੧ਓ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ॥

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ
ਵਿਚ
ਸ਼ਬਦਾਂਤਿਕ ਲਗਾਂ ਮਾਤ੍ਰਾਂ
ਦੇ
ਗੁੱਝੇ ਭੇਦ

ਕ੍ਰਿਤ

ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ, ਐਮ. ਏ.

ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ:
ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ
ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ

ਭੇਟਾ ਰ

Sri Satguru Jagjit Singh Ji Elibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ :
ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ (ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ)
ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ।

ਅਕਤੂਬਰ ੧੯੯੮ ੧੦੦੦੦

ਛਾਪਣ ਵਾਲੇ :-
ਗੋਲਡਨ ਆਫਸੈਟ ਪ੍ਰੈਸ (ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ),
ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ। ਪ੍ਰਿੰਟਰ:- ਸ. ਸੁਰਜੀਤ ਸਿੰਘ

Sri Satguru Jagjit Singh Ji Elibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ

ਵਿਚ

ਸ਼ਬਦਾਂਤਿਕ ਲਗਾਂ ਮਾਤ੍ਰਾਂ

ਦੇ

ਗੁੱਝੇ ਭੇਦ

Sri Satguru Jagjit Singh Ji Elibrary NamdhariElibrary@gmail.com

੧ਓ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ॥

ਭੂਮਿਕਾ

ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਖ਼ਿਆਲ ਹੈ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਲੱਗੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਿਹਾਰੀਆਂ ਬਿਹਾਰੀਆਂ ਦਾ ਕੋਈ ਖ਼ਾਸ ਅਰਥ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਐਵੇਂ ਹੀ ਲੱਗੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਪਰ ਜੇ ਖੋਜ ਕਰੀਏ ਤਾਂ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਲਗਾਂ ਮਾਤ੍ਰਾਂ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਨੇਮ ਅਨੁਸਾਰ ਲੱਗੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਆਪਣੀ ਥਾਂ 'ਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਅਰਥ ਰੱਖਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਭੇਦ ਦੇ ਨਾ ਜਾਣਨ ਤੋਂ ਕਈ ਘਾਟੇ ਪੈਦਾ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ। ਸਾਧਾਰਣ ਮਨੁੱਖਾਂ ਪਾਸੋਂ ਬਾਣੀ ਦੇ ਪਾਠ ਕਰਨ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਭੁੱਲਾਂ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਛਾਪੇਖ਼ਾਨਿਆਂ ਵਿਚ ਬਾਣੀ ਦੀ ਅਸ਼ੁੱਧ ਛਪਾਈ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਪਰੂਫ-ਰੀਡਰ ਭਾਵੇਂ ਕਿੰਨਾ ਤਕੜਾ ਹੋਵੇ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਲਗਾਂ ਮਾਤ੍ਰਾਂ ਨੂੰ ਉਹ ਵਾਧੂ ਸਮਝਦਾ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕੋਈ ਨਾ ਕੋਈ ਉਹਦੀ ਅੱਖੋਂ ਉਹਲੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੋ ਜਾਏਗੀ। ਪੜ੍ਹਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਉੱਤੇ ਇਹ ਅਸਰ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਇਕ ਇਕ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਕਈ ਵਾਧੂ ਅਰਥ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਏ ਹਨ ਅਤੇ ਕਈ ਲਿਖਾਰੀ ਸੱਜਣ ਆਪਣੇ ਲੇਖਾਂ ਵਿਚ ਬਾਣੀ ਦੀਆਂ ਤੁਕਾਂ ਅਸ਼ੁੱਧ ਲਿਖਦੇ ਹਨ। ਇਹਦਾ ਸਿੱਟਾ ਇਹ ਨਿਕਲੇਗਾ ਕਿ ਬਾਣੀ ਦੇ ਪਦ-ਛੇਦ ਵਿਚ ਫਰਕ ਪੈਂਦਾ ਜਾਏਗਾ ਅਤੇ ਕੋਈ ਸੰਪ੍ਰਦਾਈ ਅਰਥ ਨਹੀਂ ਬਣ ਸਕੇਗਾ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਧਦਿਆਂ-ਵਧਦਿਆਂ ਸਾਡੇ ਵਿਚ ਕਈ ਰਾਹ ਤੇ ਮਤ-ਭੇਦ ਚਲ ਪੈਣਗੇ।

ਇਸ ਘਾਟੇ ਨੂੰ ਵਿਚਾਰ ਕੇ ਚਿਰਾਂ ਦੀ ਖੋਜ ਕਰਨ ਤੋਂ ਯਤਨ ਫੁਰਿਆ ਕਿ ਬਾਣੀ ਵਿਚੋਂ ਸਿਹਾਰੀ ਬਿਹਾਰੀ ਦੇ ਅਸੂਲ ਲੱਭੀਏ। ਇੱਕੋ ਹੀ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਕਈ ਲਗਾਂ ਮਾਤ੍ਰਾਂ ਨਾਲ ਵਰਤੀਣ ਤੋਂ ਸ਼ੰਕਾ ਫੁਰੀ ਕਿ ਵੇਖੀਏ ਭਿੰਨ-ਭਿੰਨ ਰੂਪ ਬਦਲਣ ਨਾਲ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਕੀ ਭੇਦ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਮਿਸਾਲਾਂ

ਇਕੱਠੀਆਂ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਸਾਰੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਲਗਾਂ ਮਾਤ੍ਰਾਂ ਦੇ ਬੱਝਵੇਂ ਨੇਮ ਹਨ, ਜੋ ਇਕਸਾਰ ਵਰਤੇ ਗਏ ਹਨ ਅਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪੜਤਾਲ ਤੋਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸੰਕਲਤ ਕਰਤਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਵਿਦਵਤਾ ਦਾ ਇਕ ਨਵਾਂ ਸਬੂਤ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਨਾ ਕੇਵਲ ਆਪਣੀ ਅਤੇ ਪਿਛਲੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਰਚੀ ਬਾਣੀ ਵਿੱਚ ਹੀ ਇਹ ਨੇਮ ਵਰਤੇ ਹਨ, ਸਗੋਂ ਹੋਰ ਭਗਤਾਂ ਅਤੇ ਭੱਟਾਂ ਦੀ ਜੋ ਬਾਣੀ ਚੜ੍ਹਾਈ ਹੈ, ਉਸ ਦੀ ਲਿਖਤ ਭੀ ਉਸੇ ਰੀਤੀ ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਹੈ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇਮਾਂ ਦੀ ਖੋਜ ਤੋਂ ਸਾਡੀ ਬੋਲੀ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਅਤੇ ਇਹਦੀ ਬਣਤਰ ਉੱਤੇ ਭੀ ਕੁਝ ਚਾਨਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਹੋਰਨਾਂ ਬੋਲੀਆਂ ਵਾਕੁਰ ਸਾਡੀ ਬੋਲੀ ਭੀ ਆਪਣੇ ਬਾਲਪਨ ਵਿਚ ਸੰਕੁਚੇ ਸੁਭਾ ਵਾਲੀ ਸੀ। ਇਹਦੇ ਵਿਚ ਭੀ ਲਿਖਾਰੀ ਥੋੜ੍ਹੇ ਸ਼ਬਦ ਵਰਤ ਕੇ ਬਹੁਤ ਅਰਥ ਲੈਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਲਿਖਤ ਵਿਚ ਇਤਨੀ ਸੰਜਮ ਸੀ ਕਿ ਵਸ ਲੱਗੇ ਇਕ ਸ਼ਬਦ ਜਾਂ ਮਾਤਰ ਭੀ ਵਾਧੂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਵਰਤਦੇ। ਇਹਦਾ ਕਾਰਨ ਕੁਝ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਨ ਦਾ ਸੁਭਾ ਸੀ-ਡੂੰਘੇ ਖਿਆਲ ਰੱਖਣੇ ਅਤੇ ਮਨ ਦੇ ਖਿੰਡਾਉ ਦਾ ਘਟ ਹੋਣਾ-ਅਤੇ ਕੁਝ ਪ੍ਰਚਲੰਤ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਥੋੜ੍ਹ ਜਾਂ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਅਤੇ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਆਮ ਵਰਤਣ ਵਾਲੀ ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਵਿਚਾਰ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੇ ਜਾਣ। ਫਿਰ ਭੀ ਸਦੀਆਂ ਤੋਂ ਬੈਠਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਸੰਧੀਆਂ ਨਾਲ ਸੰਧੀਆਂ ਟਾਂਕਣ ਵਾਲਾ ਮੁਹਾਵਰਾ ਇੰਨਾ ਪ੍ਰਚੱਲਤ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਤੋਂ ਖਹਿੜਾ ਛੁਡਾਣਾ ਔਖਾ ਸੀ। ਵਾਕਾਂ ਦੀ ਬਣਤਰ ਦੀ ਰੁਚੀ ਇਹੋ ਸੀ ਕਿ ਇਕ ਹੀ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚ ਕਰਤਾ, ਕਰਮ ਅਤੇ ਕਿਰਿਆ ਟੁੰਗੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹੋਣ। "ਵੇਖ ਨਾ ! ਉਹ ਉਹਨੂੰ ਮਾਰਦਾ ਹੈ" ਦੀ ਥਾਂ ਵੱਸ ਲਗੇ "ਮਰੇਂਦਾਈਸੁ" ਵਰਤਦੇ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਸੂਹੀ ਛੰਤ ਵਿਚ ਹਉਮੈ ਬਾਬਤ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ : "ਮਾਰੇਹਿਸੁ ਵੇ ਜਨ", ਅਰਥਾਤ, ਹੇ ਜਨ ! ਤੂੰ ਉਸ ਨੂੰ ਮਾਰ। ਵਾਰ ਰਾਮਕਲੀ ਵਿਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ : "ਜਾਂ ਸੁਧੋਸੁ", ਅਰਥਾਤ, ਜਦ ਉਸ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸੋਧਿਆ। ਸੰਬੰਧਕ, ਯੋਜਕ ਅਤੇ ਵਿਭਕਤੀਆਂ ਦੇ ਚਿੰਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਥਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਹੀ ਅਦਲਾ-ਬਦਲੀ ਕਰ ਕੇ ਜਾਂ ਲਗਾਂ ਮਾਤ੍ਰਾਂ ਲਾ ਕੇ ਕੰਮ ਸਾਰ ਲੈਂਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਬੋਲੀ ਭਾਵੇਂ ਔਖੀ ਹੋ ਜਾਵੇ, ਪਰ ਥਾਂ ਅਤੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ਵੱਡੀ ਬੱਚਤ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਸੀ।

ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਆਪਣੀ ਦਾਦੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਅਤੇ ਮਾਂ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਕੁੱਛੜੋਂ ਲਹਿੰਦੀ ਗਈ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਪੈਰਾਂ 'ਤੇ ਖੜੋਣਾ ਸਿਖਦੀ ਗਈ। ਇਤ

ਵਿਚ ਬਾਹਰੋਂ ਆਈ ਫਾਰਸੀ ਨੇ ਡੂੰਘੇ ਅਸਰ ਪਾਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੇ। ਖਿਆਲਾਂ ਵਿਚ ਨਵੀਨਤਾ ਅਤੇ ਖੁਲ੍ਹ ਆਉਣ ਕਰਕੇ ਬਾਹਰਲੀ ਸ਼ਕਲ ਨੇ ਭੀ ਰੂਪ ਵਟਾਇਆ। ਪੁਰਾਣੀ ਛੰਦਾ-ਬੰਦੀ ਦੇ ਤੰਗ ਪੇਚਾਂ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲ ਕੇ ਵਾਰਾਂ, ਸੱਦਾਂ, ਕਾਫ਼ੀਆਂ, ਬੈਂਤਾਂ, ਸਿੱਠਣੀਆਂ, ਝੋਕਾਂ ਆਦਿ ਦੇ ਖੁਲ੍ਹੇ ਅਤੇ ਕੁਦਰਤੀ ਮੈਦਾਨਾਂ ਵਿਚ ਦੌੜਨ ਲੱਗੀ। ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਆਪੇ ਦੀ ਸੋਝੀ ਆਉਣ ਕਰਕੇ ਇਹਦੇ ਮੁਹਾਵਰੇ ਵਿਚ ਪੂਰਣਤਾ ਅਤੇ ਸਰਲਤਾ ਆਉਣ ਲੱਗੀ। ਵਾਕਾਂ ਦੇ ਜੋੜਨ ਅਤੇ ਨਿਖੇੜਨ ਲਈ ਵਧੇਰੇ ਸ਼ਬਦ ਘੜਨੇ ਅਤੇ ਲੱਭਣੇ ਪਏ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਵਾਕ ਦੇ ਭਾਵ ਨੂੰ ਪੂਰੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ ਲਈ ਉਹਦੇ ਸਾਰੇ ਵਿਆਕਰਣਿਕ ਭਾਗਾਂ ਨੂੰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਭਾਸੀ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਸੰਬੰਧਕੀ, ਯੋਜਕੀ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣੀ ਆਦਿ ਭਾਵਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ ਲਈ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਪਾਸਿਆਂ ਅਤੇ ਖੁੱਚਾਂ ਵਿਚ ਲਗਾਂ ਮਾਤ੍ਰਾਂ ਅੜੁੰਗਣੀਆਂ ਪੈਂਦੀਆਂ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਹੁਣ ਬਾਹਰ ਪ੍ਰਤੱਖ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵੱਖਰੇ ਸ਼ਬਦ ਵਰਤੀਣ ਲੱਗੇ ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਿਹਾਰੀ ਬਿਹਾਰੀ ਦੇ ਕਈ ਗੁਣ ਜੋ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਵਰਤੇ ਸਨ, ਪੰਜਾਬੀ ਲਿਖੌਤੀ ਤੋਂ ਲੋਪ ਹੋ ਗਏ।

ਅਚੰਭੇ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਭਾਵੇਂ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਹੁਕਮ ਨਾਲ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਹੱਥਾਂ ਨਾਲ ਲਗਾਂ ਮਾਤ੍ਰਾਂ ਸਹਿਤ ਬਾਣੀ ਚੜ੍ਹਾਈ, ਪਰ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਆਪਣੀ ਰਚਨਾ ਵਿਚ ਲਗਾਂ ਮਾਤ੍ਰਾਂ ਉਸੇ ਨੇਮ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਵਰਤੀਆਂ ਹੋਈਆਂ। ਜਿਵੇਂ, ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਇਹ ਤੁਕ –

"ਸੇਵਕ ਬੈਠਨ ਘਰਾਂ ਵਿਚ ਗੁਰ ਉਠ ਘਰੀਂ ਤਿਨਾੜੇ ਜਾਈ।"

ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਨੇਮਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਇਉਂ ਚਾਹੀਦੀ ਸੀ :

"ਸੇਵਕ ਬੈਠਨਿ ਘਰਾਂ ਵਿਚਿ ਗੁਰੁ ਉਠਿ ਘਰੀਂ ਤਿਨਾੜੇ ਜਾਈ" -

ਮਾਲੂਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸ਼ਾਇਦ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਤਾਂ ਆਪ ਭੀ ਉਹੋ ਨੇਮ ਵਰਤੇ ਹੋਣਗੇ ਜੋ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਵਰਤੇ ਸਨ, ਪਰ ਚੂੰਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਸਾਡੇ ਤੱਕ ਉਸ ਸੰਭਾਲ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਪਹੁੰਚੀ ਜਿਸ ਨਾਲ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਾਣੀ ਪਹੁੰਚੀ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਵਿਚ ਅਦਲਾ-ਬਦਲੀ ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਲਗਾਂ ਮਾਤ੍ਰਾਂ ਦੇ ਲਿਹਾਜ਼ ਨਾਲ ਦਸਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਭੀ ਇਹੋ ਹਾਲ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਕਿਤੇ-ਕਿਤੇ ਲਗਾਂ ਮਾਤ੍ਰਾਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਨੇਮਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਵਰਤੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ, ਪਰ ਬਹੁਤ ਥਾਵਾਂ 'ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇਮਾਂ ਦਾ ਖਿਆਲ ਨਹੀਂ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ। ਜਿਵੇਂ ਚੰਡੀ ਦੀ ਵਾਰ (੮) ਵਿਚ ਜੋ ਇਹ ਤੁਕ

"ਇਕ ਚੁਣ ਚੁਣ ਝਾੜਉ ਕਢੀਅਨ" ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਲਿਖਤ ਅਨੁਸਾਰ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਇਉਂ ਹੁੰਦੀ : "ਇਕਿ ਚੁਣਿ ਚੁਣਿ ਝਾੜਉ ਕਢੀਅਨਿ"। ਦਸਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੀ ਨੇ ਨਾਵੇਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਾਣੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਲਗਾਂ ਮਾਤ੍ਰਾਂ ਦੇ ਨੇਮਾਂ ਅਨਕੂਲ ਚੜ੍ਹਾਈ, ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਦੀ ਲਿਖਤ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇਮਾਂ ਦਾ ਉਲੰਘਣ ਹੋਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਹ ਗੱਲ ਦਸਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੇ ਠੀਕ-ਠੀਕ ਉਤਾਰੇ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ ਆਏ। ਗੁਟਕਿਆਂ ਵਿਚ ਤਾਂ ਲਗਾਂ ਮਾਤ੍ਰਾਂ ਤੋਂ ਛੁੱਟ ਤੁਕਾਂ ਅਤੇ ਪਦਾਂ ਦਾ ਭੀ ਭਿੰਨ-ਭੇਤ ਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਨਮੂਨੇ ਵਜੋਂ ਵੇਖੋ ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਛੰਦ ੫੦-੫੧ ਅਤੇ ੧੪੦-੧੪੧। ਇਨ੍ਹਾਂ ਥਾਵਾਂ 'ਤੇ ਕੋਈ ਦੋ ਗੁਟਕੇ ਆਪਸ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੇ।

ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਗੜਬੜ ਆਦਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਲਿਖਤ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਬਾਣੀ ਅਸਲ ਰੂਪ ਵਿਚ ਟਾਕਰੇ ਲਈ ਮੌਜੂਦ ਹੈ। ਪਰ ਫੇਰ ਭੀ ਲਗਾਂ ਮਾਤ੍ਰਾਂ ਦੇ ਠੀਕ ਨਾ ਛਪਣ ਕਰਕੇ ਪਾਠ ਅਤੇ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਫਰਕ ਪੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਔਕੜ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਰੱਖ ਕੇ ਇਹ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਲਗਾਂ ਮਾਤ੍ਰਾਂ ਦੇ ਉਹ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਗੁਣ ਦੱਸੇ ਜਾਣ ਜੋ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਵਰਤੇ ਗਏ ਹਨ। ਪਾਠਕ-ਜਨ ਯਾਦ ਰੱਖਣ ਕਿ ਇਥੇ ਲਗਾਂ ਮਾਤ੍ਰਾਂ ਦੇ ਸਾਰੇ ਵਿਆਕਰਣਿਕ ਸੁਭਾਵ ਨਹੀਂ ਦੱਸੇ ਗਏ। ਕੇਵਲ ਉਹੋ ਖ਼ਾਸ-ਖਾਸ ਗੁਣ ਦੱਸੇ ਗਏ ਹਨ ਜੋ ਅੱਜ ਕਲ੍ਹ ਦੇ ਆਮ ਮੁਹਾਵਰੇ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਵਰਤੇ ਜਾਂਦੇ ਅਤੇ ਉਹ ਭੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਗਾਂ ਮਾਤ੍ਰਾਂ ਦੇ ਜੋ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ।

ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਐਡੀਸ਼ਨ ਦੇ ਲਿਖਣ ਵੇਲੇ ਮੁਕਤੇ ਅਤੇ ਔਕੜ ਦੇ ਕਈ ਨੇਮ ਵਿਚਾਰ ਗੋਚਰੇ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਛੱਡੇ ਗਏ ਸਨ। ਪਿੱਛੋਂ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਤੇ ਮਾਸਟਰ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਲ ਰਲ ਕੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਚਾਨਣਾ ਮਿਲਿਆ, ਜਿਸ ਦੇ ਸਦਕੇ ਇਸ ਦੂਜੀ ਐਡੀਸ਼ਨ ਵਿਚ ਕਈ ਨੇਮ ਹੋਰ ਪਾਏ ਗਏ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਬਾਬਤ ਅੱਗੇ ਕੁਝ ਸ਼ੱਕ ਸੀ।

❖❖❖

Sri Satguru Jagjit Singh Ji Elibrary NamdhariElibrary@gmail.com

੧ੴ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ॥

ਸ਼ਬਦਾਂਤਿਕ ਲਗਾਂ ਮਾਤ੍ਰਾਂ

੧. ਮੁਕਤਾ

(ੳ) ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਾਵਾਂ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਔਂਕੜ ਹੋਵੇ ਓਹ ਆਮ ਕਰਕੇ ਇਕ-ਵਚਨ (Singular) ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਬਹੁ-ਵਚਨ (Plural) ਬਣਾਨ ਲਈ ਅੰਤਲੇ ਅੱਖਰ ਨਾਲੋਂ ਔਂਕੜ ਲਾਹ ਕੇ ਮੁਕਤਾ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ-

ਨੇਹ : "ਤਿਨ ਨੇਹੁ ਲਗਾ ਰਬ ਸੇਤੀ" (ਵਾਰ ਆਸਾ)

"ਸਭਿ ਕੂੜੇ ਤੂਟੇ ਨੇਹ" (ਸ੍ਰੀ ਰਾਗ ਮ: ੧)

ਪਹਿਲੀ ਤੁਕ ਵਿਚ 'ਨੇਹੁ' ਇਕ-ਵਚਨ ਹੈ ਤੇ ਦੂਜੀ ਤੁਕ ਵਿਚ ਬਹੁ-ਵਚਨ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਅੰਤਲੇ 'ਹ' ਨਾਲੋਂ ਔਂਕੜ ਲਹਿ ਗਿਆ ਹੈ।

ਤਾਪ : "ਸਤਿਗੁਰਿ ਤਾਪੁ ਉਤਾਰਿਆ ॥" (ਸੋਰਠਿ ਮ: ੫)

"ਤਾਪ ਰੋਗ ਗਏ ਗੁਰ ਬਚਨੀ" (ਸੋਰਠਿ ਮ: ੫)

ਪਹਿਲੀ ਤੁਕ ਵਿਚ 'ਤਾਪੁ' ਇਕ-ਵਚਨ ਹੈ।

ਦੂਜੀ ਤੁਕ ਵਿਚ ਬਹੁ-ਵਚਨ ਹੋਣ ਕਰਕੇ 'ਤਾਪ' ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ।

ਦੁਆਰ : "ਨਉ ਦਰਵਾਜੇ ਦਸਵਾ ਦੁਆਰੁ" (ਗਉੜੀ ਮ: ੧)

"ਹੁਕਮਿ ਸੰਜੋਗੀ ਗੜਿ ਦਸ ਦੁਆਰ" (ਗਉੜੀ ਮ: ੧)

ਪੰਡਿਤ : "ਪੰਡਿਤੁ ਪੜੈ ਬੰਧਨ ਮੋਹ ਬਾਧਾ" (ਸ੍ਰੀ ਰਾਗ ਮ: ੩)

Sri Satguru Jagjit Singh Ji Elibrary NamdhariElibrary@gmail.com

"ਮੂਰਖ ਪੰਡਿਤ ਹਿਕਮਤਿ ਹੁਜਤਿ ਸੰਜੈ ਕਰਹਿ ਪਿਆਰੁ।।"
(ਵਾਰ ਆਸਾ)

ਜਨ : "ਜਨੁ ਰਾਤਾ ਹਰਿ ਨਾਮ ਕੀ ਸੇਵਾ।।" (ਸੁਖਮਨੀ)
"ਪ੍ਰਭ ਕਉ ਸਿਮਰਹਿ ਸੇ ਜਨ ਪਰਵਾਨ।।" (ਸੁਖਮਨੀ)

ਪਤ : "ਸਤੁ ਸੰਤੋਖੁ ਪਤੁ ਕਰਿ ਝੋਲੀ ਜੋਗੀ।।" (ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੩)
"ਭਉ ਭਾਉ ਦੁਇ ਪਤ ਲਾਇ ਜੋਗੀ।।" (ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੩)

ਵਾਰ : "ਥਿਤਿ ਵਾਰੁ ਨ ਜੋਗੀ ਜਾਣੈ।।" (ਜਪੁ)
"ਰਾਤੀ ਰੁਤੀ ਥਿਤੀ ਵਾਰ।।" (ਜਪੁ)

(ਅ) ਬਹੁਵਾਚਕ ਨਾਂਵ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ (Adjective) ਦਾ ਭੀ ਅੰਤਲਾ ਅੱਖਰ ਮੁਕਤਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ,
ਜਿਵੇਂ–

ਅਨਿਕ : "ਅਨਿਕ ਬਿਲਾਸ ਕਰਤ ਮਨਮੋਹਨ" (ਗਉੜੀ ਮਾਲਾ ਮ: ੫)

ਅਮੁਲ : "ਅਮੁਲ ਗੁਣ ਅਮੁਲ ਵਾਪਾਰ।।" (ਜਪੁ)

❖❖❖

੨.

(ੳ) ਇਸਤ੍ਰੀ-ਲਿੰਗ ਨਾਵਾਂ (Feminie Nouns) ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਔਂਕੜ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਮੁਕਤਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ :-

ਵਿਖ : "ਇਕ ਵਿਖ ਨ ਚਲਹਿ ਸਾਥਿ।।" (ਵਾਰ ਗਉੜੀ ਮ: ੫)

ਦੇਹ : "ਮਨੁ ਤਨੁ ਦੇਹ ਸੁਖਾਲੀ।।" (ਸੋਰਠਿ ਮ: ੫)

ਸਾਰ(ਖਬਰ) : "ਕਮਲ ਕੀ ਸਾਰ ਨਹੀ ਮੂਲਿ ਪਾਈ।।" (ਸ੍ਰੀ ਰਾਗ ਮ: ੧)

ਜਿਥੇ 'ਸਾਰੁ' ਪੁਲਿੰਗ (Masculine) ਕਰਕੇ ਵਰਤਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਅਰਥ 'ਲੋਹਾ' ਜਾਂ 'ਅਸਲ', 'ਤਤ' ਹੈ, ਉਥੇ ਇਹਦੇ ਅੰਤ ਔਂਕੜ ਹੁੰਦਾ ਹੈ,
ਜਿਵੇਂ– "ਨਾਨਕ ਕਥਨਾ ਕਰੜਾ ਸਾਰੁ।।" (ਜਪੁ)
"ਰਾਮ ਨਾਮ ਸਾਰੁ ਰਸੁ ਪੀਵੈ।।" (ਸੁਖਮਨੀ)

ਵਾਰ (ਵੇਰ) : "ਵਾਰਿਆ ਨ ਜਾਵਾ ਏਕ ਵਾਰ।।" (ਜਪੁ)

"ਗਉੜੀ ਕੀ ਵਾਰ" ਵਿਚ ਭੀ ਵਾਰ ਇਸਤ੍ਰੀ-ਲਿੰਗ ਹੈ। ਜਿਥੇ 'ਵਾਰਿ' ਦਾ ਅਰਥ ਵਾੜ, ਬਾੜ ਜਾਂ ਵਾੜੀ ਹੈ, ਉਸ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ 'ਰ' ਸਿਆਰੀ ਵਾਲਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ:-

"ਸਾਚ ਧਰਮ ਕੀ ਕਰਿ ਦੀਨੀ ਵਾਰਿ।।" (ਆਸਾ ਮ: ੫)

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੇਠਲੇ ਸ਼ਬਦ ਇਸਤ੍ਰੀ-ਲਿੰਗ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਮੁਕਤੇ ਨਾਲ ਆਉਂਦੇ ਹਨ:-

ਵਾਤ, ਬਾਤ, ਧੋਖ, ਧੀਰ, ਪਿਆਸ, ਖੇਹ, ਸੇਵ, ਵੇਲ, ਘਾਲ, ਠਉਰ, ਗਣਤ, ਕਲਮ, ਵਾਟ, ਪੂਜ, ਭੁੱਖ, ਭੂਖ, ਨੀਦ, ਕੰਧ, ਤਿਖ, ਪੀੜ ਜਾਂ ਪੀਰ, ਬਾਹ, ਆਸ, ਆਦਿ।

ਪਰ ਕਈ ਅਜੇਹੇ ਇਸਤ੍ਰੀ-ਲਿੰਗ ਨਾਂਵ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਔਕੜ ਮੂਲਿਕ ਅੰਗ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਜ਼ਰੂਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਅਰਥਾਤ ਹਰ ਹਾਲਤ ਵਿੱਚ ਔਕੜ ਕਾਇਮ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਕਦੀ ਲਹਿੰਦਾ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਦੇਖੋ ਨੇਮ ੩੦

(ਅ) ਇਸਤ੍ਰੀ-ਲਿੰਗ ਨਾਂਵ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ (Adjective) ਦਾ ਭੀ ਅੰਤਲਾ ਔਕੜ ਲਹਿ ਕੇ ਮੁਕਤਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ :-

ਫਕੜ : "ਫਕੜ ਜਾਤੀ ਫਕੜੁ ਨਾਉ।।" (ਮ: ੧, ਵਾਰ ਸ੍ਰੀ)

ਇਥੇ 'ਜਾਤੀ' ਇਸਤ੍ਰੀ-ਲਿੰਗ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ 'ਫਕੜ' ਦਾ ਅੰਤਲਾ ਅੱਖਰ ਮੁਕਤਾ ਹੈ। 'ਨਾਉ' ਪੁਲਿੰਗ ਇਕ-ਵਚਨ ਹੋਣ ਕਰਕੇ, ਇਸ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਦੇ ਅੰਤਲੇ ਅੱਖਰ ਨਾਲ ਔਕੜ ਹੈ।

ਕਵਣ : "ਕਵਣ ਥਿਤਿ ਕਵਣੁ ਵਾਰੁ।।" (ਜਪੁ)

ਇਥੇ 'ਥਿਤਿ', ਇਸਤ੍ਰੀ-ਲਿੰਗ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਇਸ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਦਾ ਅੰਤਲਾ ਅੱਖਰ 'ਣ' ਮੁਕਤਾ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ।

ਸਾਰ : "ਸਤੁ ਸੰਤੋਖੁ ਦਇਆ ਕਮਾਵੈ ਏਹ ਕਰਣੀ ਸਾਰ।" (ਸ੍ਰੀ ਰਾਗ ਮ: ੫)

'ਕਰਣੀ' ਇਸਤ੍ਰੀ-ਲਿੰਗ ਹੋਣ ਕਰਕੇ 'ਏਹ' ਅਤੇ 'ਸਾਰ' ਦੋਵੇਂ ਮੁਕਤਾ-ਅੰਤ ਸ਼ਬਦ ਆਏ ਹਨ।

❖❖❖

੩.

(ੳ) ਜਦ ਕੋਈ ਨਾਂਵ ਸੰਬੋਧਨ ਕਾਰਕ (Vocative Case) ਵਿੱਚ ਹੋਵੇ, ਅਰਥਾਤ ਹੇ ਅਮੁਕੇ ਮਨੁੱਖ ਕਰਕੇ ਬੁਲਾਇਆ ਹੋਵੇ, ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਅੰਤਲਾ ਔਂਕੜ ਲਹਿ ਜਾਂਦਾ ਹੈ:-

ਮਨ : "ਗੁਰਮੁਖਿ ਨਾਮੁ ਜਪਹੁ ਮਨ ਮੇਰੇ।।

ਨਾਨਕ : ਨਾਨਕ ਪਾਵਹੁ ਸੂਖ ਘਨੇਰੇ।।" (ਸੁਖਮਨੀ)

ਇਥੇ ਅਰਥ 'ਹੇ ਮਨ' 'ਹੇ ਨਾਨਕ' ਹੋਣ ਕਰਕੇ 'ਮਨ' ਅਤੇ 'ਨਾਨਕ' ਦਾ ਅੰਤਲਾ ਅੱਖਰ ਮੁਕਤਾ ਹੈ। ਪਰ ਜਿਥੇ 'ਨਾਨਕੁ' ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ ਵਿੱਚ ਹੋਵੇ, ਉਥੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਔਂਕੜ ਹੋਵੇਗਾ:-

"ਸੁਨਿ ਮੀਤਾ ਨਾਨਕੁ ਬਿਨਵੰਤਾ।।" (ਸੁਖਮਨੀ)

"ਕਹੈ ਨਾਨਕੁ ਮਨ ਚੰਚਲ ਚਤੁਰਾਈ ਕਿਨੈ ਨ ਪਾਇਆ।।" (ਅਨੰਦੁ)

ਸਜਣ : "ਦੇਹੁ ਸਜਣ ਅਸੀਸੜੀਆ।।" (ਸੋਹਿਲਾ)

(ਅ) ਇਸ ਸੰਬੋਧਨ ਕਾਰਕ ਵਾਲੇ ਨਾਂਵ ਨਾਲ ਜੋ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਹੋਵੇ, ਉਹ ਭੀ ਮੁਕਤਾ-ਅੰਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ:-

ਪੂਰਨ : "ਤੁਮ ਪੂਰਨ ਪੁਰਖ ਬਿਧਾਤੇ।।" (ਗਉੜੀ ਮ: ੫)

ਦਇਆਲ : ਨਾਨਕ ਕਾਢਿ ਲੇਹੁ ਪ੍ਰਭ ਦਇਆਲ" (ਸੁਖਮਨੀ)

❖❖❖

੪.

ਸੰਬੰਧ ਕਾਰਕ (Possessive Case ਮੁਰੱਕਬ ਇਜਾਫ਼ੀ) ਵਿੱਚ ਸੰਬੰਧੀ ਨਾਂਵ ਦੇ ਅੰਤਲੇ ਅੱਖਰ ਨਾਲੋਂ ਔਂਕੜ ਲਹਿ ਕੇ ਮੁਕਤਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਭਾਵੇਂ ਸੰਬੰਧਕੀ ਪਦ 'ਦਾ' ਜਾਂ 'ਕਾ' ਲੋਪ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਪਰਗਟ :-

ਮੋਖ ਦੁਆਰੁ : "ਮੰਨੈ ਪਾਵਹਿ ਮੋਖ ਦੁਆਰੁ।।" (ਜਪੁ)

ਮੋਖ ਦਾ ਦੁਆਰਾ

ਜਗਦੀਸ : "ਲਖੁ ਲਖੁ ਗੇੜਾ ਆਖੀਅਹਿ ਏਕੁ ਨਾਮੁ ਜਗਦੀਸ।।" (ਜਪੁ)

ਜਗਦੀਸ ਦਾ ਇਕ ਨਾਮ।

ਗੁਰ : 'ਗੁਰ' ਦਾ ਅਸਲ ਰੂਪ 'ਰੁ' ਵਾਲਾ ਹੈ। ਪਰ ਜਦ ਇਸ ਦਾ ਅਰਥ 'ਗੁਰ ਦਾ' ਹੋਵੇ, ਤਾਂ ਇਹਦਾ 'ਰ' ਮੁਕਤਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ 'ਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ' ਵਿਚ। ਇਸ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ 'ਗੁਰੂ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਨਾਲ'। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ 'ਗੁਰ ਸੰਗਤਿ', 'ਗੁਰਬਾਣੀ', 'ਗੁਰ ਸਿੱਖ' ਵਿਚ 'ਗੁਰ' ਮੁਕਤਾ-ਅੰਤ ਆਉਂਦਾ ਹੈ।

ਧਿਆਨ: "ਮੁੰਦਾ ਸੰਤੋਖੁ ਸਰਮੁ ਪਤੁ ਝੋਲੀ ਧਿਆਨ ਕੀ ਕਰਹਿ ਬਿਭੂਤਿ।।"

(ਜਪੁ)

ਇਥੇ ਜਿਵੇਂ 'ਸੰਤੋਖੁ' ਅਤੇ 'ਸਰਮੁ' ਨਾਲ ਔਂਕੜ ਆਇਆ ਸੀ, ਤਿਵੇਂ 'ਧਿਆਨ' ਨਾਲ ਭੀ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਇਸ ਦੇ ਪਿਛੋਂ 'ਕੀ' ਆਉਣ ਨਾਲ ਔਂਕੜ ਲਹਿ ਗਿਆ ਹੈ।

"ਐਸਾ ਨਾਮੁ ਨਿਰੰਜਨੁ ਹੋਇ।।"

ਵਿੱਚ 'ਨਿਰੰਜਨੁ' ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਔਂਕੜ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਦਾ ਅਰਥ 'ਨਿਰੰਜਨ ਦਾ' ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਇਹ 'ਨਾਮੁ' ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਹੈ।

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ "ਨਾਨਕੁ ਨੀਚੁ ਕਹੈ ਵੀਚਾਰੁ।।"

ਵਿਚ 'ਨੀਚੁ' ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਹੈ 'ਨਾਨਕੁ' ਦਾ ਅਤੇ ਇਸ ਦਾ ਅਰਥ 'ਨੀਚਾਂ ਦਾ' ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ।

"ਹਰਿ ਹਰਿ ਕਥਾ ਪੜਹਿ ਪੁਰਾਣੁ ਜੀਉ।।" (ਸੱਦ)

ਇਥੇ 'ਪੁਰਾਣ ਦੀ ਕਥਾ' ਅਰਥ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ, ਕਿਉਂਕਿ 'ਪੁਰਾਣੁ' ਦੇ ਅੰਤ ਔਂਕੜ ਪਿਆ ਹੈ।

❖❖❖

੫.

ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਾਵਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਬਿਨੁ, ਵਿਟਹੁ, ਕਉ, ਸੇਤੀ, ਵਿਚਿ, ਮਹਿ, ਊਪਰਿ ਤੇ ਪਹਿ, ਪਾਸਿ ਆਦਿ ਸੰਬੰਧਕੀ ਪਦ (Prepositions) ਆਉਣ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਅੰਤਲਾ ਅੱਖਰ ਮੁਕਤਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ:-

ਮਹਿ : "ਸਗਲ ਉਦਮ ਮਹਿ ਉਦਮੁ ਭਲਾ।।" (ਸੁਖਮਨੀ)

"ਨਾਨਕ ਜਿਸੁ ਪਿੰਜਰ ਮਹਿ ਬਿਰਹਾ ਨਹੀ ਸੋ ਪਿੰਜਰੁ ਲੈ ਜਾਰਿ।।" (ਮ: ੨ ਵਾਰ ਸ੍ਰੀ)

ਤੇ : "ਮਨ ਹੀ ਤੇ ਮਨੁ ਮਾਨਿਆ।।" (ਤੁਖਾਰੀ ਮ: ੧)

"ਆਪਿ ਮੂਆ ਮਨੁ ਮਨ ਤੇ ਜਾਨਿਆ।।" (ਗਉੜੀ ਮ: ੧)

ਪਹਿ : "ਤਨੁ ਮਨੁ ਗੁਰ ਪਹਿ ਵੇਚਿਆ।।" (ਸਿਰੀ ਮ: ੧)

ਵਿਚਿ: "ਸਤਿਗੁਰੁ ਬੋਹਿਥੁ ਹਰਿ ਨਾਵ ਹੈ ਕਿਤੁ ਬਿਧਿ ਚੜਿਆ ਜਾਇ।।
ਸਤਿਗੁਰ ਕੈ ਭਾਣੈ ਜੋ ਚਲੈ ਵਿਚਿ ਬੋਹਿਥ ਬੈਠਾ ਆਇ।।" (ਸਿਰੀ ਮ: ੪)

"ਗੁਣ ਵਿਚਿ ਗੁਣੁ ਲੈ ਸਾਰਿ।।" (ਬਸੰਤੁ ਮ: ੧)

ਮੰਧੇ : "ਮਾਨ ਅਭਿਮਾਨ ਮੰਧੇ।।" (ਸ੍ਰੀ: ਮ: ੫)

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੇਖੋ : ਸਹਜ ਸੇਤੀ, ਠਾਕਰ ਕਉ, ਏਕ ਊਪਰਿ ਸਬਦੁ ਬਿਨੁ, ਗੁਰ ਵਿਟਹੁ, ਘਟ ਅੰਤਰਿ, ਜਲ ਬਾਝੁ, ਆਦਿ।

❖❖❖

੬. ਕੰਨਾ (ਾ)

ਬਹੁਵਾਚਕ (Plural); ਯਥਾ, "ਜੇ ਸਉ ਚੰਦਾ ਊਗਵਹਿ" (ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ)

ਵਿੱਚ 'ਚੰਦਾ' ਚੰਦ ਦਾ ਬਹੁਵਚਨ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ ਵਿੱਚ 'ਬੰਧਨਾ' (ਪੌ: ੭, ਸ: ੨), 'ਪੁਨਾ' (ਪੌ: ੮, ਸ: ੨), 'ਵਾਦਾਂ' (ਪੌ: ੧੧, ਸ: ੨) ਬਹੁਵਚਨ ਹਨ।

"ਰੰਗ ਰਸਾ ਜੈਸੇ ਸੁਪਨਨਾਹਾ" (ਆਸਾ ਮ: ੫)

ਵਿੱਚ 'ਰਸਾ' 'ਰਸ' ਦਾ ਬਹੁਵਚਨ ਹੈ।

"ਅਨਦ ਕਰਹਿ ਤੇਰੇ ਦਾਸਾ" (ਸੋਰਠਿ ਮ: ੫)

ਵਿੱਚ 'ਦਾਸਾ' ਦਾ ਬਹੁਵਚਨ ਹੈ। ਯਾਦ ਰਹੇ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਅੰਤਲਾ ਕੰਨਾ ਸਾਧਾਰਣ ਬਹੁਵਚਨ ਦਾ ਚਿੰਨ੍ਹ ਹੈ, ਕਿਸੇ ਕਾਰਕ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਨਹੀਂ।

❖❖❖

੭. ਸਿਹਾਰੀ (ਿ)

ਸਿਹਾਰੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧਕੇ ਸੰਬੰਧਕ (Preposition) ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਵਿੱਚ ਵਰਤੀ ਗਈ ਹੈ। 'ਵਿਚਿ', 'ਬਾਹਰਿ', 'ਉਪਰਿ', ਆਦਿ ਸ਼ਬਦ ਜਿਹੜੇ ਕਿਸੇ ਚੀਜ਼ ਦਾ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਚੀਜ਼ ਨਾਲ ਪਦਵੀਂ ਜਾਂ ਅਸਥਾਨ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦੇ ਹੋਣ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਸਿਹਾਰੀ ਜ਼ਰੂਰ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹੋ ਸੰਬੰਧ ਦੱਸਣ ਲਈ ਨਾਵਾਂ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਭੀ ਸਿਹਾਰੀ ਆਉਂਦੀ ਹੈ।

(ੳ) ਸੰਬੰਧਕੀ ਪਦਾਂ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ:-

ਵਿਚਿ: "ਭੈ ਵਿਚਿ ਸੂਰਜੁ ਭੈ ਵਿਚਿ ਚੰਦੁ।।" (ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ)

ਉਪਰਿ: "ਲਿਖੇ ਉਪਰਿ ਹੁਕਮੁ ਹੋਇ।।" (ਸਲੋਕ ਮ: ੨, ਵਾਰ ਸਾਰੰਗ)

"ਧਵਲੈ ਉਪਰਿ" (ਜਪੁ ਜੀ)

ਹੇਠਿ: 'ਕੁੰਨੇ ਹੇਠਿ ਜਲਾਈਐ।।" (ਸਲੋਕ ਫਰੀਦ)

ਮਧਿ, ਬਾਹਰਿ: "ਸਭ ਹੀ ਮਧਿ ਸਭਹਿ ਤੇ ਬਾਹਰਿ ਬੇਮੁਹਤਾਜ ਬਾਪਾ।।" (ਸਿਰੀ ਰਾਗੁ ਮ: ੫)

"ਹੁਕਮੈ ਅੰਦਰਿ ਸਭੁ ਕੋ, ਬਾਹਰਿ ਹੁਕਮ ਨ ਕੋਇ।।" (ਜਪੁ ਜੀ)

ਸੰਗਿ : "ਭਰੀਐ ਮਤਿ ਪਾਪਾ ਕੈ ਸੰਗਿ।।" (ਜਪੁ ਜੀ)

ਸਾਥਿ: "ਨੀਚਾ ਅੰਦਰਿ ਨੀਚ ਜਾਤਿ ਨੀਚੀਹੂ ਅਤਿ ਨੀਚੁ।।"

"ਨਾਨਕੁ ਤਿਨ ਕੈ ਸੰਗਿ ਸਾਥਿ, ਵਡਿਆ ਸਿਉ ਕਿਆ ਰੀਸ।।" (ਸ੍ਰੀ ਰਾਗ ਮਹਲਾ ੧)

ਨਾਲਿ : "ਮੂਰਖੈ ਨਾਲਿ ਨ ਲੁਝੀਐ।।"

"ਆਪੁ ਪਛਾੜਹਿ ਧਰਤੀ ਨਾਲਿ।।" (ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ)

ਪਾਸਿ: "ਜਿਤੜੇ ਫਲ ਮਨਿ ਬਾਛੀਅਹਿ ਤਿਤੜੇ ਸਤਿਗੁਰ ਪਾਸਿ।।" (ਸ੍ਰੀ ਰਾਗ ਮਹਲਾ ੫)

ਵਸਿ : "ਤ੍ਰੈ ਗੁਣ ਇਨ ਕੈ ਵਸਿ ਕਿਨੈ ਨ ਮੋੜੀਐ।।" (ਵਾਰ ਗੁਜਰੀ ਮ: ੫)

"ਅੰਨ੍ਹੇ ਵਸਿ ਮਾਣਕੁ ਪਇਆ ਘਰਿ ਘਰਿ ਵੇਚਣ ਜਾਇ।।" (ਮ: ੩, ਵਾਰ ਸਾਰੰਗ)

ਨਜੀਕਿ : "ਹੋਨਿ ਨਜੀਕਿ ਖੁਦਾਇ ਦੈ ਭੇਤੁ ਨ ਕਿਸੈ ਦੇਨ੍ਹਿ।।" (ਸਲੋਕ ਫਰੀਦ)

ਬਰਾਬਰਿ : "ਪੰਡਿਤ ਸੂਰ ਛਤ੍ਰਪਤਿ ਰਾਜਾ, ਭਗਤ ਬਰਾਬਰਿ ਅਉਰੁ ਨ ਕੋਇ।।" (ਬਿਲਾਵਲੁ ਰਵਿਦਾਸ)

ਗੈਲਿ : "ਉਨ ਕੀ ਗੈਲਿ ਤੋਹਿ ਜਿਨਿ ਲਾਗੈ॥" (ਆਸਾ ਕਬੀਰ)

ਤੁਲਿ : "ਕਿਛੁ ਪੁੰਨ ਦਾਨ ਅਨੇਕ ਕਰਣੀ ਨਾਮ ਤੁਲਿ ਨ ਸਮਸਰੇ॥"

(ਵਡਹੰਸ ਮਹਲਾ ੧)

"ਕੀੜੀ ਤੁਲਿ ਨ ਹੋਵਨੀ ਜੇ ਤਿਸੁ ਮਨਹੁ ਨ ਵੀਸਰਹਿ॥" (ਜਪੁ ਜੀ)

ਸਰਿ (= ਬਰਾਬਰਿ): "ਹਮ ਸਰਿ ਦੀਨੁ, ਦਇਆਲੁ ਨ ਤੁਮ ਸਰਿ॥"

(ਧਨਾਸਰੀ ਰਵਿਦਾਸ)

ਸਿਰਿ (= ਊਪਰਿ) :

"ਸਭਨਾ ਉਪਾਵਾ ਸਿਰਿ ਉਪਾਉ ਹੈ ਹਰਿ ਨਾਮੁ ਪਰਾਪਤਿ ਹੋਇ॥"

(ਮ: ੩, ਵਾਰ ਗੂਜਰੀ)

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੋਰਨਾਂ ਸੰਬੰਧਕੀ ਪਦਾਂ ਦਾ ਹਾਲ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ, ਭੀਤਰਿ, ਬੀਚਿ, ਅੰਤਰਿ, ਮੰਝਾਰਿ, ਮਹਿ, ਮਾਹਿ, ਨਿਕਟਿ, ਆਦਿ, ਅੰਤਿ, ਵਲਿ, ਪਾਰਿ, ਵਲਿ, ਪਾਰਿ ਸਮਸਰਿ, ਭਰਿ, ਆਦਿਕ।

(ਅ) ਨਾਵਾਂ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਸੰਬੰਧਕੀ ਚਿੰਨ੍ਹ ਵਜੋਂ–

ਥੋਂ, ਰਾਹੀਂ, ਜਾਂ ਦੁਆਰਾ : "ਸਿਖੀ ਸਿਖਿਆ ਗੁਰ ਵੀਚਾਰਿ॥
ਨਦਰੀ ਕਰਮਿ ਲੰਘਾਏ ਪਾਰਿ॥"

(ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ)

ਅਰਥਾਤ, ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਦੀ ਵਿਚਾਰ ਦੁਆਰਾ ਸਿੱਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਸਵੱਲੀ ਨਜ਼ਰ ਵਾਲਾ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਆਪਣੀ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਦੁਆਰਾ ਪਾਰ ਲੰਘਾਂਦਾ ਹੈ।

"ਆਸ ਅੰਦੇਸੇ ਤੇ ਨਿਹਕੇਵਲੁ ਹਉਮੈ ਸਬਦਿ ਜਲਾਏ॥"

(ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ)

ਕਈਆਂ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ 'ਸਬਦਿ' ਪਦ ਦੇ ਅੰਤ ਦੀ ਸਿਹਾਰੀ ਦੇ ਭਾਵ ਨੂੰ ਨਾ ਜਾਣਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਅਰਥ ਕੀਤੇ ਹਨ ਕਿ 'ਹਉਮੈ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਜਲਾ ਦੇਂਦਾ ਹੈ'। ਪਰ ਠੀਕ ਅਰਥ ਇਹ ਹਨ ਕਿ ਗੁਰੂ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਰਾਹੀਂ ਆਪਣੀ ਹਉਮੈ ਨੂੰ ਸਾੜ ਦੇਵੇ। ਸਿਧ ਗੋਸ਼ਟਿ ਦੇ ਵੀਹਵੇਂ ਅੰਕ ਵਿਚ ਭੀ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ,

"ਸਤਿਗੁਰ ਕੈ ਜਨਮੇ ਗਵਨੁ ਮਿਟਾਇਆ॥
ਅਨਹਤਿ ਰਾਤੇ ਇਹੁ ਮਨੁ ਲਾਇਆ॥
ਮਨਸਾ ਆਸਾ ਸਬਦਿ ਜਲਾਈ॥"

ਇਥੇ ਭੀ ਇਹੋ ਭਾਵ ਹੈ ਕਿ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੇ ਘਰ ਧਾਰਮਿਕ ਜਨਮ ਲੈਣ ਨਾਲ ਭਟਕਣਾ ਮੁੱਕ ਗਈ, ਇਕ ਰਸ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਗੂੰਜ ਵਿਚ ਲਿਵ ਚੜ ਕੇ ਮਨ ਟਿਕ ਗਿਆ ਅਤੇ ਆਸਾ ਤੇ ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦ੍ਵਾਰਾ ਸਾੜ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਹੋਰ ਵੇਖੋ:

"ਗੁਰ ਕੈ ਸਬਦਿ ਹਉਮੈ ਬਿਖੁ ਮਾਰੈ ਤਾ ਨਿਜ ਘਰਿ ਹੋਵੈ ਵਾਸੋ।।"

(ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ)

"ਕਾਹੂ ਜੁਗਤਿ ਕਿਤੈ ਨ ਪਾਈਐ ਧਰਮਿ।।
ਨਾਨਕ ਤਿਸੁ ਮਿਲੈ ਜਿਸੁ ਲਿਖਿਆ ਧੁਰਿ ਕਰਮਿ।।" (ਸੁਖਮਨੀ)

ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੁਕਾਂ ਦੇ ਅਰਥ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਕੰਈ ਵੇਰ ਭੁਲੇਖਾ ਪੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕਈ ਅਰਥ ਇਹ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ, ਕਿਸੇ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਕਿਧਰੇ ਧਰਮ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ। ਨਾਨਕ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ (ਧਰਮ) ਮਿਲਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੇ ਲੇਖਾਂ ਵਿਚ ਆਦਿ ਤੋਂ ਕਰਮ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੋਵੇ। "ਧਰਮਿ" ਅਤੇ "ਕਰਮਿ" ਪਦਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਸਿਹਾਰੀ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਰੱਖਕੇ ਠੀਕ ਅਰਥ ਇਹ ਹੋਣਗੇ: ਨਾਮ (ਜਿਸ ਦਾ ਉੱਤੇ ਜ਼ਿਕਰ ਚਲਾ ਆਇਆ ਹੈ) ਕਿਸੇ ਜੁਗਤੀ ਜਾਂ ਸੰਪਰਦਾ ਦੁਆਰਾ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ। ਇਹ ਨਾਮ ਉਸ ਨੂੰ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਲਈ ਧੁਰ ਤੋਂ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਦਵਾਰਾ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੋਵੇ।

"ਹਿੰਦੂ ਸਾਲਾਹੀ ਸਾਲਾਹਨਿ ਦਰਸਨਿ ਰੂਪਿ ਅਪਾਰੁ।।"

(ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ)

ਦਾ ਅਰਥ ਕਈ ਸੱਜਣ ਇਉਂ ਕਰਦੇ ਹਨ: ਕਿ ਹਿੰਦੂ ਸ਼ਲਾਘਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸਲਾਹੁੰਦੇ ਹਨ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਨੂੰ ਤੇ ਮੂਰਤੀਆਂ ਦੇ ਸੁੰਦਰ ਰੂਪ ਨੂੰ। ਪਰ 'ਦਰਸਨਿ' ਅਤੇ 'ਰੂਪਿ' ਦੇ ਅੰਤਲੇ ਅੱਖਰਾਂ ਨਾਲ ਸਿਹਾਰੀ ਦਾ ਆਉਣਾ ਇਸ ਅਰਥ ਨੂੰ ਖੰਡਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਸਿਹਾਰੀ ਨੂੰ ਸੰਬੰਧਕ ਕਰਕੇ ਹੀ ਲੈਣਾ ਪਏਗਾ। ਤੁਕ ਦੇ ਅਰਥ ਇਹ ਹੋਣਗੇ: ਹਿੰਦੂ ਸਲਾਘਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਰੱਬ ਨੂੰ ਉਹਦੇ ਅਪਾਰ ਰੂਪ ਅਤੇ ਦਰਸ਼ਨ ਦ੍ਵਾਰਾ ਸਲਾਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਅਰਥਾਤ ਉਸਦੀ ਸਲਾਘਾ ਉਸ ਦਰਸ਼ਨ ਅਤੇ ਰੂਪ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਰੱਖ ਕੇ ਕਰਦੇ ਹਨ ਜੋ ਸੰਸਾਰਕ ਅੱਖਾਂ ਤੋਂ ਪਰੇ ਹੈ, ਫਿਰ ਭੀ ਇਸ ਉੱਚੇ ਆਦਰਸ਼ ਨੂੰ ਭੁੱਲ ਕੇ ਤੀਰਥਾਂ ਉੱਤੇ ਭਟਕਦੇ ਫਿਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਮੂਰਤੀ ਪੂਜਾ ਵਿੱਚ ਰੁੱਝੇ ਪਏ ਹਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਜੋਗੀਆਂ

ਬਾਬਤ ਭੀ ਇਹੋ ਜਹੀ ਵਿਚਾਰ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਹੈ।

"ਜੋਗੀ ਸੁਨਿ ਧਿਆਵਨਿ ਜੇਤੇ"

ਵਿੱਚ 'ਸੁਨਿ' ਦੇ ਅਰਥ 'ਸੁਨ ਨੂੰ' ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੇ, ਬਲਕਿ 'ਸੁਨ ਦੁਆਰਾ' ਜਾਂ 'ਅਫੁਰ ਰੂਪ ਕਰਕੇ' ਹਨ। ਜਿਵੇਂ "ਨਾਨਕ ਇਹ ਗੁਣਿ ਨਾਮੁ ਸੁਖਮਨੀ" ਵਿਚ 'ਗੁਣਿ' ਦੇ ਅਰਥ 'ਗੁਣ ਕਰਕੇ' ਹਨ। ਇਸ ਅਰਥ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਦੇਖੋ। ਇਕ ਹੋਰ ਤੁਕ:

"ਕੋਕਿਲ ਹੋਵਾਂ ਅੰਬਿ ਬਸਾਂ ਸਹਜਿ ਸਬਦ ਬੀਚਾਰੁ।।
ਸਹਜਿ ਸੁਭਾਇ ਮੇਰਾ ਸਹੁ ਮਿਲੈ ਦਰਸਨਿ ਰੂਪਿ ਅਪਾਰੁ।।"

(ਗਉੜੀ ਬੈਰਾਗਣਿ ਮ: ੧)

"ਮਨਿ ਮੁਖਿ ਸੂਚੇ ਜਾਣੀਅਹਿ ਗੁਰਮੁਖਿ ਜਿਨਾ ਗਿਆਨੁ।।"

(ਸ੍ਰੀ ਰਾਗ ਮ: ੧)

ਅਰਥਾਤ, ਮਨ ਦੁਆਰਾ ਤੇ ਮੁੱਖ ਦੁਆਰਾ ਉਹੀ ਸੁੱਚੇ ਕਹੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਦਵਾਰਾ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ ਹੈ। 'ਗੁਰਮੁਖਿ' ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਉੱਤੇ ਜੋ 'ਮਨਮੁਖਿ' ਹੈ, ਉਹਦੇ ਨੰਨੇ ਨਾਲ ਸਿਹਾਰੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਵੇਖੋ:

"ਮਨਮੁਖਿ ਸੋਝੀ ਨ ਪਵੈ, ਗੁਰਮੁਖਿ ਸਦਾ ਹਜੂਰਿ।।"

(ਸ੍ਰੀ ਰਾਗ ਮ: ੧)

"ਕਿਤੁ ਸੰਜਮਿ ਇਹ ਜਾਇ।।" (ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ)

ਕਿਸ ਰਹਿਣੀ ਦੁਆਰਾ ਇਹ (ਹਉਮੈ) ਜਾਂਦੀ ਹੈ? ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ 'ਗੋਬਰਿ ਤਰਣੁ ਨ ਜਾਈ' ਅਤੇ "ਜਿਤੁ ਮੁਖਿ ਨਾਮੁ ਨ ਊਚਰਹਿ" ਵਿਚ ਸਿਹਾਰੀ ਦਾ ਅਰਥ 'ਰਾਹੀਂ' ਕਰੋ।

"ਤਿਸ ਦੈ ਚਾਨਣਿ ਸਭ ਮਹਿ ਚਾਨਣੁ ਹੋਇ।।"

(ਧਨਾਸਰੀ ਮ: ੧)

ਉਸ ਦੇ ਚਾਨਣ ਦੁਆਰਾ ਸਾਰਿਆਂ ਵਿੱਚ ਚਾਨਣਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਦੇਖੋ,

"ਭੰਡੁ ਮੁਆ ਭੰਡੁ ਭਾਲੀਐ ਭੰਡਿ ਹੋਵੈ ਬੰਧਾਨੁ।।" (ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ)

ਵਿੱਚ ਜਿਹੜਾ ਸ਼ਬਦ 'ਭੰਡੁ' ਨਾਂਵ ਹੈ, ਉਹਦੇ ਡੱਡੇ ਨਾਲ ਔਂਕੜ ਹੈ ਅਤੇ ਜਿਸ 'ਭੰਡਿ' ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ 'ਭੰਡ ਦੁਆਰਾ', ਉਹਦੇ ਡੱਡੇ ਨਾਲ ਸਿਹਾਰੀ ਹੈ।

ਵਿਚ: "ਨਾਨਕ ਗੁਰ ਪਰਸਾਦੀ ਛੁਟੀਐ ਜੇ ਚਿਤੁ ਲਗੈ ਸਚਿ।।"

(ਮ: ੩, ਵਾਰ ਮਾਰੂ)

ਅਰਥਾਤ, ਸਚ ਵਿਚ।

"ਚਹੁ ਜੁਗਿ ਮੈਲੇ ਮਲੁ ਭਰੇ ਜਿਨ ਮੁਖਿ ਨਾਮੁ ਨ ਹੋਇ।।"

(ਸ੍ਰੀ ਰਾਗ ਮ: ੧)

ਇਥੇ 'ਚਹੁ ਜੁਗਿ' ਦੇ ਅਰਥ ਹਨ, ਚਵ੍ਹਾਂ ਜੁਗਾਂ ਵਿਚ ਅਤੇ 'ਮੁਖਿ' ਦੇ ਅਰਥ ਹਨ, ਮੁਖ ਵਿਚ।

"ਸੁਣਿਐ ਲਾਗੈ ਸਹਜਿ ਧਿਆਨੁ।।" (ਜਪੁ ਜੀ)

ਅਰਥਾਤ, ਗੁਰੂ ਦੀ ਸਿਖਿਆ ਸੁਣਨ ਤੋਂ ਸਹਜ (ਅਵਸਥਾ) ਵਿੱਚ ਧਿਆਨ ਲੱਗ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

"ਨੰਨਾ ਨਰਕਿ ਪਰਹਿ ਤੇ ਨਾਹੀ।। ਜਾ ਕੈ ਮਨਿ ਤਨਿ ਨਾਮੁ ਬਸਾਹੀ।।"

(ਬਾਵਨ ਅਖਰੀ)

ਅਰਥਾਤ, ਉਹ ਨਰਕ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦੇ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਨ ਤੇ ਤਨ ਵਿਚ ਨਾਮ ਵਸਦਾ ਹੈ।

"ਕਾਹੇ ਰੇ ਮਨ ਚਿਤਵਹਿ ਉਦਮੁ ਜਾ ਆਹਰਿ ਹਰਿ ਜੀਉ ਪਰਿਆ।।"

(ਗੂਜਰੀ ਮ: ੫)

ਅਰਥਾਤ, ਹੇ ਮਨ! ਤੂੰ ਕਿਉਂ ਫਿਕਰ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਜਦ ਕਿ ਰੱਬ ਆਹਰ (ਯਤਨ) ਵਿਚ ਲੱਗਾ ਹੋਇਆ ਹੈ? ਜਿਥੇ 'ਆਹਰੁ' ਕੇਵਲ ਨਾਂਵ ਹੈ ਅਤੇ ਸੰਬੰਧਕ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ, ਉਥੇ ਇਹਦੇ ਰਾਰੇ ਨਾਲ ਔਂਕੜ ਜਾਂ ਮੁਕਤਾ ਹੋਵੇਗਾ।

"ਕਰਜੁ ਉਤਾਰਿਆ ਸਤਿਗੁਰੂ ਕਰਿ ਆਹਰੁ ਆਪਿ।।"

(ਬਿਲਾਵਲ ਮ: ੫)

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ ਦੀ ਤੇਰ੍ਹਵੀਂ ਪਉੜੀ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਸਲੋਕ ਵਿਚ 'ਸਤਿਜੁਗਿ' "ਦੁਆਪਰਿ" ਅਤੇ "ਕਲਿਜੁਗਿ" ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅੰਤ ਦੀ ਸਿਹਾਰੀ ਦਾ ਅਰਥ 'ਵਿਚ' ਹੈ।

ਉਤੇ: "ਅਸੰਖ ਕਹਹਿ ਸਿਰਿ ਭਾਰੁ ਹੋਇ।।" (ਜਪੁ ਜੀ)

ਦਾ ਅਰਥ ਕਈ ਸੱਜਣ ਇਉਂ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਅਣਗਿਣਤ ਲੋਕ ਸਿਰ ਭਾਰ ਹੋ ਕੇ ਆਖਦੇ ਹਨ (ਰੱਬ ਨੂੰ)। ਪਰ ਜੇ ਇਹ ਅਰਥ ਹੁੰਦੇ ਤਾਂ

'ਸਿਰਿ' ਦਾ ਰਾਰਾ ਖਾਲੀ ਹੁੰਦਾ ਅਤੇ ਸਿਹਾਰੀ 'ਭਾਰੁ' ਦੇ ਰਾਰੇ ਨਾਲ ਹੁੰਦੀ। ਜਿਵੇਂ ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ: "ਭੈ ਵਿਚਿ ਇੰਦ੍ਰ ਫਿਰੈ ਸਿਰ ਭਾਰਿ" ਜਿਸ ਦੇ ਅਰਥ ਹਨ ਕਿ ਭੈ ਵਿਚ ਇੰਦ੍ਰ (ਬੱਦਲ) ਸਿਰ ਦੇ ਭਾਰ ਚਲਦਾ ਹੈ। ਇਥੇ 'ਭਾਰਿ' ਸੰਬੰਧਕੀ ਅਰਥ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਪਰੰਤੂ ਜਪੁ ਜੀ ਵਾਲੀ ਤੁਕ ਵਿੱਚ 'ਸਿਰਿ' ਦੀ ਅੰਤਲੀ ਸਿਹਾਰੀ ਸੰਬੰਧਕੀ ਅਰਥ ਰੱਖਦੀ ਹੈ ਅਤੇ 'ਭਾਰੁ' ਨਾਂਵ ਹੈ ਅਤੇ ਅਰਥ ਇਹ ਹਨ ਕਿ ਅਣਗਿਣਤ ਆਖਦਿਆਂ ਭੀ ਸਿਰ ਦੇ ਭਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਅਰਥਾਤ, ਅਣਗਿਣਤ ਆਖਣਾ ਭੀ ਭੁੱਲ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਈ ਚੀਜ਼ਾਂ ਦਾ ਸਮੂਹ ਸਾਡੀ ਗਿਣਨ ਸ਼ਕਤੀ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹੋਵੇ, ਪਰ ਉਹ ਸਮੂਹ ਆਪ ਮਹਦੂਦ ਹੋਵੇ। ਜਿਵੇਂ ਰੇਤੜ ਵਿੱਚ ਰੇਤ ਦੇ ਕਿਣਕੇ, ਜਾਂ ਸੂਰਜ ਦੀਆਂ ਰਿਸ਼ਮਾਂ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਅਗਮ ਅਗਮ ਦਾ ਭਾਵ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਵੇ, ਜੋ ਸ਼ਬਦ 'ਅਸੰਖ' ਤੋਂ ਪੂਰੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ।

"ਵਿਸਰਿਆ ਜਿਨ੍ ਨਾਮੁ ਤੇ ਭੁਇ ਭਾਰੁ ਥੀਏ॥" (ਆਸਾ ਫਰੀਦ) ਦਾ ਇਹ ਅਰਥ ਹੈ ਕਿ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਾਮ ਭੁੱਲ ਗਿਆ ਹੈ, ਓਹ ਧਰਤੀ ਉੱਤੇ ਭਾਰ ਹਨ। ਇਹਦਾ ਅਰਥ ਇਹ ਨਹੀਂ ਕਿ ਓਹ ਜਿਮੀਂ ਪਰਨੇ ਹੋ ਗਏ ਹਨ।

"ਨਾਨਕ ਭਾਵੈ ਪਾਰ੍ਬ੍ਰਹਮ ਪਾਹਨ, ਨੀਰਿ ਤਰੇ॥" (ਬਾਵਨ ਅਖਰੀ) ਅਰਥਾਤ, ਜੇ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਨੂੰ ਭਾਵੇਂ ਤਾਂ ਪੱਥਰ ਨੀਰ (ਪਾਣੀ) ਉੱਤੇ ਤਰ ਪੈਂਦੇ ਹਨ।

"ਤਖਤਿ ਰਾਜਾ ਸੋ ਬਹੈ ਜਿ ਤਖਤੈ ਲਾਇਕ ਹੋਈ॥"

(ਮ: ੩, ਵਾਰ ਮਾਰੂ)

ਇਥੇ 'ਤਖਤਿ' ਦੇ ਅਰਥ ਹਨ, 'ਤਖਤ ਉੱਤੇ'।

"ਜਿਤੁ ਤਨਿ ਪਾਈਅਹਿ ਨਾਨਕਾ ਸੋ ਤਨ ਹੋਵਹਿ ਛਾਰ॥"

(ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ)

ਇਥੇ ਪਹਿਲੇ 'ਤਨਿ' ਦੇ ਅਰਥ ਹਨ, 'ਤਨ ਉੱਤੇ'।

ਤੋਂ ਜਾਂ ਥੋਂ: "ਧੁਰਿ ਕਰਮੁ ਜਿਨਾ ਕਉ ਤੁਧੁ ਪਾਇਆ॥" (ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ)

"ਧੁਰਿ ਮਾਰੇ ਪੂਰੈ ਸਤਿਗੁਰੂ, ਸੋਈ ਹੁਣਿ ਸਤਿਗੁਰਿ ਮਾਰੇ॥"

(ਵਾਰ ਗਉੜੀ ਮ: ੪)

Sri Satguru Jagjit Singh Ji Elibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਤੁਕਾਂ ਵਿਚ 'ਧੁਰਿ' ਦੇ ਅਰਥ 'ਧੁਰ ਤੋਂ' ਹਨ, ਪਰ ਜਿਥੇ ਸੰਬੰਧਕੀ ਪਦ ਵੱਖਰਾ ਦਿੱਤਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਥੇ 'ਧੁਰ' ਦੇ ਰਾਰੇ ਨਾਲ ਸਿਹਾਰੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਜਿਵੇਂ "ਧੁਰ ਕੀ ਬਾਣੀ ਆਈ॥"

(ਸੋਰਠਿ ਮ: ੫)

"ਜੇ ਹੋਵੈ ਪੂਰਬਿ ਲਿਖਿਆ॥" (ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ)

ਵਿੱਚ "ਪੂਰਬਿ' ਦੇ ਅਰਥ 'ਪੂਰਬ ਤੋਂ', 'ਪਿੱਛੇ ਤੋਂ" ਹਨ।

ਨੂੰ ਜਾਂ ਵਲਿ: "ਨੰਗਾ ਦੋਜਕਿ ਚਾਲਿਆ ਤਾ ਦਿਸੈ ਖਰਾ ਡਰਾਵਣਾ॥"

(ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ)

ਦੋਜਕ ਨੂੰ ਚਲਿਆ।

"ਦੇਂਦਾ ਨਰਕਿ ਸੁਰਗਿ ਲੈਂਦੇ, ਦੇਖਹੁ ਇਹੁ ਧਿਙਾਣਾ॥"

(ਮ: ੧, ਵਾਰ ਮਲਾਰ)

ਤੱਕ, ਤੋੜੀ: "ਅਸਮਾਨਿ ਕਿਆੜਾ ਛਿਕਿਓਨੁ॥" (ਵਾਰ ਸਤਾ ਬਲਵੰਡ)

ਅਸਮਾਨ ਤੱਕ ਚੋਟੀ ਖਿੱਚ ਕੇ ਲੈ ਗਿਆ।

ਨਾਲ: "ਝਖੜਿ ਵਾਉ ਨ ਡੋਲਈ ਪਰਬਤ ਮੇਰਾਣੁ॥" (ਵਾਰ ਸਤਾ ਬਲਵੰਡ)

ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਮੇਰੂ ਪਹਾੜ ਵਾਙਣ ਹੈ, ਉਹ ਝੱਖੜ (ਹਵਾ) ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਡੋਲਦਾ।

"ਜੁਜ ਮਹਿ ਜੋਰਿ ਛਲੀ ਚੰਦ੍ਰਾਵਲਿ ਕਾਨ੍ ਕ੍ਰਿਸਨੁ ਜਾਦਮੁ ਭਇਆ॥
ਪਾਰਜਾਤੁ ਗੋਪੀ ਲੈ ਆਇਆ ਬਿੰਦ੍ਰਾਬਨ ਮਹਿ ਰੰਗੁ ਕੀਆ॥"

(ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ)

ਕਈ ਸੱਜਣ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੁਕਾਂ ਦੇ ਅਰਥ ਇਉਂ ਕਰਦੇ ਹਨ: ਯਜੁਰ (ਵੇਦ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦ੍ਵਾਪਰ) ਵਿਚ ਜ਼ੋਰ ਵਾਲਾ ਛਲੀਆ ਚੰਦ੍ਰਬੰਸੀ ਕਾਨ੍ਹ ਨਾਮੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਯਾਦਵ ਕੌਮ ਦਾ ਹੋਇਆ, ਜੋ ਜਮਨਾ ਦੇ ਪਾਰ ਜਾ ਕੇ ਗੋਪੀਆਂ ਲਿਆਉਂਦਾ ਤੇ ਬਿੰਦ੍ਰਾਬਨ ਵਿਚ ਰਾਸ ਮਚਾਉਂਦਾ ਸੀ। ਇਹ ਅਰਥ ਸਿਹਾਰੀ ਦੇ ਨੇਮਾਂ ਦੇ ਉਲਟ ਹਨ। 'ਜੋਰਿ' ਦੇ ਅਰਥ ਹਨ 'ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ', ਜ਼ੋਰ ਵਾਲਾ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੇ। 'ਚੰਦ੍ਰਾਵਲਿ' ਦੇ ਲੱਲੇ ਦੀ ਸਿਹਾਰੀ ਇਸਤਰੀ ਲਿੰਗ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਹੈ। (ਦੇਖੋ ਨੇਮ ੧੯) 'ਪਾਰਜਾਤੁ' ਦੇ ਅਰਥ 'ਪਾਰ ਜਾਕੇ' ਤਾਂ ਹੁੰਦੇ, ਜੇਕਰ ਇਹ ਸ਼ਬਦ 'ਪਾਰਿ ਜਾਇ' ਹੁੰਦਾ। ਦਸ਼ਾ ਜਾਂ ਸਥਾਨ ਵਾਚਕ ਸੰਬੰਧਕੀ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਸਿਹਾਰੀ ਦਾ

Sri Satguru Jagjit Singh Ji Elibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਆਉਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਯਥਾ:-

"ਗੁਰ ਸਬਦੀ ਪਾਰਿ ਉਤਰੀਐ ਰੇ॥" (ਆਸਾ ਮ: ੫)

ਇਸ ਲਈ 'ਪਾਰ ਦੀ ਥਾਂ 'ਪਾਰਿ' ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ। 'ਪਾਰ' ਦਾ ਰਾਰਾ ਮੁਕਤਾ ਜਾਂ ਔਂਕੜ ਵਾਲਾ ਤਦੋਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ 'ਪਾਰ' ਨਾਂਵ ਹੋਵੇ। ਯਥਾ: "ਲਹੈ ਨ ਪਾਰੁ ਰੀ॥" (ਧਨਾਸਰੀ ਤ੍ਰਿਲੋਚਨ)

ਇਨ੍ਹਾਂ ਔਂਕੜਾਂ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਰੱਖ ਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੁਕਾਂ ਦੇ ਅਰਥ ਇਹ ਹੋਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ: ਯਜੁਰ (ਵੇਦ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦ੍ਵਾਪਰ) ਵਿਚ ਜੋ ਕਾਨ੍ਹ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਯਾਦਵ ਹੋਇਆ, ਉਸ ਨੇ ਚੰਦ੍ਰਾਵਲੀ ਨੂੰ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਛਲਿਆ। ਉਹ ਆਪਣੀ ਗੋਪੀ (ਸਤਭਾਮਾ) ਲਈ ਪਾਰਜਾਤੁ (ਦਾ ਬ੍ਰਿਛ ਇੰਦ੍ਰ ਦੇ ਬਾਗ ਵਿਚੋਂ) ਲੈ ਆਇਆ। ਉਸ ਬਿੰਦ੍ਰਾਬਨ ਵਿਚ ਚੋਜ ਕੀਤੇ। (ਦੇਖੋ ਦਸਮ ਸਕੰਦ ਭਾਗਵਤ)

"ਜਿਉ ਪਾਵਕੁ ਈਧਨਿ ਨਹੀਂ ਧ੍ਰਾਪੈ॥" (ਸੁਖਮਨੀ)

ਜਿਵੇਂ ਅੱਗ ਬਾਲਣ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਰੱਜਦੀ।

"ਕਾਮਿ ਕ੍ਰੋਧਿ ਨਗਰੁ ਬਹੁ ਭਰਿਆ॥" (ਸੋਹਿਲਾ)

ਕਾਮ ਅਤੇ ਕ੍ਰੋਧ ਨਾਲ (ਦੇਹੀ ਦਾ) ਨਗਰ ਬਹੁਤ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।

"ਜਿਉ ਸਾਬੁਨਿ ਕਾਪਰ ਊਜਲ ਹੋਤ॥" (ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੫)

ਸਾਬਣ ਨਾਲ।

"ਭੈ ਵਿਚਿ ਧਰਤੀ ਦਬੀ ਭਾਰਿ॥" (ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ)

ਭਾਰ ਨਾਲ

"ਕੀਮਤਿ ਕਿਨੈ ਨ ਪਾਈਆ ਕਹਣਿ ਨ ਵਡਾ ਹੋਇ॥"

(ਸ੍ਰੀ ਰਾਗ ਮ: ੧)

ਕਹਿਣ ਨਾਲ ਵੱਡਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ।

ਲਈ, ਹੇਤ ਨੂੰ : ਭਾਵਾਰਥ (Infinitive) ਦੇ ਅੰਤਲੇ ਣਾਣੇ ਜਾਂ ਨੱਨੇ ਨਾਲ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਯਥਾ-

"ਜਾ ਪਹਿ ਜਾਉ ਆਪੁ ਛੁਟਕਾਵਨਿ ਤੇ ਬਾਧੇ ਬਹੁ ਫੰਧਾ॥"

(ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ)

ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਜਾਂਦਾ ਹਾਂ ਆਪਣੇ ਛੁਡੌਣ ਨੂੰ, ਓਹ ਆਪ ਬਹੁਤੇ ਫੰਧਿਆਂ ਵਿਚ ਬੰਨ੍ਹੇ ਪਏ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

"ਆਖਣਿ ਅਉਖਾ ਸਾਚਾ ਨਾਉ ॥" (ਆਸਾ ਮ: ੧)

ਆਖਣ ਨੂੰ ਔਖਾ ਹੈ ਸੱਚਾ ਨਾਮ।

"ਅੰਤੁ ਨ ਕਰਣੈ, ਦੇਣਿ ਨ ਅੰਤੁ ॥" (ਜਪੁ ਜੀ)

"ਜੋਰੁ ਨ ਮੰਗਣਿ, ਦੇਣਿ ਨ ਜੋਰੁ ॥" (ਜਪੁ ਜੀ)

ਵਿਚ ਸਿਹਾਰੀ ਸੰਬੰਧਕੀ ਚਿੰਨ੍ਹ ਹੈ ਭਾਵਾਰਥਾਂ ਨਾਲ, ਜੋ ਨਾਵਾਂ ਵਾਕਰ ਵਰਤੇ ਗਏ ਹਨ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ,

"ਬਿਗਸਿਓ ਪੇਖਿ ਰੰਗੁ ਕਸੁੰਭ ਕੋ ਪਰ ਗ੍ਰਿਹ ਜੋਹਨਿ ਜਾਇਓ ॥"

(ਟੋਡੀ ਮ: ੫)

"ਸਤਿਗੁਰ ਸਿਉ ਆਲਾਇ ਬੇੜੇ ਡੁਬਣਿ ਨਾਹਿ ਭਉ ॥"

(ਮ: ੧, ਸਲੋਕ ਵਾਰਾਂ ਤੇ ਵਧੀਕ)

"ਜਾ ਕੈ ਹਰਿ ਸਾ ਠਾਕੁਰੁ ਭਾਈ ॥ ਮੁਕਤਿ ਅਨੰਤ ਪੁਕਾਰਣਿ ਜਾਈ ॥"

(ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ)

"ਸੰਤਾ ਕੇ ਕਾਰਜਿ ਆਪਿ ਖਲੋਇਆ
ਹਰਿ ਕੰਮੁ ਕਰਾਵਣਿ ਆਇਆ ਰਾਮ ॥"

(ਸੂਹੀ ਮਹਲਾ ੫)

❖❖❖

੮.

ਸਿਹਾਰੀ ਸਥਾਨ-ਵਾਚਕ ਕਿਰਿਆ-ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣਾਂ (Adverbs) ਨਾਲ ਭੀ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਇਆ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਸੰਬੰਧਕਾਂ ਨਾਲ। ਬਲਕਿ ਅਕਸਰ ਉਹੋ ਸੰਬੰਧਕਾਂ ਕਿਰਿਆ-ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣਾਂ ਦਾ ਕੰਮ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਜਦੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧੀ ਨਾਂਵ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ ਜਾਂ ਲੋਪ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਯਥਾ:

ਵਿਚਿ: "ਧਨ ਪਿਰ ਕਾ ਇਕ ਹੀ ਸੰਗਿ ਵਾਸਾ, ਵਿਚਿ ਹਉਮੈ ਭੀਤਿ ਕਰਾਰੀ ॥"

(ਮ: ੪, ਮਲਾਰ)

ਅੰਤਰਿ, ਬਾਹਰਿ, ਸਾਥਿ: "ਮਾਰਿ ਆਪੇ ਜੀਵਾਲਦਾ ਅੰਤਰਿ ਬਾਹਰਿ ਸਾਥਿ ॥"

(ਸ੍ਰੀ ਰਾਗ ਮ: ੫)

ਸੰਗਿ: "ਇਆ ਡੋਰਾ ਕਉ ਸ੍ਰਮ ਕਰਿ ਘਾਲੈ ॥ ਜਾ ਕਾ ਤਸੁ ਨਹੀ ਸੰਗਿ ਚਾਲੈ ॥"

(ਬਾਵਨ ਅਖਰੀ, ਮ: ੫)

ਨਾਲਿ: "ਹਰਿ ਅੰਤਰਿ ਬਾਹਰਿ ਨਾਲਿ ਹੈ" (ਬਿਹਾਗੜਾ ਮ: ੪)

ਦੂਰਿ, ਮੰਝਿ: "ਆਪੇ ਨੇੜੈ, ਦੂਰਿ ਆਪੇ ਹੀ, ਆਪੇ ਮੰਝਿ ਮਿਆਨੋੁ॥"

(ਸ੍ਰੀ ਰਾਗ ਮ: ੧)

ਨੇੜਿ, ਫਿਰਿ, ਬਹੁੜਿ: "ਜਮੁ ਕੰਕਰੁ ਨੇੜਿ ਨ ਆਵਈ, ਫਿਰਿ ਬਹੁੜਿ ਨ ਮਰੀਐ॥"

(ਵਾਰ ਗਉੜੀ ਮ: ੫)

ਤਲਿ (= ਤਲੇ), ਉਪਰਿ : "ਡੁਬਿ ਮੁਏ ਬਗੁ ਬਪੁੜੇ ਸਿਰੁ ਤਲਿ ਉਪਰਿ ਪਾਉ॥"

(ਸਲੋਕ ਫਰੀਦ ੧੨੨ ਅਤੇ ਸਲੋਕ ਮ: ੩ ਵਾਰ ਵਡਹੰਸ)

ਬਾਹਰਿ ਵਾਰਿ: "ਖਰੇ ਖਜਾਨੈ ਪਾਈਅਹਿ, ਖੋਟੇ ਸਟੀਅਹਿ ਬਾਹਰਿ ਵਾਰਿ॥"

(ਵਾਰ ਮਾਝ ਮ: ੧)

ਹਦੂਰਿ : "ਦੇਖੈ ਸੁਣੈ ਹਦੂਰਿ ਸਦ ਘਟਿ ਘਟਿ ਬ੍ਰਹਮੁ ਰਵਿੰਦੁ॥"

(ਸ੍ਰੀ ਰਾਗ ਮ: ੫)

ਉਰਵਾਰਿ, ਪਾਰਿ: "ਨਾਨਕ ਨਾਮ ਵਿਹੂਣਿਆ ਨਾ ਉਰਵਾਰਿ ਨ ਪਾਰਿ॥"

(ਮ: ੩, ਵਾਰ ਸੋਰਠਿ)

ਵਲਿ: "ਜਾ ਕਰਤਾ ਵਲਿ, ਤਾ ਸਭੁ ਕੋ ਵਲਿ॥" (ਮ: ੪, ਵਾਰ ਗਉੜੀ)

ਓੜਕਿ: "ਕੂੜ ਨਿਖੁਟੇ ਨਾਨਕਾ ਓੜਕਿ ਸਚਿ ਰਹੀ॥" (ਮ: ੧ ਵਾਰ ਰਾਮਕਲੀ)

ਆਦਿ, ਮਧਿ, ਅੰਤਿ: "ਆਦਿ ਮਧਿ ਅੰਤਿ ਪ੍ਰਭੁ ਸੋਈ ਸੁੰਦਰ ਗੁਰ ਗੋਪਾਲਾ॥"

(ਆਸਾ ਛੰਤ ਮ: ੫)

ਪਾਸਿ: "ਵਸਤੁ ਅੰਦਰਿ ਵਸਤੁ ਸਮਾਵੈ ਦੂਜੀ ਹੋਵੈ ਪਾਸਿ॥"

(ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ)

ਨਿਦਾਨਿ: "ਮਾਇਆ ਕਾ ਰੰਗੁ ਸਭੁ ਫਿਕਾ, ਜਾਤੋ ਬਿਨਸਿ ਨਿਦਾਨਿ॥"

(ਸ੍ਰੀ ਰਾਗ ਮ: ੫)

ਮੂਲਿ: "ਮੰਦਾ ਮੂਲਿ ਨ ਕੀਚਈ ਦੇ ਲੰਮੀ ਨਦਰਿ ਨਿਹਾਲੀਐ॥"

(ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ)

"ਐਬ ਤਨਿ ਚਿਕੜੋ, ਇਹੁ ਮਨੁ ਮੀਡਕੋ,
ਕਮਲ ਕੀ ਸਾਰ ਨਹੀ ਮੂਲਿ ਪਾਈ॥" (ਸ੍ਰੀ ਰਾਗ ਮ: ੧)

ਵਿਖਿ: "ਓਥੈ ਸਚੋ ਹੀ ਸਚਿ ਨਿਬੜੈ, ਚੁਣਿ ਵਖਿ ਕਢੇ ਜਜਮਾਲਿਆ॥"

(ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ)

ਕਈ ਵੇਰ ਕਾਲਵਾਚੀ ਕਿਰਿਆ-ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਨਾਂਵ ਕਰਕੇ ਵਰਤੇ ਹੋਂਦੇ ਹਨ

ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਸਥਾਨਵਾਚੀ ਸਿਹਾਰੀ ਲੱਗੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ:-

ਬੇਗਿ (=ਛੇਤੀ): "ਜੌ ਕਰਿ ਪਾਚਨੁ ਬੇਗਿ ਨ ਪਾਵੈ, ਝਗਰੁ ਕਰੈ ਘਰ ਹਾਈ।।"
(ਗਉੜੀ ਪੂਰਬੀ ਕਬੀਰ)

ਅਰਥਾਤ, ਜੇਕਰ ਖੁਰਾਕ ਛੇਤੀ ਨਾ ਮਿਲੈਸੁ।

ਹੁਣਿ: "ਥਾਉ ਨ ਹੋਵੀ ਪਉਦੀਈ, ਹੁਣਿ ਸੁਣੀਐ ਕਿਆ ਰੂਆਇਆ।।"
(ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ)

"ਹੁਣਿ ਉਠਿ ਚਲਣਾ ਮੁਹਤਿ ਕਿ ਤਾਲਿ।।" (ਧਨਾਸਰੀ ਮ: ੧)

'ਹੁਣਿ', ਮੁਹਤਿ' ਅਤੇ 'ਤਾਲਿ' ਵਿਚ ਸਿਹਾਰੀ ਸੰਬੰਧਕੀ ਚਿੰਨ੍ਹ ਹੈ। 'ਤਾਲ' ਗਾਉਣ ਵੇਲੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ਕਿਰਿਆ ਦਾ ਇਕ ਮਾਪ ਹੈ।

"ਹੁਣਿ ਨਹੀ ਸੰਦੇਸਰੋ ਮਾਇਓ।।" (ਸੋਰਠਿ ਮ: ੫)

ਅਬਿ: "ਬਹੁਤੇ ਫੇਰ ਪਏ ਕਿਰਪਨ ਕਉ, ਅਬਿ ਕਿਛੁ ਕਿਰਪਾ ਕੀਜੈ।।"
(ਧਨਾਸਰੀ ਮ: ੩)

ਕਦਿ: "ਕਦਿ ਪਾਵਉ ਸਾਧਸੰਗੁ।।" (ਧਨਾਸਰੀ ਮ: ੫)

ਜਦਿ: "ਦੂਖ ਤਦੇ ਜਦਿ ਵੀਸਰੈ....।।" (ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੫)

ਵਤਿ (ਫਿਰਿ): "ਫਰੀਦਾ ਏਹੋ ਪਛੋਤਾਉ ਵਤਿ ਕੁਆਰੀ ਨ ਥੀਐ।।" (ਸਲੋਕ)

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਫੇਰਿ, ਬਾਹੁੜਿ, ਬਹੁਰਿ, ਫੁਨਿ, ਪੁਨਰਪਿ, ਨਿਕਟਿ, ਬੀਚਿ, ਮੰਝਾਰਿ, ਨਿਰੰਤਰਿ, ਭਿਨਿ, ਓੜਿ, ਊਪਰਿ, ਹੇਠਿ, ਹਜੂਰਿ, ਤਤਕਾਲਿ, ਆਸਿ ਪਾਸਿ, ਆਦਿਕ ਕਿਰਿਆ-ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣਾਂ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਸਿਹਾਰੀ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਹੋਰ ਭੀ ਸ਼ਬਦ ਇਕਹਿਰੇ ਜਾਂ ਦੂਹਰੇ ਜੋ ਉੱਪਰ ਦੱਸੇ ਕਿਰਿਆ-ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣਾਂ ਵਾਕਰ ਵਰਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਸਿਹਾਰੀ ਆਉਂਦੀ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ-ਝਿਮਿ ਝਿਮਿ, ਠਿਮਿ ਠਿਮਿ, ਮੁਸਿ ਮੁਸਿ, ਮਪਿ ਮਪਿ, ਵਲਿ ਵਲਿ, ਰਸਕਿ ਰਸਕਿ, ਆਦਿਕ।

❖❖❖

੯.

ਯਾਦ ਰਹੇ ਕਿ ਜਦ ਇਹੋ ਸ਼ਬਦ, ਜੋ ਉੱਤੇ ਸੰਬੰਧਕ ਜਾਂ ਕਿਰਿਆ-ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਕਰਕੇ ਦੱਸੇ ਗਏ ਹਨ, ਨਾਂਵ ਕਰਕੇ ਆਉਂਦੇ ਹਨ, ਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਸਿਹਾਰੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਸਿਹਾਰੀ ਸੰਬੰਧਕੀ ਰੂਪ ਦੇਣ ਲਈ

ਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜਦ ਸ਼ਬਦ ਹੀ ਨਾਂਵ ਹੋਵੇਗਾ, ਤਾਂ ਉਹਦਾ ਰੂਪ ਭੀ ਨਾਵਾਂ ਵਾਲਾ ਚਾਹੀਏ। ਯਥਾ–

ਬਾਹਰ: "ਬਾਹਰ ਕਾ ਮਾਸੁ ਮੰਦਾ, ਸੁਆਮੀ, ਘਰ ਕਾ ਮਾਸੁ ਚੰਗੇਰਾ।।"

(ਮ: ੧, ਵਾਰ ਮਲਾਰ)

ਇਸ ਤੁਕ ਵਿਚ 'ਬਾਹਰ' 'ਘਰ' ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ 'ਤੇ ਨਾਂਵ ਕਰਕੇ ਆਇਆ ਹੈ ਅਤੇ ਸੰਬੰਧਕੀ ਚਿੰਨ੍ਹ ਦੀ ਥਾਂ ਇਕ ਵੱਖਰਾ ਪਦ 'ਕਾ' ਵਰਤਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ 'ਬਾਹਰ' ਦਾ ਰਾਰਾ ਖਾਲੀ ਹੈ, ਦੇਖੋ ਨੇਮ ੪

"ਜਿਨ ਕੈ ਹਿਰਦੈ ਮੈਲੁ ਕਪਟੁ ਹੈ, ਬਾਹਰੁ ਧੋਵਾਇਆ।।"

(ਮ: ੪, ਵਾਰ ਸਾਰੰਗ)

'ਬਾਹਰੁ' ਦੇ ਅਰਥ ਹਨ 'ਬਾਹਰਲਾ ਪਾਸਾ', ਜੋ ਨਾਂਵ ਹੈ।

"ਹੁਕਮੁ ਭਇਆ ਬਾਹਰੁ ਘਰੁ ਛੋਡਿਆ।।" (ਸੋਰਠਿ ਮ: ੧)

ਇਥੇ ਭੀ ਘਰੁ ਬਾਹਰੁ ਨਾਂਵ ਹਨ।

"ਬਾਹਰੁ ਉਦਕਿ ਪਖਾਰੀਐ।।" (ਗਉੜੀ ਬੈਰਾਗਣਿ, ਰਵਿਦਾਸ)

ਅਰਥਾਤ, ਬਾਹਰੁ ਨੂੰ ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਧੋਵੀਏ।

ਅੰਦਰੁ: "ਅੰਦਰੁ ਵਿਧਾ ਸਚਿ ਨਾਇ ਬਾਹਰਿ ਭੀ ਸਚੁ ਡਿਠੋਮਿ।।"

(ਮ: ੫, ਵਾਰ ਰਾਮਕਲੀ)

ਜਦ ਆਪਣਾ ਅੰਦਰਾ ਸੱਚੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਵਿਨ੍ਹਿਆ ਤਾਂ ਬਾਹਰ ਭੀ ਸੱਚ ਦੇਖਿਆ।

ਅੰਤਰੁ : ਜਦੋਂ 'ਅੰਤਰਿ ਦਾ ਅਰਥ ਅੰਦਰ ਜਾਂ ਵਿਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਇਸ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਸਿਹਾਰੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ' ਪਰ ਜਦੋਂ ਇਹਦਾ ਅਰਥ ਭੇਦ ਜਾਂ ਅੰਦਰਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਇਹਦਾ ਅੰਤਲਾ ਰਾਰਾ ਮੁਕਤਾ ਜਾਂ ਔਂਕੜ ਵਾਲਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਯਥਾ: "ਤਨੁ ਮਨੁ ਦੇਇ ਨ ਅੰਤਰੁ ਰਾਖੈ।।" (ਸੂਹੀ, ਰਵਿਦਾਸ)

"ਬਾਹਰੁ ਧੋਇ ਅੰਤਰੁ ਮਨੁ ਮੈਲਾ।।" (ਆਸਾ ਮ: ੫)

ਉਰਵਾਰ, ਪਾਰ: "ਉਰਵਾਰ ਪਾਰ ਕੇ ਦਾਨੀਆ ਲਿਖਿ ਲੇਹੁ ਆਲ ਪਤਾਲ।।"

(ਗਉੜੀ ਬੈਰਾਗਣਿ, ਰਵਿਦਾਸ)

ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਤੇ ਅਗਲੇ ਜਹਾਨ ਦੀ ਜਾਣਨ ਵਾਲਿਓ (ਚਿਤ੍ਰ ਗੁਪਤੋ!) ਤੁਸੀਂ ਬੇਸ਼ੱਕ ਲਿਖੋ ਪਏ ਊਲ-ਜਲੂਲ। ਇਥੇ ਉਰਵਾਰ ਅਤੇ ਪਾਰ ਨਾਂਵ ਹਨ।

ਓੜਕ: 'ਓੜਿਕ' ਉੱਤੇ ਤਾਂ ਕਿਰਿਆ-ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਕਰਕੇ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਪਰ ਜਦੋਂ ਇਹਦੇ ਅਰਥ 'ਅੰਤ' ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਤਾਂ ਇਹ ਨਾਂਵ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹਦੇ ਅੰਤਲੇ ਕੱਕੇ ਨਾਲ ਸਿਹਾਰੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਜਿਵੇਂ-

"ਓੜਕ ਓੜਕ ਭਾਲਿ ਥਕੇ, ਵੇਦ ਕਹਨਿ ਇਕ ਵਾਤ।।" (ਜਪੁ ਜੀ)

ਇਥੇ 'ਓੜਕ' ਦੇ ਅਰਥ 'ਅੰਤ ਨੂੰ' ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਇਹ ਹਨ ਕਿ 'ਵੇਦ ਬੱਸ ਇਕ ਗੱਲ ਆਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਅਸੀਂ ਉਸ ਦੇ ਅੰਤ ਢੂੰਡ-ਢੂੰਡ ਕੇ ਥੱਕ ਗਏ ਹਾਂ।'

ਅੰਤੁ : "ਅਗਮ ਅਗੋਚਰਾ ਤੇਰਾ ਅੰਤੁ ਨ ਪਾਇਆ।।" (ਅਨੰਦੁ)

ਇਥੇ 'ਅੰਤੁ' ਨਾਂਵ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਇਹਦੇ ਤੱਤੇ ਨਾਲ ਸਿਹਾਰੀ ਨਹੀਂ।

ਸੰਗੁ: "ਤਿਨੑ ਸੰਗਿ ਸੰਗੁ ਨ ਕੀਚਈ, ਨਾਨਕ, ਜਿਨੑਾ ਆਪਣਾ ਸੁਆਉ।।"

(ਮ: ੫, ਵਾਰ ਗੂਜਰੀ)

ਇਸ ਤੁਕ ਵਿਚ ਸੰਗ ਦੋ ਵੇਰੀਂ ਆਇਆ ਹੈ। ਪਹਿਲੀ ਵੇਰ ਤਾਂ ਇਹ ਸੰਬੰਧਕ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਇਹਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਸਿਹਾਰੀ ਹੈ। ਦੂਜੀ ਵੇਰ ਇਹ ਇਕ-ਵਚਨੀ ਨਾਂਵ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਅੰਤ ਵਿਚ ਔਂਕੜ ਹੈ।

ਸਾਥ: "ਪੜਿ ਪੜਿ ਭਰੀਅਹਿ ਸਾਥ।।" (ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ)

ਇਥੇ 'ਸਾਥ' ਬਹੁਵਚਨੀ ਨਾਂਵ ਹੈ।

ਮੂਲੁ: "ਇਕਿ ਮੂਲੁ ਨ ਬੁਝਨਿ ਆਪਣਾ।।" (ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ)

ਇਥੇ 'ਮੂਲੁ' ਨਾਂਵ ਹੈ।

ਵਿਚੁ, ਬੀਚੁ : "ਵਿਚੁ" ਭੀ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਕਿਧਰੇ-ਕਿਧਰੇ ਨਾਂਵ ਕਰਕੇ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਅਜੇਹੀਆਂ ਥਾਵਾਂ 'ਤੇ ਇਹਦੇ ਅੰਤਲੇ ਚੱਚੇ ਨਾਲ ਸਿਹਾਰੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਵੇਖੋ:-

'ਵਿਚੁ ਨ ਕੋਈ ਕਰਿ ਸਕੈ' (ਬਾਰਹ ਮਾਹ)

ਅਤੇ

"ਬੀਚੁ ਨ ਕੋਇ ਕਰੇ ਅਕ੍ਰਿਤਘਣੁ ਵਿਛੁੜਿ ਪਇਆ।।"

(ਬਿਹਾਗੜਾ ਮ: ੫)

ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੁਕਾਂ ਵਿਚ 'ਵਿਚੁ' ਅਤੇ 'ਬੀਚੁ' ਦੇ ਅਰਥ 'ਵਿਚੋਲਾਪਨ' ਹਨ। ਜਦ ਅੰਤਲੇ ਸੰਬੰਧਕੀ ਚਿੰਨ੍ਹ ਦੀ ਥਾਂ ਇਕ ਵੱਖਰਾ ਪਦ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਭੀ ਅੰਤ ਵਿਚ ਸਿਹਾਰੀ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ।

ਜਿਵੇਂ:-

"ਹਉਮੈ ਮਨੁ ਅਸਥੂਲੁ ਹੈ, ਕਿਉ ਕਰਿ ਵਿਚੁ ਦੇ ਜਾਇ।।"

(ਮ: ੩, ਵਾਰ ਗੂਜਰੀ)

ਇਥੇ 'ਵਿਚੁ ਦੇ' ਦੇ ਅਰਥ ਹਨ 'ਵਿਚੋਂ ਦੀ' ਜਾਂ 'ਵਿਚ ਥੀਂ', ਇਸ ਲਈ 'ਵਿਚੁ' ਨਾਂਵ ਹੈ ਅਤ ਚੱਚਾ ਔਂਕੜ ਵਾਲਾ ਹੈ।

ਬਸੁ : 'ਵਸ' ਜਦ ਸੰਬੰਧਕੀ ਅਰਥਾਂ ਨਾਲ ਨਾ ਆਵੇ ਅਤੇ ਨਾਂਵ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਇਹਦੀ ਸ਼ਕਲ ਭੀ ਨਾਵਾਂ ਵਾਲੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਵੇਖੋ:-

"ਕਿਆ ਬਸੁ ਜਉ ਬਿਖੁ ਦੇ ਮਹਤਾਰੀ।।" (ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ)

ਫੇਰੁ: "ਫੇਰਿ ਵਸਾਇਆ ਫੇਰੁ-ਆਣਿ ਸਤਿਗੁਰਿ ਖਾਡੂਰੁ।।"

(ਵਾਰ ਸਤਾ ਬਲਵੰਡ)

ਇਥੇ ਪਹਿਲਾ 'ਫੇਰਿ' ਕਿਰਿਆ-ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਹੈ ਅਤੇ ਦੂਜਾ 'ਫੇਰੁ' ਨਾਂਵ ਹੈ, (ਇਸ ਲਈ ਦੂਜੇ 'ਫੇਰੁ' ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਔਂਕੜ ਹੈ, ਅਰਥ ਇਹ ਹਨ: ਫਿਰ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਦੇ ਪੁੱਤ੍ਰ, ਸਤਿਗੁਰੂ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਨੇ ਖਡੂਰ ਵਸਾਇਆ) ਉੱਤੇ ਇਕ ਹੋਰ ਮਿਸਾਲ ਦੇ ਆਏ ਹਾਂ

"ਬਹੁਤੇ ਫੇਰ ਪਏ ਕਿਰਪਨ ਕਉ...।।"

"ਨਾਨਕ ਮੇਰੁ ਸਰੀਰ ਕਾ ਇਕੁ ਰਥੁ ਇਕੁ ਰਥਵਾਹੁ।।
ਜੁਗੁ ਜੁਗੁ ਫੇਰਿ ਵਟਾਈਅਹਿ, ਗਿਆਨੀ ਬੁਝਹਿ ਤਾਹਿ।।"

(ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ)

ਇਥੇ "ਜੁਗੁ ਜੁਗੁ ਫੇਰਿ ਵਟਾਈਅਹਿ" ਦਾ ਅਰਥ ਕਰਦੇ ਹਨ, 'ਉਸ ਦਾ ਜੁਗ ਜੁਗ ਵਿਚ ਚੱਕ੍ਰ ਵਟਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਅਰਥ ਤਦ ਠੀਕ ਹੁੰਦਾ ਜੇ 'ਫੇਰਿ' ਦੇ ਰਾਰੇ ਨਾਲ ਸਿਹਾਰੀ ਨਾ ਹੁੰਦੀ। ਨਾਲ ਹੀ 'ਵਟਾਈਅਹਿ' ਬਹੁਵਚਨ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਠੀਕ ਅਰਥ ਇਹ ਹੋਣਗੇ: (ਉਹ ਰਥੁ ਅਤੇ ਰਥਵਾਹੁ) ਜੁਗੋ ਜੁਗ ਮੁੜ-ਮੁੜ ਵਟਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਬਾਕੀ ਦੀਆਂ ਤੁਕਾਂ ਤੋਂ ਭੀ ਇਹੋ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਹਰ ਇਕ ਜੁਗ ਦੇ ਬਦਲਣ ਨਾਲ ਮਨੁੱਖੀ-ਜੀਵਨ ਦਾ ਰਥੁ ਅਤੇ ਰਥਵਾਹੁ ਦੋਵੇਂ ਬਦਲੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

੧੦.

ਇਹ ਭੀ ਯਾਦ ਰਹੇ ਕਿ ਕਈ ਸ਼ਬਦ ਦਿਸਣ ਵਿਚ ਕਿਰਿਆ-ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਅਸਲ ਵਿਚ ਉਹ ਯੋਜਕ ਕਰਕੇ ਵਰਤੇ ਗਏ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਅਰਥਾਤ ਦੋ ਵਾਕਾਂ ਜਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਜੋੜਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਸਿਹਾਰੀ ਦੀ ਉਮੈਦ ਨਹੀਂ ਰੱਖਣੀ ਚਾਹੀਦੀ। ਜਿਵੇਂ-

ਮਤੁ: "ਹਰਿ ਜਪਦਿਆਂ ਖਿਨੁ ਢਿਲ ਨ ਕੀਜਈ, ਮੇਰੀ ਜਿੰਦੁੜੀਏ,
ਮਤੁ ਕਿ ਜਾਪੈ ਸਾਹੁ ਆਵੈ ਕਿ ਨ ਆਵੈ ਰਾਮ।।"
(ਬਿਹਾਗੜਾ ਮ: ੪)

ਜਬ, ਤਬ: "ਜਬ ਜਰੀਐ, ਤਬ ਹੋਇ ਭਸਮ ਤਨੁ, ਰਹੈ ਕਿਰਮ ਦਲ ਖਾਈ।।"
(ਸੋਰਠਿ, ਕਬੀਰ)

"ਜਬ ਹਮ ਏਕੋ ਏਕੁ ਕਰਿ ਜਾਨਿਆ।।
ਤਬ ਲੋਗਹ ਕਾਹੇ ਦੁਖੁ ਮਾਨਿਆ।।" (ਗਉੜੀ, ਕਬੀਰ)

ਅਬ: 'ਨੈਨ ਰਹੇ ਰੰਗੁ ਲਾਈ।। ਅਬ ਬੇ ਗਲ ਕਹਨੁ ਨ ਜਾਈ।।'
(ਸੋਰਠਿ, ਕਬੀਰ)

ਅਰਥਾਤ ਚੂੰਕਿ ਅੱਖਾਂ ਨੇ ਪ੍ਰੇਮ ਲਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਕੋਈ ਹੋਰ ਗੱਲ ਆਖੀ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦੀ।

"ਅਬ ਮੋਹਿ ਜਲਤ ਰਾਮ ਜਲੁ ਪਾਇਆ।।
ਰਾਮ ਉਦਕਿ ਤਨੁ ਜਲਤ ਬੁਝਾਇਆ।।" (ਗਉੜੀ, ਕਬੀਰ)

ਅਰਥਾਤ, ਹੁਣ ਜੋ ਮੈਂ ਸੜਦੇ ਹੋਏ ਨੂੰ ਰਾਮ ਰੂਪੀ ਜਲ ਲੱਭਾ ਹੈ, ਇਸ ਰਾਮ ਦੇ ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਤਨ ਸੜਦਾ ਹੋਇਆ ਠੰਢਾ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ।

ਉਤਲੀਆਂ ਮਿਸਾਲਾਂ ਵਿਚ ਸ਼ਬਦ 'ਅਬ' ਦੋ ਦੋ ਗੱਲਾਂ ਨੂੰ ਜੋੜਦਾ ਹੈ ਕਾਰਣ ਦੱਸ ਕੇ।

ਨਾਤੁਰ (=ਨਹੀਂ ਤਾਂ, ਵਰਨਾ):

"ਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ਅਕਲਿ ਭਈ ਅਵਰੈ, ਨਾਤਰੁ ਥਾ ਬੇਗਾਨਾ।।"
(ਗਉੜੀ ਬੈਰਾਗਣਿ, ਕਬੀਰ)

ਅਰਥਾਤ, ਗੁਰੂ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਨਾਲ ਮੇਰੀ ਬੁੱਧੀ ਬਦਲ ਗਈ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਤੋਂ ਓਪਰਾ ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ।

ਸਣੁ: "ਚੂੜਾ ਭੰਨੁ ਪਲੰਘ ਸਿਉ ਮੁੰਧੇ, ਸਣੁ ਬਾਹੀ ਸਣੁ ਬਾਹਾ।।"
(ਵਡਹੰਸ ਮ: ੧)

ਇਥੇ 'ਸਣੁ' ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ 'ਅਤੇ ਨਾਲੇ'।

ਵਿਣੁ: "ਵਿਣੁ ਪਾਰਸੈ ਪੂਜ ਨ ਹੋਵਈ, ਵਿਣੁ ਮਨ ਪਰਚੇ ਅਵਰਾ ਸਮਝਾਏ।।"
(ਗੂਜਰੀ ਮ: ੩)

ਪਾਰਸ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਦੀ ਪੂਜਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ, ਆਪਣੇ ਮਨ ਨੂੰ ਨਿਸਚਾ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹੀ ਹੋਰਨਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਾਂਦਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਇਥੇ ਸ਼ਬਦ 'ਵਿਣੁ' ਇਕ ਵਾਕ ਨੂੰ ਦੂਜੇ ਵਾਕੰਸ ਨਾਲ ਜੋੜਦਾ ਹੈ।

ਸਣੁ, ਸਹਿਤ, ਵਿਣੁ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਨਾਵਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਕੀ ਪਦ ਕਰਕੇ ਆਉਂਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਚੂੰਕਿ ਸਥਾਨਵਾਚੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ, ਇਸ ਲਈ ਨੇਮ ੭ (ੳ) ਵਾਲੀ ਸਿਹਾਰੀ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ।

੧੧.

ਸਿਹਾਰੀ ਪੂਰਬ-ਪੂਰਣ-ਕਾਰਦੰਤਕ (Conjunctive Participle) ਦੇ ਧਾਤੂ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਭੀ ਆਇਆ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਅਰਥਾਤ, ਜਿਸ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਅਰਥ ਹੋਣ, ਅਮਕਾ ਕੰਮ ਕਰ ਕੇ, ਉਹਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਸਿਹਾਰੀ ਆਉਂਦੀ ਹੈ।

ਛੋਡਿ, ਬੈਸਿ: "ਮਾਸੁ ਛੋਡਿ ਬੈਸਿ ਨਕੁ ਪਕੜਹਿ।।" (ਮ: ੧, ਵਾਰ ਮਲਾਰ)

'ਛੋਡਿ' ਦੇ ਅਰਥ ਹਨ 'ਛੋੜ ਕੇ' ਅਤੇ 'ਬੈਸਿ' ਦੇ ਅਰਥ ਹਨ 'ਬਹਿ ਕੇ'।

ਧਰਿ: "ਧਰਿ ਤਰਾਜੂ ਤੋਲੀਐ।।" (ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ)

ਤਰਾਜੂ ਵਿਚ ਧਰ ਕੇ ਤੋਲੀਏ।

ਪੁਛਿ: "ਵਡੀ ਵਡਿਆਈ ਜਾ ਪੁਛਿ ਨ ਦਾਤਿ।।" (ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ)

ਰੱਬ ਦੀ ਵਡਿਆਈ ਇਸ ਲਈ ਵੱਡੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਦਾਤ ਕਿਸੇ ਕੋਲੋਂ ਪੁੱਛ ਕੇ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ।

ਕਰਿ: "ਕਰਿ ਕਿਰਪਾ ਜਿਸੁ ਆਪਿ ਬੁਝਾਇਆ।।" (ਸੁਖਮਨੀ)

ਭਨਿ, ਘੜਿ, ਢਾਹਿ:

"ਭਨਿ ਭਨਿ ਘੜੀਐ ਘੜਿ ਘੜਿ ਭਜੈ, ਢਾਹਿ ਉਸਾਰੈ, ਉਸਰੇ ਢਾਹੈ।।"
(ਦਖਣੀ ਓਅੰਕਾਰੁ)

ਬੀਜਿ: "ਬੀਜੁ ਬੀਜਿ ਦੇਖਿਓ ਬਹੁ ਪ੍ਰਕਾਰਾ॥" (ਸੂਹੀ ਮ: ੫)
ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬੀਂ ਬੀਜ ਕੇ ਵੇਖੇ।

ਬੋਲਿ: "ਕੂੜੁ ਬੋਲਿ ਕਰਹਿ ਆਹਾਰੁ॥" (ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ)
ਕੂੜ ਬੋਲ ਕੇ ਰੋਟੀ ਖਾਂਦੇ ਹਨ।

ਭਖਿ: "ਅਸੰਖ ਮਲੇਛ ਮਲੁ ਭਖਿ ਖਾਹਿ॥" (ਜਪੁ ਜੀ)
ਅਣਗਿਣਤ ਬੁਰੇ ਲੋਕ ਮੈਲ ਖਾ ਕੇ ਆਪਣਾ ਆਹਾਰ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਅਰਥਾਤ, ਰੋਜ਼ੀ ਕਮਾਂਦੇ ਹਨ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਨਿੰਦਿਆ ਕਰਨ ਨੂੰ ਮੈਲ ਖਾਣਾ ਦੱਸਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਇਥੇ ਭਾਵ ਹੈ ਕਿ ਕਈ ਮਾੜੇ ਪੁਰਸ਼ ਨਿੰਦਿਆ ਕਰ ਕੇ ਰੋਟੀ ਕਮਾਂਦੇ ਹਨ। ਕਈ ਸੱਜਣ ਮਲੁਭਖਿ ਨੂੰ ਇਕ ਸੰਯੁਕਤ ਸ਼ਬਦ ਕਰਕੇ ਮੰਨਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਅਰਥ ਕਰਦੇ ਹਨ, 'ਮੈਲ ਖਾਣ ਵਾਲੇ', ਪਰ ਇਹ ਠੀਕ ਨਹੀਂ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਜਿਥੇ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਜੋੜ ਕੇ ਕਰਤਰੀਵਾਚਕ ਸੰਗਿਆ ਬਣਾਈ ਹੈ, ਉਥੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਹੋਰ ਹੈ। ਯਥਾ:-

"ਨਿੰਦਕੁ ਨਿੰਦਾ ਕਰਿ ਮਲੁ ਧੋਵੈ, ਓਹੁ ਮਲ-ਭਖੁ ਮਾਇਆ-ਧਾਰੀ॥"
(ਗੂਜਰੀ ਮ: ੪)

ਕਈ ਲੋਕ "ਜੇ ਕੋ ਆਖੈ ਬੋਲੁ ਵਿਗਾੜੁ" (ਜਪੁ ਜੀ) ਦਾ ਅਰਥ ਕੀਤਾ ਕਰਦੇ ਹਨ, 'ਜੇ ਕੋਈ ਬੋਲ ਨੂੰ ਵਿਗਾੜ ਕੇ ਆਖੇ', ਪਰ ਜੇ ਇਹ ਅਰਥ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ 'ਵਿਗਾੜੁ' ਦੇ ੜਾੜੇ ਨਾਲ ਸਿਹਾਰੀ ਹੁੰਦੀ। ਚੂੰਕਿ ਹੈ ਨਹੀਂ, ਇਸ ਲਈ ਬੋਲੁ-ਵਿਗਾੜੁ ਨੂੰ ਇਕ ਸੰਯੁਕਤ ਪਦ ਮੰਨਾਂਗੇ ਅਤੇ ਇਹਦੇ ਅਰਥ ਕਰਾਂਗੇ, 'ਬੋਲ ਨੂੰ ਵਿਗਾੜਨ ਵਾਲਾ'। ਇਕ ਹੋਰ ਥਾਂਈਂ ਇਉਂ ਆਇਆ ਹੈ:-

"ਅਸੀ ਬੋਲ-ਵਿਗਾੜ ਵਿਗਾੜਹ ਬੋਲ॥" (ਸਿਰੀ ਰਾਗ ਮ: ੧)

ਆਮ ਮੁਹਾਵਰੇ ਵਿਚ ਭੀ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਵੇਖੋ ਇਕ ਖ਼ਾਵੰਦ ਦਾ ਗਿਲਾ:

"ਨਾ ਮੈਨੂੰ ਕਹਿੰਦੀ ਨੂਰ ਮੁਹੰਮਦ,
ਨਾ ਮੈਨੂੰ ਕਹਿੰਦੀ ਜੀ ਨੂਰਾ।
ਅਹਿਮਕ ਜੱਟੀ ਬੋਲ-ਵਿਗਾੜ,
ਮੈਨੂੰ ਕਹਿੰਦੀ, ਵੇ ਨੂਰਾ!!"

ਕਈ ਲੋਕ "ਸਾਜਨ ਚਲੇ ਪਿਆਰਿਆ ਕਿਉ ਮੇਲਾ ਹੋਈ।।"

(ਸੂਹੀ ਮਹਲਾ ੧)

ਨੂੰ ਇਉਂ ਪੜ੍ਹਦੇ ਹਨ:

"ਸਾਜ ਨ ਚਲੇ ਪਿਆਰਿਆ ਕਿਉ ਮੇਲਾ ਹੋਈ।।" ਅਤੇ ਚੂੰਕਿ ਉੱਤੇ ਕੱਪੜੇ ਰੰਗਣ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਆਇਆ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਤੁਕ ਦੇ ਅਰਥ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ, ਜੋ ਆਦਮੀ ਆਪਣੇ ਪਿਆਰੇ ਵਲ (ਉੱਪਰ ਦੱਸੇ ਕੱਪੜਿਆਂ ਨਾਲ) ਸੱਜ ਕੇ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮੇਲ ਕਿਵੇਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਮੈਕਾਲਿਫ਼ ਨੇ ਭੀ ਇਵੇਂ ਹੀ ਅਰਥ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਪਰ ਇਹ ਠੀਕ ਨਹੀਂ, ਕਿਉਂਕਿ ਜੇ ਇਹ ਅਰਥ ਹੁੰਦੇ ਤਾਂ 'ਸਾਜ' ਦੇ ਜੱਜੇ ਨਾਲ ਸਿਹਾਰੀ ਹੁੰਦੀ, ਪਰ ਹੈ ਨਹੀਂ, ਇਸ ਲਈ ਠੀਕ ਅਰਥ ਇਹ ਹੋਣਗੇ: ਸੱਜਣ ਆਪਣੇ ਪਿਆਰਿਆਂ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਚਲੇ ਹਨ, ਕਿਵੇਂ ਮੇਲ ਹੋਵੇ?

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਬੀਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਾਵਨ-ਅੱਖਰੀ ਵਿਚੋਂ ਹੇਠਲੀ ਤੁਕ ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਭੁਲੇਖਾ ਪੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ:

"ਅਸ ਜਰਿ ਪਰ ਜਰਿ ਜਰਿ ਜਬ ਰਹੈ।।
ਤਬ ਜਾਇ ਜੋਤਿ ਉਜਾਰਉ ਲਹੈ।।"

ਪਹਿਲੇ ਦੋ ਵਾਰੀ ਆਏ 'ਜ਼ਰਿ' ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਅਰਥ ਜ਼ਰ ਜਾਂ ਮਾਇਆ ਕੀਤਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਇਹ ਅਰਥ ਕਰਨ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ 'ਜਰਿ' ਦੇ ਅੰਤ ਸਿਹਾਰੀ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਠੀਕ ਅਰਥ ਇਹ ਹੋਣਗੇ: ਆਪਣੇ ਨੂੰ ਸਾੜ ਕੇ ਅਤੇ ਪਰਾਏ ਨੂੰ ਸਾੜ ਕੇ ਜਦ ਸੜ ਬਹੇਗਾ, ਤਦ ਜਾ ਕੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੀ ਜੋਤ ਦਾ ਚਾਨਣਾ ਲੱਭੇਗਾ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਜੀਂਦਿਆਂ ਸਾੜਨ ਦਾ ਹੁਕਮ ਲਿਖਿਆ ਹੈ:

"ਜਜਾ ਜਉ ਤਨ ਜੀਵਤ ਜਰਾਵੈ।।"

ਇਸ ਕਰੜੇ ਹੁਕਮ ਦਾ ਅਮਲੀ ਭਾਵ ਕੀ ਹੈ? ਉਹ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਆਪਣੀਆਂ ਅਤੇ ਪਰਾਈਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਦੀ ਜੋ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਸਾੜ ਦੇਵੇ, ਤੇ ਇਉਂ ਸੜ ਕੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੀ ਅਪਾਰ ਜੋਤੀ ਦੇ ਲਿਸ਼ਕਾਰੇ ਲਵੇ।

੧੨.

ਉੱਪਰ ਦੱਸੀ ਕਾਰਦੰਤਕ (Participle) ਦੇ ਨਾਲ ਆਣਾ, ਜਾਣਾ, ਬਹਿਣਾ, ਰਹਿਣਾ, ਸਕਣਾ ਆਦਿਕ ਸਹਾਇਕ-ਕਿਰਿਆ ਜਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੋਰ ਰੂਪਾਂ ਨੂੰ ਲਾ ਕੇ ਜੋ ਸੰਯੁਕਤ-ਕਿਰਿਆ (Compound Verbs) ਬਣਦੀਆਂ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਭੀ ਕਾਰਦੰਤਕਾਂ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਸਿਹਾਰੀ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਾਰਦੰਤਕਾਂ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਪ੍ਰਤੱਖ ਅਨੁਮਤਜਾਰਥ ਲਕਾਰ (Imperative Mood) ਵਾਲੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ:-

ਬਨਿ: "ਸੇਵਕ ਕਉ ਸੇਵਾ ਬਨਿ ਆਈ।।" (ਸੁਖਮਨੀ)
ਦੀਸਿ: "ਦੀਸਿ ਆਵਤ ਹੈ ਬਹੁਤੁ ਭੀਹਾਲਾ।।" (ਆਸਾ ਮ: ੫)
ਜਿਣਿ, ਹਾਰਿ: "ਤੇਰੈ ਨਾਇ ਰਤੇ ਸੇ ਜਿਣਿ ਗਏ,
ਹਾਰਿ ਗਏ ਸਿ ਠਗਣ ਵਾਲਿਆ।।" (ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ)
ਕਢਿ: "ਇਕਨਾ ਭਾਣੈ ਕਢਿ ਲਏ...।।" (ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ)
ਛਡਿ: "ਛਡਿ ਬਹਹਿ ਘਰਬਾਰੁ।।" (ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ)
ਆਣਿ: "ਹੋਇ ਇਆਣਾ ਕਰੇ ਕੰਮੁ, ਆਣਿ ਨ ਸਕੈ ਰਾਸਿ।।" (ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ)
ਭੇਜਿ: "ਸਤਿਗੁਰ ਸਾਚੈ ਦੀਆ ਭੇਜਿ।।" (ਆਸਾ ਮ: ੫)
ਧੋਇ: "ਦੇ ਸਾਬੂਣੁ ਲਈਐ ਓਹੁ ਧੋਇ।।" (ਜਪੁ ਜੀ)
ਲਿਖਿ: "ਏਹੁ ਲੇਖਾ ਲਿਖਿ ਜਾਣੈ ਕੋਇ।।" (ਜਪੁ ਜੀ)
ਪੀੜਿ: "ਦਰਿ ਲਏ ਲੇਖਾ ਪੀੜਿ ਛੁਟੈ ਨਾਨਕਾ ਜਿਉ ਤੇਲੁ।।"
(ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ)

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੋਰ ਮਿਸਾਲਾਂ ਹਨ: ਆਖਿ ਸੁਣਾਇਆ, ਜਾਇ ਜਰਿ, ਖੁਸਿ ਲਏ, ਪੂਰਿ ਰਹਿਓ, ਲੀਆ ਮਿਲਾਇ, ਪੀਵਿ ਰਹੇ, ਚੁਣਿ ਕਢੀਐ, ਆਦਿਕ।

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਦ ਭਾਵਾਰਥ ਅਤੇ ਸਹਾਇਕ-ਕਿਰਿਆ ਦੇ ਮੇਲ ਤੋਂ ਜੋ ਸੰਯੁਕਤ-ਕਿਰਿਆ ਬਣਦੀਆਂ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਭੀ ਭਾਵਾਰਥ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਸਿਹਾਰੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ:-

ਆਖਣਿ: "ਜੇ ਕੋ ਖਾਇਕੁ ਆਖਣਿ ਪਾਇ।।" (ਜਪੁ ਜੀ)
ਪੜਣਿ: "ਲਗਾ ਪੜਣਿ ਸਲੋਕੁ।।" (ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ)

ਨੇਮ ੭ (ਅ) ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਭੀ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਭਾਵਾਰਥ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਸਿਹਾਰੀ 'ਨੂੰ, ਲਈ, ਹੇਤ' ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਨਾਲ ਆਉਂਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਉਸ ਭਾਵਾਰਥ ਤੇ ਇਸ ਸੰਯੁਕਤ ਕਿਰਿਆ ਵਾਲੇ ਭਾਵਾਰਥ ਵਿਚ ਫਰਕ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਥੇ ਤਾਂ ਭਾਵਾਰਥ ਨਾਂਵ ਸੀ ਅਤੇ ਸਿਹਾਰੀ ਸੰਬੰਧਕੀ ਚਿੰਨ੍ਹ ਸੀ, ਇਥੇ ਭਾਵਾਰਥ ਮੁਖ-ਕਿਰਿਆ ਹੈ।

❖❖❖

੧੩.

ਕਈ ਵੇਰ ਪ੍ਰਤੱਖ-ਅਨੁਮਤਜਾਰਥ-ਲਕਾਰ (Imperative Mood) ਨਾਲ ਸਿਹਾਰੀ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਅਰਥਾਤ, ਜਦ ਕਿਸੇ ਇਕ ਪੁਰਖ ਨੂੰ ਕੋਈ ਕੰਮ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿਹਾ ਜਾਵੇ ਕਿ, ਤੂੰ ਅਮਕਾ ਕੰਮ ਕਰ, ਤਾਂ ਉਸ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਕਿਰਿਆ ਦੇ ਅੰਤਲੇ ਅੱਖਰ ਨਾਲ ਕਦੀ ਕਦੀ ਸਿਹਾਰੀ ਦਿਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਯਥਾ:

ਜਪਿ: "ਜਪਿ, ਜਨ, ਸਦਾ ਸਦਾ ਦਿਨ ਰੈਣੀ।।" (ਸੁਖਮਨੀ)

ਹੇ ਜਨ, ਤੂੰ ਦਿਨ ਰਾਤ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਜਪ। ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਜਿਥੇ ਭੀ 'ਜਪਿ' ਸ਼ਬਦ 'ਤੂੰ ਜਪ' ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਨਾਲ ਆਇਆ ਹੈ, ਉਥੇ ਬਿਲਾ-ਨਾਗਾ ਪੱਪੇ ਨਾਲ ਸਿਹਾਰੀ ਆਈ ਹੈ ਅਤੇ ਜਦ 'ਜਪੁ' ਸ਼ਬਦ ਨਾਂਵ ਕਰਕੇ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਤਾਂ ਇਸ ਦੇ ਪੱਪੇ ਨਾਲ ਔਂਕੜ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਜਾਂ ਬਹੁ-ਵਚਨ ਹੋਣ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਪੱਪਾ ਮੁਕਤਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ

"ਜਪੁ ਤਪੁ ਸੰਜਮੁ ਧਰਮੁ ਨ ਕਮਾਇਆ।।" (ਰਹਰਾਸਿ)

"ਪ੍ਰਭ ਕੈ ਸਿਮਰਨਿ ਜਪ ਤਪ ਪੂਜਾ।।" (ਸੁਖਮਨੀ)

"ਅਸੰਖ ਜਪ ਅਸੰਖ ਭਾਉ।।" (ਜਪੁ ਜੀ)

ਇਸ ਕਰਕੇ ਜਪੁ ਜੀ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਮੁੱਢ ਵਿਚ ਜੋ 'ਜਪੁ' ਸ਼ਬਦ 'ਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ' ਦੇ ਪਿੱਛੋਂ ਆਇਆ ਹੈ, ਉਹ ਨਾਂਵ ਹੈ ਅਤੇ 'ਜਪੁ' ਨਾਮ ਬਾਣੀ ਦਾ ਸਿਰਲੇਖ ਕਰਕੇ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਹਦਾ ਸੰਬੰਧ ਮੂਲ-ਮੰਤ੍ਰ ਨਾਲ ਕੋਈ ਨਹੀਂ। ਨਾ ਹੀ ਇਸ ਦਾ ਅਰਥ 'ਜਪੋ' ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਕਿਰਿਆ ਨਹੀਂ।

ਸਾਲਾਹਿ, ਸਿਮਰਿ, ਆਹਿ: "ਏਕੋ ਜਪਿ, ਏਕੋ ਸਾਲਾਹਿ।।
ਏਕੁ ਸਿਮਰਿ, ਏਕੋ ਮਨ ਆਹਿ।।" (ਸੁਖਮਨੀ)

ਅਰਥਾਤ, ਇਕੋ ਰੱਬ ਨੂੰ ਤੂੰ ਜਪ ਅਤੇ ਇਕੋ ਨੂੰ ਸਲਾਹ। ਇਕ ਨੂੰ ਤੂੰ ਸਿਮਰ ਅਤੇ ਹੇ ਮਨ! ਇਕੋ ਨੂੰ ਤੂੰ ਚਾਹ।

ਲੋਹਿ ਦੇਹਿ: "ਮਨ ਮੇਰੇ, ਤਿਨ ਕੀ ਓਟ ਲੇਹਿ।।
ਮਨੁ ਤਨੁ ਅਪਨਾ ਤਿਨ ਜਨ ਦੇਹਿ।।" (ਸੁਖਮਨੀ)

ਸੁਣਿ: "ਚਤੁਰਾਈ ਨ ਪਾਇਆ ਕਿਨੈ, ਤੂੰ ਸੁਣਿ ਮਨ ਮੇਰਿਆ।।" (ਅਨੰਦੁ)

ਕਰਿ: "ਰਾਮ ਨਾਮ ਸਿਉ ਕਰਿ ਬਿਉਹਾਰੋ।।" (ਗਉੜੀ ਬ: ਅਖਰੀ ਮ: ੫)

ਧਰਿ: "ਧਰਿ ਜੀਅਰੇ ਇਕ ਟੇਕ ਤੂੰ, ਲਾਹਿ ਬਿਡਾਨੀ ਆਸ।।"

(ਗਉੜੀ ਬਾ: ਅਖਰੀ ਮ: ੫)

❖❖❖

੧੪.

ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਅਧੀਨ ਵਾਕੰਸ (Subordinate Clause) ਆਉਂਦੀ ਹੈ, ਜੋ ਅੱਜ ਕਲ੍ਹ ਲੋਪ ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਇਹਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਉੱਤੇ ਅੱਜ ਕਲ੍ਹ ਇਹੋ ਜਿਹੀਆਂ ਵਾਕੰਸਾਂ ਵਰਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ: "ਹੁਕਮ ਮੰਨਿਆਂ" ਪਰਵਾਣੁ ਹੋਈਦਾ ਹੈ। "ਕੂੜ ਕਮਾਣ ਨਾਲ" ਕੂੜ ਹੀ ਹੋਂਦਾ ਹੈ। "ਸਿਰ ਨਿਵਾਇਆ" ਕੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ? ਪਰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਹੀ ਵਾਕਾਂ ਨੂੰ ਇਉਂ ਪੜ੍ਹੋਗੇ :

"ਹੁਕਮਿ ਮੰਨਿਐ ਹੋਵੈ ਪਰਵਾਣੁ।।"
"ਕੂੜਿ ਕਮਾਣੈ ਕੂੜੋ ਹੋਵੈ।।"
"ਸੀਸ ਨਿਵਾਇਐ ਕਿਆ ਥੀਐ।।"

ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਪਹਿਲੇ ਦੋ ਸ਼ਬਦ ਅਧੀਨ ਵਾਕੰਸ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਮੁਖ ਵਾਕ ਦਾ ਕਾਰਣ ਦਿੱਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਵਾਕੰਸ ਵਿਚ ਦੋ ਸ਼ਬਦ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਇਕ ਨਾਂਵ ਅਤੇ ਦੂਜਾ ਕਿਰਿਆ। ਨਾਂਵ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਸਿਹਾਰੀ ਜ਼ਰੂਰ ਹੋਵੇਗੀ ਅਤੇ ਕਿਰਿਆ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਦੁਲਾਵਾਂ। ਯਥਾ:-

ਮਨਿ ਜੀਤੈ: "ਮਨਿ ਜੀਤੈ ਜਗੁ ਜੀਤੁ।।" (ਜਪੁ ਜੀ)

ਅਰਥਾਤ, ਮਨ ਦੇ ਜਿੱਤਣ ਨਾਲ ਜਗ ਜਿੱਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਸਾਜਨਿ ਮਿਲਿਐ: "ਸਤਿਗੁਰ ਅਗੈ ਅਰਦਾਸਿ ਕਰਿ ਸਾਜਨੁ ਦੇਇ ਮਿਲਾਇ।।
ਸਾਜਨਿ ਮਿਲਿਐ ਸੁਖੁ ਪਾਇਆ ਜਮਦੂਤ ਮੁਏ ਬਿਖੁ ਖਾਇ।।"

(ਸਿਰੀ ਰਾਗੁ ਮ: ੧)

ਇਥੇ ਪਹਿਲੀ ਤੁਕ ਵਿਚ 'ਸਾਜਨੁ' ਦੇ ਨੰਨੇ ਤਲੇ ਔਂਕੜ ਹੈ ਅਤੇ ਦੂਜੀ ਤੁਕ ਵਿਚ ਨੰਨੇ ਨਾਲ ਸਿਹਾਰੀ ਹੈ। 'ਸਾਜਨਿ ਮਿਲਿਐ' ਦੇ ਅਰਥ ਹਨ, ਸੱਜਣ ਦੇ ਮਿਲਣ ਨਾਲ।

ਨਾਮਿ ਸਲਾਹਿਐ: "ਨਾਨਕ ਨਾਮਿ ਸਲਾਹਿਐ ਮਨੁ ਤਨੁ ਸੀਤਲੁ ਹੋਇ॥"
(ਮ: ੫, ਵਾਰ ਗਉੜੀ)

ਧਾਨਿ ਖਾਧੈ: "ਏਤੁ ਧਾਨਿ ਖਾਧੈ ਤੇਰਾ ਜਨਮੁ ਗਇਆ॥" (ਮ: ੩, ਆਸਾ ਪੱਟੀ)
ਇਸ ਧਾਨ ਦੇ ਖਾਧਿਆਂ ਤੇਰਾ ਜਨਮ ਵਿਅਰਥ ਗਿਆ।

ਸਤਿਗੁਰਿ ਮਿਲਿਐ: "ਸਤਿਗੁਰਿ ਮਿਲਿਐ ਸਚੁ ਪਾਇਆ॥" (ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ)
ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੇ ਮਿਲਣ ਕਰਕੇ ਸੱਚੁ ਲੱਭਾ।

ਲੋਕਿ ਪਤੀਣੈ: "ਲੋਕਿ ਪਤੀਣੈ ਨਾ ਪਤਿ ਹੋਇ॥" (ਧਨਾਸਰੀ ਮ: ੧)
ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਪਤੀਜਣੇ ਨਾਲ।

ਪਾਰਸਿ ਪਰਸਿਐ: "ਪਾਰਸਿ ਪਰਸਿਐ ਪਾਰਸੁ ਹੋਇ॥" (ਸ੍ਰੀ ਰਾਗੁ ਮ: ੩)

ਪਿੰਡਿ ਮੂਐ: "ਪਿੰਡਿ ਮੂਐ ਜੀਉ ਕਿਹ ਘਰਿ ਜਾਤਾ॥" (ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ)
ਸਰੀਰ ਦੇ ਮੋਇਆਂ ਆਤਮਾ ਕਿਥੇ ਚਲਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ?

ਜੋਬਨਿ ਹਾਰਿਆ: "ਜਰੁ ਆਈ ਜੋਬਨਿ ਹਾਰਿਆ॥" (ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ)
ਗਿਆਨੀ ਸੱਜਣ ਇਸ ਦਾ ਅਰਥ ਇਉਂ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜਦ ਬੁਢੇਪਾ ਆ ਗਿਆ ਤਦ ਜੋਬਨ ਹਾਰ ਗਿਆ, ਜਾਂ ਬੁਢੇਪਾ ਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਜੋਬਨ ਹਾਰ ਗਿਆ। ਪਰ ਇਹ ਅਰਥ ਠੀਕ ਨਹੀਂ, ਕਿਉਂਕਿ 'ਜੋਬਨਿ' ਦੇ ਨੰਨੇ ਨਾਲ ਸਿਹਾਰੀ ਹੈ। ਇਥੇ 'ਜਰੁ ਆਈ' ਮੁਖ-ਵਾਕ ਹੈ ਅਤੇ 'ਜੋਬਨਿ ਹਾਰਿਆ' ਅਧੀਨ ਵਾਕੰਸ ਹੈ ਅਤੇ ਅਰਥ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਜੋਬਨ ਦੇ ਹਾਰਿਆਂ ਜਰੁ ਆ ਗਈ। ਬੁਢੇਪੇ ਦੇ ਆਉਣ ਦਾ ਕਾਰਣ (ਪਉੜੀ ਦੀਆਂ ਉਪਰਲੀਆਂ ਤੁਕਾਂ ਵਿਚ ਦੱਸੇ) ਵਿਸ਼ੇ ਵਿਕਾਰਾਂ ਦੇ ਭੋਗਣ ਕਰਕੇ ਜਵਾਨੀ ਦਾ ਹੁਟ ਜਾਣਾ ਹੈ।

ਮੁਖਿ ਜੋਰਿਐ: "ਸਾਕਤ ਸਿਉ ਮੁਖਿ ਜੋਰਿਐ ਅਧਵੀਚਹੁ ਟੂਟੈ॥"
(ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੫)

ਮੁਖ ਜੋੜਨ ਨਾਲ।

ਯਾਦ ਰਹੇ ਕਿ ਇਹ ਸਿਹਾਰੀ ਨਾਂਵ ਨਾਲ ਹੀ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਇਹੋ ਜਹੀ ਵਾਕੰਸ ਵਿਚ ਨਾਂਵ ਦੀ ਥਾਂ ਪੜਨਾਂਵ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਉਸ ਪੜਨਾਂਵ ਨਾਲ ਸਿਹਾਰੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਜਿਵੇਂ:-

"ਸਤਿਗੁਰ ਵਿਟਹੁ ਵਾਰਿਆ ਜਿਤੁ ਮਿਲਿਐ ਖਸਮੁ ਸਮਾਲਿਆ॥"
(ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ)

❖❖❖

Sri Satguru Jagjit Singh Ji Elibrary NamdhariElibrary@gmail.com

੧੫.

(ਉ) ਜਦ ਸਮਾਨ ਵਰਤਮਾਨ ਕਿਰਿਆ (Present Imperfect Verb) ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਨੰਨਾ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਉਹਦਾ ਕਰਤਾ ਬਹੁਵਚਨ ਅਨਜ ਪੁਰਖ (Third Person Plural) ਹੋਵੇ, ਤਾਂ ਅੰਤਲੇ ਨੰਨੇ ਨਾਲ ਸਿਹਾਰੀ ਜ਼ਰੂਰ ਹੋਵੇਗੀ। ਅਰਥਾਤ ਜਦ ਕਿਸੇ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਨੰਨਾ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਉਹਦੇ ਅਰਥ ਹੋਣ: ਕਰਦੇ ਹਨ, ਗਾਉਂਦੇ ਹਨ, ਚਲਦੇ ਹਨ ਆਦਿਕ, ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਅੰਤਲੇ ਨੰਨੇ ਨਾਲ ਸਿਹਾਰੀ ਬਿਲਾਨਾਗਾ ਆਵੇਗੀ। ਜਿਵੇਂ:-

ਗਾਵਨਿ, ਜਾਣਨਿ: "ਗਾਵਨਿ ਤੁਧਨੋ ਚਿਤੁ ਗੁਪਤੁ ਲਿਖਿ ਜਾਣਨਿ।।"

(ਸੋਦਰੁ ਆਸਾ ਮ: ੧)

ਅਰਥਾਤ, ਤੈਨੂੰ ਚਿਤਰ ਗੁਪਤ ਗਾਂਵਦੇ ਹਨ, ਜੋ ਲਿਖ ਜਾਣਦੇ ਹਨ।

ਵਾਇਨਿ, ਨਚਨਿ: "ਵਾਇਨਿ ਚੇਲੇ ਨਚਨਿ ਗੁਰ।।"

ਹਲਾਇਨਿ, ਫੇਰਨਿ: "ਪੈਰ ਹਲਾਇਨਿ੍ ਫੇਰਨਿ੍ ਸਿਰਿ।।"

(ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ)

ਚੁਗਨਿ, ਵਸਨਿ, ਛੋਡਨਿ:

"ਕਕਰੁ ਚੁਗਨਿ, ਥਲਿ ਵਸਨਿ, ਰਬ ਨ ਛੋਡਨਿ ਪਾਸੁ।।"

(ਸਲੋਕ ਫਰੀਦ)

ਸਾਲਾਹਨਿ: "ਹਿੰਦੂ ਸਾਲਾਹੀ ਸਾਲਾਹਨਿ।।" (ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ)

ਇਕ ਵੇਰ ਇਸ ਤੁਕ ਦੇ ਅਸ਼ੁੱਧ ਅਰਥ ਹੋਣ 'ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਵੱਡਾ ਰੌਲਾ ਪਿਆ ਸੀ। ਇਥੇ 'ਸਾਲਾਹਨਿ' ਦੇ ਨੰਨੇ ਨਾਲ ਸਿਹਾਰੀ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਕੇਵਲ ਇਹੋ ਅਰਥ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ ਕਿ ਹਿੰਦੂ ਸ਼ਲਾਘਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸਲਾਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਜਪੁ ਜੀ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਤੁਕ, "ਸੁਣਿਐ ਮੁਖਿ ਸਾਲਾਹਣ ਮੰਦੁ", ਬਾਬਤ ਭੀ ਭੁਲੇਖਾ ਪਿਆ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਕਈ ਸੱਜਣ ਇਹਦੇ ਅਰਥ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਕਿ ਨਾਮ ਦੇ ਸੁਣਨ ਨਾਲ ਮੰਦੇ ਲੋਕ ਮੂੰਹ ਤੋਂ ਸਲਾਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਠੀਕ ਨਹੀਂ, ਕਿਉਂਕਿ ਜੇ "ਸਾਲਾਹਣ" ਦੇ ਅਰਥ 'ਸਲਾਹੁੰਦੇ ਹਨ' ਹੁੰਦੇ ਤਾਂ ਇਹਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਨੰਨੇ ਨਾਲ ਸਿਹਾਰੀ ਹੁੰਦੀ। ਇਹ ਠੀਕ ਹੈ

ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਵਿਰਲੀ ਥਾਂ 'ਤੇ ਨੰਨੇ ਦੇ ਬਦਲੇ ਪਹਾੜੀ ਮੁਹਾਵਰੇ ਵਾਲਾ ਣਾਣਾ ਭੀ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਬਹੁਤ ਥੋੜ੍ਹਾ। ਖ਼ੈਰ, ਨੰਨਾ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਣਾਣਾ, ਇਹਦੇ ਨਾਲ ਸਿਹਾਰੀ ਤਾਂ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ 'ਸਾਲਾਹਣ' ਨੂੰ ਭਾਵਾਰਥ ਜਾਂ ਕਿਰਿਆਵੀ-ਨਾਂਵ ਕਰਕੇ ਹੀ ਮੰਨਾਂਗੇ। ਇਹਦੇ ਅਰਥ ਹਨ, ਸਲਾਹਣਾ ਅਤੇ ਸਾਰੀ ਤੁਕ ਦੇ ਅਰਥ ਇਹ ਹੋਣਗੇ: ਗੁਰੂ ਦੀ ਸਿਖਿਆ ਸੁਣਨ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮੂੰਹੋਂ ਸਲਾਹਣਾ ਮੰਦਾ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੋਣ ਲੱਗ ਪਏਗਾ। ਕਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ? ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦਾ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਪਿਛਲੀ ਤੁਕ ਵਿਚ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਗੁਰੂ ਦੀ ਸਿਖਿਆ ਤੋਂ ਸਿੱਖ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗ ਗਿਆ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਕੁਦਰਤ ਵਿਚ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਸ਼ਕਤੀ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਹੀ ਹੈ; ਸ਼ਿਵ ਜੀ, ਬ੍ਰਹਮਾ ਤੇ ਇੰਦਰ ਨਹੀਂ। ਜਦ ਤਕ ਭਰਮ ਸੀ ਤਦ ਤਕ, 'ਓਹ ਵੇਖੈ ਓਨਾ ਨਦਰਿ ਨ ਆਵੈ' ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਪੈਦਾ ਕਰਨ, ਪਾਲਣ ਅਤੇ ਖੈ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਇੱਕ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਵੰਡ-ਵੰਡ ਕੇ ਕਈ ਠੋਸ ਹਸਤੀਆਂ ਮੰਨੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ, ਪਰ ਹੁਣ ਜਦ ਉਸ ਨੂੰ 'ਜੋਗ ਜੁਗਤਿ ਤਨਿ ਭੇਦ' ਅਰਥਾਤ ਆਤਮਿਕ ਅਤੇ ਜਿਸਮਾਨੀ ਚੀਜ਼ਾਂ ਦੇ ਮੇਲ ਦਾ ਭੇਦ ਮਾਲੂਮ ਹੋ ਗਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਯਕੀਨ ਹੋ ਜਾਏਗਾ ਕਿ

"ਜਿਵ ਤਿਸੁ ਭਾਵੈ ਤਿਵੈ ਚਲਾਵੈ ਜਿਵ ਹੋਵੈ ਫੁਰਮਾਣੁ॥"

ਕੇਵਲ ਇਕ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਸਭ ਕੰਮ ਚਲਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਥਾਂ 'ਈਸਰੁ ਬਰਮਾ ਇੰਦੁ' ਦੀ ਉਸਤਤੀ ਜਾਂ ਪੂਜਾ ਕਰਨੀ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਭਾਸੇਗੀ। ਇਹ ਭੀ ਯਾਦ ਰਹੇ ਕਿ 'ਮੰਦੁ' ਸ਼ਬਦ ਔਂਕੜ ਵਾਲਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਇਕ-ਵਚਨ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਦਾ ਅਰਥ 'ਮੰਦੇ ਪੁਰਸ਼' ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ।

"ਨਾਨਕ ਲਹਰੀ ਲਖ ਸੈਆਨ ਡੁਬਣ ਦੇਇ ਨ ਮਾ ਪਿਰੀ॥"

(ਸਲੋਕ ਮ: ੫, ਵਾਰ ਗੂਜਰੀ)

ਵਿਚ 'ਸੈਆਨ' 'ਸੈ' ਦਾ ਬਹੁਵਚਨ ਹੈ ਅਤੇ ਤੁਕ ਦੇ ਅਰਥ ਇਹ ਹਨ, ਕਿ ਹੇ ਨਾਨਕ! ਲਹਿਰਾਂ ਸੈਂਕੜੇ (ਹਨ) ਪਰ ਮੇਰਾ ਪਿਆਰਾ ਡੁੱਬਣ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ। ਕਈ ਸੱਜਣ 'ਆਨ' ਨੂੰ 'ਸੈ' ਤੋਂ ਵੱਖਰਾ ਕਰ ਕੇ ਇਹਦੇ ਅਰਥ 'ਆਂਦੀਆਂ ਹਨ' ਕਰਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਇਹ ਤਦ ਹੁੰਦਾ ਜੇ 'ਆਨਿ' ਦੇ ਨੰਨੇ ਨਾਲ ਸਿਹਾਰੀ ਹੁੰਦੀ।

ਮਰਨਿ: "ਮਰਣੁ ਮੁਣਸਾ ਸੂਰਿਆ ਹਕੁ ਹੈ ਜੋ ਹੋਇ ਮਰਨਿ ਪਰਵਾਣੋ।।"

(ਵਡਹੰਸੁ ਮ: ੧)

ਕਈ ਇਸ ਦੇ ਅਰਥ ਇਉਂ ਕਰਦੇ ਹਨ: ਮਰਨਾ ਮਰਦਾਂ ਅਤੇ ਬਹਾਦਰਾਂ ਦਾ ਸੱਚਾ ਹੈ ਜੋ ਮਰਨਾ ਪਰਵਾਨ ਹੋਵੇ। ਇਥੇ ਭੁੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸ਼ਬਦ 'ਮਰਨਿ' ਨੂੰ ਕਿਰਿਆਵੀ-ਨਾਂਵ ਕਰਕੇ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਪਰ ਨੰਨੇ ਦੀ ਸਿਹਾਰੀ ਦਸਦੀ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਕਿਰਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹਦੇ ਅਰਥ ਹਨ, ਮਰਦੇ ਹਨ। ਅੱਗੇ ਜਾ ਕੇ ਅੰਤਲੀ ਤੁਕ ਵਿਚ 'ਮਰਨਿ' ਦੀ ਥਾਂ 'ਮਰਹਿ' ਆਇਆ ਹੈ। ਸਾਰੀ ਤੁਕ ਦੇ ਅਰਥ ਇਹ ਹਨ: ਮਰਣਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਮਰਦਾਂ ਅਤੇ ਬਹਾਦਰਾਂ ਦਾ ਹੱਕ ਹੈ ਜੋ ਪਰਵਾਨ ਹੋ ਕੇ ਮਰਦੇ ਹਨ।

(ਅ) ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਦ ਅੰਤਲੇ ਸੱਸੇ-ਨੰਨੇ ਵਾਲੀ ਕਿਰਿਆ ਭਵਿੱਖਤ ਕਾਲ (Future Tense) ਵਿਚ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਉਹਦਾ ਕਰਤਾ ਬਹੁਵਚਨ ਅਨਜ-ਪੁਰਖ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਭੀ ਅੰਤ ਵਿਚ ਸਿਹਾਰੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਕਿਰਿਆ ਪੱਛਮੀ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਅਜੇ ਤੱਕ ਵਰਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਪਉਸਨਿ: "ਤਲਬਾ ਪਉਸਨਿ ਆਕੀਆ ਬਾਕੀ ਜਿਨਾ ਰਹੀ।।"

(ਮ: ੧, ਵਾਰ ਰਾਮਕਲੀ)

ਜਾਸਨਿ: "ਮਨਮੁਖਿ ਸੀਗਾਰੁ ਨ ਜਾਣਨੀ ਜਾਸਨਿ ਜਨਮੁ ਸਭੁ ਹਾਰਿ।।"

(ਮ: ੩, ਵਾਰ ਰਾਮਕਲੀ)

ਸਿੰਵਾਪਸਨਿ: "ਅਗੈ ਗਏ ਸਿੰਵਾਪਸਨਿ ਚੋਟਾ ਖਾਸੀ ਕਉਣੁ।।" (ਸਲੋਕ ਫਰੀਦ)

ਬਹਸਨਿ: "ਗੋਰਾ ਸੇ ਨਿਮਾਣੀਆ ਬਹਸਨਿ ਰੂਹਾ ਮਲਿ।।" (ਸਲੋਕ ਫਰੀਦ)

❖❖❖

੧੬.

ਜਦ ਬਹੁਵਚਨ ਅਨਜ ਪੁਰਖ (Third Person Plural) ਦੀ ਕਿਰਿਆ ਸਮਾਨ ਵਰਤਮਾਨ ਕਾਲ (Present Imperfect) ਵਿਚ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਅੰਤਲੇ 'ਹ' ਨਾਲ ਸਿਹਾਰੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ:-

ਮਾਰਹਿ: "ਮਾਰਹਿ ਲੂਟਹਿ ਨੀਤ ਨੀਤ...।।" (ਗਉੜੀ: ਮ: ੧)

ਮਾਰਦੇ ਹਨ, ਲੁੱਟਦੇ ਹਨ।

❖❖❖

੧੭.

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਦ ਇਕ-ਵਚਨ ਮੱਧਮ ਪੁਰਖ (Second Person Singular) ਦੀ ਕਿਰਿਆ ਸਮਾਨ ਵਰਤਮਾਨ ਕਾਲ (Present Imperfect) ਵਿਚ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਭੀ ਅੰਤਲੇ 'ਹ' ਨਾਲ ਸਿਹਾਰੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ:-

ਜੋਹਹਿ: "ਵੇਲਿ ਪਰਾਈ ਜੋਹਹਿ ਜੀਅੜੇ...।।" (ਗਉੜੀ: ਮ: ੧)

ਰਹੀਏਹਿ, ਹੋਈਅਹਿ } "ਹੰਸੁ ਚਲਿਆ ਤੂੰ ਪਿਛੈ ਰਹੀਏਹਿ ਛੁਟੜਿ ਹੋਈਅਹਿ ਨਾਰੀ।।" (ਗਉੜੀ: ਮ: ੧)

❖❖❖

੧੮.

ਮੂਲਿਕ ਸਿਹਾਰੀ, ਅਰਥਾਤ ਜੇ ਕੋਈ ਸ਼ਬਦ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਬੋਲੀ ਵਿਚੋਂ ਆਉਂਦਿਆਂ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਅੰਤਲੀ ਸਿਹਾਰੀ ਲਿਆਇਆ ਹੋਵੇ, ਤਾਂ ਉਹ ਸਿਹਾਰੀ ਕਾਇਮ ਰਹੇਗੀ। ਯਥਾ:-

ਹਰਿ, ਨਾਰਿ, ਰਾਸਿ (=ਰਾਸ ਮੰਡਲ), ਜੁਗਤਿ, ਧੁਨਿ, ਭੂਮਿ, ਧਰਤਿ, ਪ੍ਰੀਤਿ, ਦ੍ਰਿਸਟਿ, ਆਦਿ, ਸਿਮ੍ਰਿਤਿ, ਨਾਭਿ, ਮੇਦਨਿ, ਸ਼ਕਤਿ (=ਸ਼ਕਤੀ), ਰੈਣਿ, ਰਾਤਿ, ਰੁਤਿ, ਸ੍ਰਿਸਟਿ ਜਾਂ ਸਿਰਠਿ, ਕੀਰਤਿ, ਰਵਿ, ਅਗਨਿ ਜਾਂ ਆਗਿ ਜਾਂ ਅਗਿ, ਸਮਾਧਿ, ਮਰਤਿ, ਜਾਤਿ, ਜੋਤਿ, ਰੀਤਿ, ਅਤਿ, ਬ੍ਰਿਤਿ, ਪਰਵਿਰਤਿ, ਨਿਰਵਿਰਤਿ, ਥਿਤਿ, ਸਾਂਤਿ, ਆਥਿ, ਸਰਣਿ, ਨਿਧਿ, ਰਿਧਿ, ਬਿਧਿ, ਜੋਨਿ, ਬਿਭੂਤਿ, ਸੁਰਤਿ, ਧੂਰਿ, ਜਾਂ ਧੂੜਿ ਜਾਂ ਧੂਲਿ, ਮੁਨਿ, ਤ੍ਰਿਪਤਿ, ਆਧਿ, ਬਿਆਧਿ, ਉਪਾਧਿ, ਚਿੰਤਾਮਣਿ, ਸ੍ਰਸਤਿ ਜਾਂ ਸੁਅਸਤਿ, ਆਦਿਕ।

ਭਗਤੀ= ਭਗਤੀ: ਪਰ ਜਿਥੇ ਭਗਤੀ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਤੋਂ ਭਾਵ ਹੋਵੇ ਉਥੇ 'ਭਗਤੁ' (ਇਕ-ਵਚਨ) ਜਾਂ 'ਭਗਤ' (ਬਹੁ-ਵਚਨ) ਆਵੇਗਾ:

"ਤੇਰੀ ਭਗਤਿ ਤੇਰੀ ਭਗਤਿ ਭੰਡਾਰ ਜੀ ਭਰੇ ਬਿਅੰਤ ਬੇਅੰਤਾ।।
ਤੇਰੇ ਭਗਤ ਤੇਰੇ ਭਗਤ ਸਲਾਹਨਿ ਤੁਧੁ ਜੀ
ਹਰਿ ਅਨਿਕ ਅਨੇਕ ਅਨੰਤਾ।।" (ਆਸਾ ਮ: ੪)

ਮੁਕਤਿ= ਮੁਕਤੀ: "ਮੁਕਤਿ ਭੁਗਤਿ ਜੁਗਤਿ ਤੇਰੀ ਸੇਵਾ।।" (ਸੂਹੀ ਮ: ੫)

ਪਰ ਜਿਥੇ ਭਾਵ ਮੁਕਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਤੋਂ ਹੋਵੇ, ਉਥੇ 'ਮੁਕਤੁ' ਜਾਂ 'ਮੁਕਤ' ਆਵੇਗਾ:

"ਇਹ ਜੀਉ ਸਦਾ ਮੁਕਤੁ ਹੈ।।" (ਮ: ੩, ਵਾਰ ਗੂਜਰੀ)

ਗਤਿ= ਗਤੀ, ਮੁਕਤੀ: "ਨਾਮੋ ਗਤਿ ਨਾਮੋ ਪਤਿ ਜਨ ਕੀ।।" (ਧਨਾਸਰੀ ਮ: ੫)

ਪਰ ਜਿਥੇ ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਅਰਥ 'ਚਲਿਆ, ਗਿਆ, ਹੋਇਆ' ਹੋਣ, ਉਥੇ ਇਹਦੀ ਸ਼ਕਲ 'ਗਤੁ' ਜਾਂ 'ਗਤ' ਹੋਵੇਗੀ:

"ਅਪਿਓ ਪੀਓ ਗਤੁ ਥੀਓ ਭਰਮਾ...।।" (ਜੈਤਸਰੀ ਮ: ੫)

ਅਰਥਾਤ, ਭਰਮ ਚਲੰਤੂ ਹੋਏ।

"ਦੂਖ ਰੋਗ ਭਏ ਗਤੁ..." (ਆਸਾ ਮ: ੫)

ਦੁੱਖ ਰੋਗ ਚਲਣੇ ਵਾਲੇ ਬਣੇ।

ਗੰਢਿ= ਗੰਠਿ ਜਾਂ ਗੰਠੀ:

"ਜੇ ਜਾਣਾ ਲੜੁ ਛਿਜਣਾ ਪੀਡੀ ਪਾਈ ਗੰਢਿ।।" (ਫਰੀਦ)

ਪਰ ਜਿਥੇ ਇਹੋ ਸ਼ਬਦ ਬਦਲ ਕੇ 'ਜੋੜ' ਦੇ ਅਰਥ ਰੱਖਦਾ ਅਤੇ ਪੁਲਿੰਗ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਥੇ 'ਗੰਢੁ' ਕਰਕੇ ਲਿਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ:

"ਕੈਹਾਂ ਕੰਚਨੁ ਤੁਟੈ ਸਾਰੁ।। ਅਗਨੀ ਗੰਢੁ ਪਾਏ ਲੋਹਾਰੁ।।" (ਮ: ੧, ਵਾਰ ਮਾਝ)

"ਸਾਚੇ ਨਾਲਿ ਤੇਰਾ ਗੰਢੁ ਲਾਗੈ।।" (ਆਸਾ ਮ: ੩)

ਬੁਧਿ, ਸਿਧਿ= ਬੁੱਧੀ, ਜਿਧੀ: "ਰਿਧਿ ਬੁਧਿ ਸਿਧਿ ਗਿਆਨੁ ਸਦਾ ਸੁਖੁ ਹੋਇ।।" (ਮ: ੧, ਵਾਰ ਮਲਾਰ)

ਪਰ ਜਿਥੇ ਬੁੱਧੀ ਨੂੰ, ਸਿੱਧੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਏ-ਹੋਏ ਮਨੁੱਖਾਂ ਤੋਂ ਭਾਵ ਹੋਵੇ, ਉਥੇ ਸ਼ਬਦ ਬੁਧੁ, ਸਿਧੁ (ਇਕ-ਵਚਨ) ਜਾਂ ਬੁਧ, ਸਿਧ (ਬਹੁਵਚਨ) ਆਉਣਗੇ:

"ਭੈ ਵਿਚਿ ਸਿਧ ਬੁਧ ਸੁਰ ਨਾਥ।।" (ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ)

ਮਤਿ=ਬੁਧਿ: "ਮਤਿ ਥੋੜੀ ਸੇਵ ਗਵਾਈਐ।।" (ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ)

ਹੋਛੀ ਬੁੱਧੀ ਕਰਕੇ ਕੀਤੀ ਕਰਤੀ ਸੇਵਾ ਗੰਵਾ ਲਈਦੀ ਹੈ। ਇਥੇ 'ਮਤਿ' ਦੇ ਅਰਥ 'ਐਸਾ ਨਾ ਹੋਵੇ ਕਿ' ਨਹੀਂ ਕੀਤੇ ਜਾ ਸਕਦੇ, ਕਿਉਂਕਿ, ਜਿਹਾ ਕਿ ਨੇਮ ੧੦ ਹੇਠਾਂ ਦਸ ਆਏ ਹਾਂ 'ਮਤ' ਦਾ ਤੱਤਾ ਉਸ ਹਾਲਤ

ਵਿਚ ਖ਼ਾਲੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਾਂ ਉਹਦੇ ਨਾਲ ਔਂਕੜ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਸਿਹਾਰੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ।

ਜਦ 'ਮਤੁ' ਦੇ ਅਰਥ 'ਮੱਤਾ ਹੋਇਆ' ਜਾਂ 'ਮਸਤ' ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਤਾਂ ਭੀ ਤੱਤੇ ਨਾਲ ਸਿਹਾਰੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ, ਔਂਕੜ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਯਥਾ:

"ਮਨੁ ਮੈ ਮਤੁ ਮੈਗਲ ਮਿਕਦਾਰਾ।।" (ਧਨਾਸਰੀ ਮ: ੩)

ਮਨ ਸ਼ਰਾਬ ਦਾ ਮੱਤਾ ਹੋਇਆ ਹਾਥੀ ਵਰਗਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਵਜ਼ਨ 'ਤੇ ਸ਼ਬਦ 'ਕਰਮ-ਰਤੁ' ਬਣਿਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੇ ਅਰਥ ਹਨ, 'ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਰਤਾ', ਯਥਾ-

"ਕੋਈ ਹੋਆ ਕ੍ਰਮ-ਰਤੁ ਕੋਈ ਤੀਰਥ ਨਾਇਆ।।" (ਧਨਾਸਰੀ ਮ: ੫)

ਪਤਿ= ਪਤੀ ਜਾਂ ਇੱਜ਼ਤ: "ਜਹ ਨਿਰਮਲ ਪੁਰਖੁ ਪੁਰਖ-ਪਤਿ ਹੋਤਾ।।" (ਸੁਖਮਨੀ)

"ਏਤੁ ਰਾਹਿ ਪਤਿ ਪਵੜੀਆ।।" (ਜਪੁ ਜੀ)

ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਤੁਕਾਂ ਵਿਚ 'ਪਤਿ' ਤੋਂ ਭਾਵ ਪਤੀ ਜਾਂ ਭਰਤਾ ਹੈ।

"ਮੂਰਖਿ ਅੰਧੈ ਪਤਿ ਗਵਾਈ।।" (ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ)

ਇਥੇ 'ਪਤਿ' ਦੇ ਅਰਥ ਮਾਣ ਜਾਂ ਇੱਜ਼ਤ ਹਨ।

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ 'ਬਿਪਤਿ' ਨਾਲ ਸਿਹਾਰੀ ਆਵੇਗੀ।

ਜਦ 'ਪਤ' ਦੇ ਅਰਥ 'ਪਤਰ' ਹੋਣ, ਤਾਂ ਤੱਤਾ ਮੁਕਤਾ ਜਾਂ ਉਹਦੇ ਨਾਲ ਔਂਕੜ ਹੋਵੇਗਾ:

"ਫਲ ਫਿਕੇ ਫੁਲ ਬਕਬਕੇ ਕੰਮਿ ਨ ਆਵਹਿ ਪਤ।।" (ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ)

'ਪਤੁ' ਜੋਗੀਆਂ ਦੀ ਸੰਪ੍ਰਦਾ ਦਾ ਭੀ ਸ਼ਬਦ ਹੈ।

"ਸਤੁ ਸੰਤੋਖੁ ਪਤੁ ਕਰਿ ਝੋਲੀ ਜੋਗੀ
ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਨਾਮੁ ਭੁਗਤਿ ਪਾਈ।।" (ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੩)

"ਪਤੁ ਝੋਲੀ ਮੰਗਣ ਕੈ ਤਾਈ ਭੀਖਿਆ ਨਾਮੁ ਪੜੇ।।" (ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੧)

ਮਿਤਿ= ਹਦ (extent) :

"ਕਰਤੇ ਕੀ ਮਿਤਿ ਕਰਤਾ ਜਾਣੈ ਕੈ ਜਾਣੈ ਗੁਰੁ ਸੂਰਾ।।" (ਦਖਣੀ ਓਅੰਕਾਰੁ)

Sri Satguru Jagjit Singh Ji Elibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਜਿਥੇ 'ਮਿਤ੍ਰ' ਮਿੱਤਰ ਦੀ ਥਾਂ ਆਵੇ, ਉਥੇ ਤੱਤੇ ਨਾਲ ਸਿਹਾਰੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ:

"ਮਿਟੀ ਪਈ ਅਤੋਲਵੀ ਕੋਇ ਨ ਹੋਸੀ ਮਿਤ੍ਰ।।" (ਸਲੋਕ ਫਰੀਦ)

"ਮਿਤ੍ਰ ਪੈਝੈ ਮਿਤ੍ਰ ਬਿਗਸੈ...।।" (ਰਾਮਕਲੀ ਸੱਦ)

ਸਤਿ=ਸਚਾ: ਇਹ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹਦੇ ਅੰਤ ਸਿਹਾਰੀ ਆਉਂਦੀ ਹੈ:

"ਚਰਨ ਸਤਿ, ਸਤਿ ਪਰਸਨਹਾਰ।।
ਪੂਜਾ ਸਤਿ, ਸਤਿ ਸੇਵਦਾਰ।।"

"ਆਪਿ ਸਤਿ, ਸਤਿ ਸਭ ਧਾਰੀ।।" (ਸੁਖਮਨੀ)

ਪਰ ਜਿਥੇ 'ਸਤੁ' ਨਾਂਵ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਥੇ ਇਹਦਾ ਤੱਤਾ ਮੁਕਤਾ ਜਾਂ ਔਂਕੜ ਵਾਲਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਅਰਥ ਹੁੰਦੇ ਹਨ: 'ਸਚੁ' ਜਾਂ 'ਸਤਿਆ', 'ਦਾਨ ਪੁਨ' ਜਾਂ 'ਕਿਸੇ ਖਾਸ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਦਾ ਖਾਸ ਧਰਮ' (ਜਿਵੇਂ ਇਸਤ੍ਰੀ ਜਾਤੀ ਦਾ ਖਾਸ ਗੁਣ ਚਾਲ-ਚਲਨ ਦੀ ਪਵਿੱਤ੍ਰਤਾ ਹੈ। ਯਥਾ:

"ਸੁਣਿਐ ਸਤੁ, ਸੰਤੋਖੁ, ਗਿਆਨੁ।।" (ਜਪੁ ਜੀ)

ਇਥੇ 'ਸਤੁ' ਦੇ ਅਰਥ ਹਨ, ਸਚਾਈ ਦਾ ਭਾਵ।

"ਪਤਿ ਵਿਣੁ ਪੂਜਾ, ਸਤ ਵਿਣੁ ਸੰਜਮ, ਜਤ ਵਿਣੁ ਕਾਹੇ ਜਨੇਊ।।" (ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੧)

ਇਥੇ 'ਸਤ' ਦੇ ਅਰਥ 'ਦਾਨ' ਹਨ। ਬਿਨਾਂ ਦਾਨ ਦੇ ਸੰਜਮ ਨਾਲ ਰਹਿਣਾ ਕੰਜੂਸੀ ਹੋਵੇਗੀ।

"ਸਤੁ ਸੀਗਾਰ, ਭਉ ਅੰਜਨੁ ਪਾਇਆ।।
ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਨਾਮੁ ਤੰਬੋਲ ਮੁਖਿ ਖਾਇਆ।।" (ਸੂਹੀ ਮ: ੫)

ਇਥੇ ਇਸਤ੍ਰੀ ਰੂਪ ਹੋ ਕੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਵਾਹਿਗੁਰੂ-ਕੰਤ ਨੂੰ ਰੀਝਾਣ ਲਈ ਆਪਣੇ ਸ਼ਿੰਗਾਰ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਦਸਦੇ ਹਨ। "ਸਤੁ" ਤੋਂ ਭਾਵ ਇਸਤ੍ਰੀ ਦਾ ਜਤ ਹੈ।

"ਬਿਨੁ ਸਤ ਸਤੀ ਹੋਇ ਕੈਸੇ ਨਾਰਿ।।" (ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ)

ਕਲਿ=ਕਲੀ, ਕਲਿਜੁਗ, ਚਿੰਤਾ ਜਾਂ ਭਲਕੇ:

"ਨਾ-ਮਰਜਾਦੁ ਆਇਆ ਕਲਿ ਭੀਤਰਿ ਨਾਂਗੋ ਬੰਧਿ ਚਲਾਇਆ।।" (ਵਡਹੰਸੁ ਮ: ੧)

"ਗੁਰਮੁਖਿ ਨਾਮੁ ਜਪੈ ਉਧਰੈ ਸੋ ਕਲਿ ਮਹਿ

ਘਟਿ ਘਟਿ ਨਾਨਕ ਮਾਝਾ।।" (ਸੂਹੀ ਮ: ੫)

ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਤੁਕਾਂ ਵਿਚ 'ਕਲਿ' ਤੋਂ ਭਾਵ ਕਲਿਜੁਗ ਹੈ।

"ਕਲਿ ਕਲੇਸ ਮਿਟੰਤ ਸਿਮਰਣਿ ਕਾਟਿ ਜਮਦੂਤ ਫਾਸ।।"

(ਗੂਜਰੀ ਮ: ੫)

ਇਥੇ 'ਕਲਿ' ਤੋਂ ਭਾਵ ਚਿੰਤਾ ਜਾਂ ਮਨ ਦਾ ਦੁੱਖ ਹੈ।

ਜਦ 'ਕਲ' ਦੇ ਅਰਥ ਕਲਾ, ਸ਼ਕਤੀ, ਹੁਨਰ ਜਾਂ ਸਕੀਮ ਹੋਂਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਇਹਦੇ ਅੰਤ ਸਿਹਾਰੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ:

"ਆਪੇ ਹੀ ਕਰਣਾ ਕੀਓ ਕਲ ਆਪੇ ਹੀ ਤੈ ਧਾਰੀਐ।।"

(ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ)

"ਜਾਤਿ ਮਹਿ ਜੋਤਿ, ਜੋਤਿ ਮਹਿ ਜਾਤਾ,
ਅਕਲ ਕਲਾ ਭਰਪੂਰਿ ਰਹਿਆ।।" (ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ)

ਇਥੇ 'ਅਕਲ' ਦੇ ਅਰਥ 'ਕਲਪਦਾ ਤੋਂ ਰਹਿਤ' ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੇ, ਕਿਉਂਕਿ ਲੱਲੇ ਨਾਲ ਸਿਹਾਰੀ ਨਹੀਂ। ਇਥੇ 'ਅਕਲ ਕਲਾ' ਦੇ ਅਰਥ ਹਨ: ਐਸੇ ਹੁਨਰ ਨਾਲ ਜੋ (ਬਣਾਉਟੀ) ਹੁਨਰ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਹੋਵੇ, ਭਾਵ ਬਹੁਤ ਹੀ ਉੱਚੇ ਅਤੇ ਅਚੰਭਾ ਕਰ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਕੋਮਲ ਹੁਨਰ ਨਾਲ। ਸਭ ਤੋਂ ਚੰਗਾ ਹੁਨਰ ਉਹ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਹੁਨਰ ਦੀ ਹੋਂਦ ਨਾ ਦਿੱਸੇ। ਚਿਤਰਕਾਰ ਆਪਣੇ ਹੁਨਰ ਵਿਚ ਪੂਰਨ ਸਫਲਤਾ ਤਦ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜਦ ਵੇਖਣ ਵਾਲੇ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਦੇ ਸਾਮ੍ਹਣਿਓਂ ਚਿਤਰ ਦਾ ਕਾਗਜ਼ ਅਤੇ ਰੰਗਾਕਾਰੀ ਓਹਲੇ ਹੋ ਜਾਵੇ ਤੇ ਨਿਰੀ ਮੂਰਤ ਹੀ ਮੂਰਤ ਦਿੱਸੇ। ਜੇ ਮੂਰਤ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਅਤੇ ਬੁਲ੍ਹਾਂ ਵੱਲ ਵੇਖਦਿਆਂ ਕਾਗਜ਼ ਦੀ ਤਖ਼ਤੀ ਅਤੇ ਰੰਗ ਦੀਆਂ ਝਰੀਟਾਂ ਵੇਖਣ ਵਾਲੇ ਦੀ ਰੁਚੀ ਨੂੰ ਖਿੱਚਦੀਆਂ ਹਨ, ਤਾਂ ਉਹਦਾ ਹੁਨਰ ਪੂਰਾ ਨਹੀਂ। ਰਾਜਾ ਦੁਸ਼ਜੰਤ ਸਕੁੰਤਲਾ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਵੇਖਦਿਆਂ-ਵੇਖਦਿਆਂ ਇਨਾ ਮਗਨ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹਦੀਆਂ ਆਪਣੀਆ ਅੱਖਾਂ 'ਚੋਂ ਹੰਝੂ ਕਿਰਕੇ ਮੂਰਤ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਉੱਤੇ ਜਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਉਹਨੂੰ ਇਹੋ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਹੰਝੂ ਚਿਤਰਕਾਰ ਨੇ ਸਕੁੰਤਲਾ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਬਣਾਇਆ ਹੈ ਜੇ ਦੁਸ਼ਜੰਤ ਦਾ ਕਾਗਜ਼ ਅਤੇ ਰੰਗ ਵਲ ਧਿਆਨ ਜਾਂਦਾ ਤਾਂ ਉਹਦੇ ਉੱਤੇ ਇਹ ਅਸਰ ਨਾ ਹੁੰਦਾ। ਸਾਂਗ ਰਚਣ ਵਾਲਿਆਂ ਅਤੇ ਗਾਉਣ

ਵਾਲਿਆਂ ਦਾ ਭੀ ਇਹੋ ਯਤਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜੋ ਵਸੀਲੇ ਤੇ ਢੰਗ ਹੁਨਰ ਨੂੰ ਕਾਮਯਾਬ ਬਣਾਨ ਵਿਚ ਵਰਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਅਤੇ ਕੰਨਾਂ ਤੋਂ ਲੋਪ ਰਹਿਣ। ਇਸੇ ਲਈ ਲਾਤੀਨੀ ਵਿਚ ਇਕ ਅਖਾਵਤ ਹੈ ਕਿ "ਹੁਨਰ ਦੇ ਛੁਪਾਣ ਦਾ ਨਾਂ ਹੁਨਰ ਹੈ"। ਰੱਬ ਦਾ ਹੁਨਰ ਉਹਦੀ ਕੁਦਰਤ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਭਾਵ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸਾਰੀਆਂ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਦੀਆਂ ਹਸਤੀਆਂ ਵਿਚ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦਾ ਨੂਰ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸੇ ਨੂਰ ਵਿਚ ਸਾਰੀਆਂ ਹਸਤੀਆਂ ਹਨ। ਪਰ ਇਹ ਨੂਰ ਉਹਨਾਂ ਵਿਚ ਐਸੇ ਕੋਮਲ ਹੁਨਰ ਨਾਲ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਮਾਨੋ ਕੋਈ ਹੁਨਰ ਵਰਤਿਆ ਹੀ ਨਹੀਂ ਗਿਆ। ਮਾਦੀ ਚੀਜ਼ਾਂ ਵਿਚ ਆਤਮਿਕ-ਜੋਤ ਦਾ ਸਮਾਉਣਾ ਇਕ ਵੱਡੇ ਅਚੰਭੇ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ। ਗੁਲਾਬ ਦੇ ਬੂਟੇ ਵਿਚ ਉਹਦਾ ਬੀਜ, ਮਿੱਟੀ, ਪਾਣੀ, ਹਵਾ ਆਦਿਕ ਮਾਦੀ ਚੀਜ਼ਾਂ ਰਲ ਕੇ ਕੰਮ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਹਨ, ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਅੱਡ ਇਕ ਹੋਰ ਕੋਮਲ ਤੋਂ ਕੋਮਲ ਚੀਜ਼ ਭੀ ਕੰਮ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ, ਉਹ ਹੈ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੀ ਜੋਤ, ਜੋ ਉਸ ਦੀ ਮਾਦੀ ਹਸਤੀ ਵਿਚ ਅਜੇਹੇ ਬਰੀਕ ਅਤੇ ਅਦ੍ਰਿਸ਼ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਵਰਤਦੀ ਹੈ ਕਿ ਵੱਡੇ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਸਾਇੰਸਦਾਨ ਭੀ ਹੈਰਾਨ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਾਡੇ ਸਰੀਰ, ਸਾਡੇ ਮਨ, ਸਾਡੀ ਆਤਮਾ, ਸਾਡੇ ਰੂਪ, ਸਾਡੇ ਰੰਗ ਵਿਚ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੀ ਜੋਤ ਅਲੋਪ ਹੋ ਕੇ ਵਰਤ ਰਹੀ ਹੈ ਅਤੇ ਸਾਡਾ ਭੀ ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਚਾ ਫਰਜ਼ ਇਹੋ ਦੱਸਿਆ ਹੈ ਕਿ

"ਨਿਰੰਕਾਰ ਮਹਿ ਆਕਾਰੁ ਸਮਾਵੈ॥
ਅਕਲ ਕਲਾ ਸਚੁ ਸਾਚਿ ਟਿਕਾਵੈ॥
ਸੋ ਨਰੁ ਗਰਭ ਜੋਨਿ ਨਹੀ ਆਵੈ॥" (ਆਸਾ ਮ: ੧)

ਅਰਥਾਤ, ਜੋ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੀ ਮਾਦੀ ਹਸਤੀ ਨੂੰ ਆਕਾਰ ਰਹਿਤ ਮਹਾਂ ਜੋਤੀ ਸਰੂਪ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਵਿਚ ਲੀਨ ਕਰੇ ਅਤੇ ਪੂਰਣ ਜੁਗਤੀ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਅਸਲੀਅਤ ਨੂੰ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੀ ਅਸਲੀਅਤ ਵਿਚ ਟਿਕਾ ਦੇਵੇ, ਤਾਂ ਬਸ ਉਹ ਮੁਕਤ ਹੋ ਗਿਆ ਸਮਝੋ।

ਸਠਿ=ਸਠੀ: "ਸੁਣਿਐ ਅਠਸਠਿ ਕਾ ਇਸਨਾਨੁ॥" (ਜਪੁ)

'ਸਠਿ' ਦੀ ਪੁਰਾਣੀ ਸ਼ਕਲ 'ਸਠੀ' ਹੈ, ਜਿਵੇਂ-

"ਚਾਲੀਸੀ ਪੁਰੁ ਹੋਇ, ਪਚਾਸੀ ਪਗੁ ਖਿਸੈ,
ਸਠੀ ਕੇ ਬੋਢੇਪਾ ਆਵੈ।।" (ਵਾਰ ਮਾਝ ਮ: ੧)

ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ 'ਸਠ' ਭੀ ਆਇਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਅਰਥ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਮੂਰਖ (Sot):

"ਸਠ ਕਠੋਰੁ ਕੁਲਹੀਨੁ ਬਿਆਪਤ ਮੋਹੁ ਕੀਚੁ।।" (ਆਸਾ ਮ: ੫)

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਦ 'ਕੋਟਿ' ਦਾ ਭਾਵ 'ਕ੍ਰੋੜ' ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਹਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਸਿਹਾਰੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਜਦ ਇਹਦਾ ਅਰਥ 'ਕਿਲ੍ਹਾ' ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਟੈਂਕਾ ਖ਼ਾਲੀ ਜਾਂ ਔਂਕੜ ਨਾਲ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਜਦ 'ਹਸਤਿ' 'ਹਸਤੀ' ਦੀ ਥਾਂ ਹਾਥੀ ਦੇ ਅਰਥ ਰੱਖਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਇਹਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਸਿਹਾਰੀ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਜਦ ਇਹਦੇ ਅਰਥ ਹੁੰਦੇ ਹਨ 'ਹਥ' ਜਾਂ 'ਹਸਦਾ', ਤਦ ਇਹਦੀ ਸ਼ਕਲ 'ਹਸਤੁ' ਜਾਂ 'ਹਸਤ' ਹੁੰਦੀ ਹੈ। 'ਸੁਧਿ' ਦੇ ਅਰਥ 'ਸੋਝੀ' ਹਨ, 'ਸੁਧੁ' ਦੇ ਅਰਥ 'ਸੋਧਿਆ ਹੋਇਆ' ਹਨ। 'ਮੂਰਤਿ' ਦੇ ਅਰਥ 'ਮੂਰਤੀ' ਜਾਂ ਸ਼ਕਲ ਹਨ ਅਤੇ 'ਮੂਰਤੁ' ਮਹੂਰਤ ਦੀ ਥਾਂ ਆਇਆ ਹੈ।

❖❖❖

੧੯.

ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ ਵਾਚਕ ਸਿਹਾਰੀ–

(ੳ) ਭੰਡਾਰਣਿ, ਅਹਰਣਿ, ਸੁਹਾਗਣਿ, ਪਰਦੇਸਨਿ, ਕਲਾਲਨਿ, ਬੈਰਨਿ, ਮਾਲਿਨਿ, ਬਨਜਾਰਨਿ, ਬੈਰਾਗਣਿ, ਸਾਹਨਿ (=ਸ਼ਾਹਣੀ), ਸਾਪਨਿ, ਸਰਪਨਿ, ਜਲਨਿ, ਦਾਮਨਿ, ਵਰਤਣਿ, ਪੜੋਸਣਿ, ਸਉਕਨਿ, ਗੀਹਨਿ, ਤਾਜਨਿ ਜਾਂ ਤੇਜਣਿ (=ਘੋੜੀ), ਘਾਣਿ, ਕਾਣਿ, ਆਣਿ, ਪਾਣਿ।

ਕਾਮਣਿ: "ਗੁਣ ਕਾਮਣ ਕਾਮਣਿ ਕਰੈ ਤਉ ਪਿਆਰੇ ਕਉ ਪਾਵੈ।।"
(ਤਿਲੰਗ ਮ: ੧)

ਜੇ ਇਸਤ੍ਰੀ ਗੁਣਾਂ ਦੇ ਤਵੀਤ ਬਣਾਏ ਤਾਂ ਪਿਆਰੇ ਨੂੰ ਪਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਪਹਿਲੇ 'ਕਾਮਣ' ਦਾ ਣਾਣਾ ਮੁਕਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਤਵੀਤ ਜਾਂ ਟੂਣੇ ਵਾਲੇ ਧਾਗੇ ਤੇ ਦੂਜੇ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਸਿਹਾਰੀ ਹੈ ਅਤੇ ਅਰਥ ਇਸਤ੍ਰੀ ਹੈ।

ਤਰੁਣਿ: "ਜੈਸੀ ਤਰੁਣਿ ਭਤਾਰ ਉਰਝੀ, ਪਿਰਹਿ ਸਿਵੈ, ਇਹੁ ਮਨੁ ਲਾਲ ਦੀਜੈ॥"
(ਆਸਾ ਮ: ੫)

ਇਥੇ 'ਤਰੁਣਿ' ਦਾ ਅਰਥ ਇਸਤ੍ਰੀ ਹੈ।

"ਤਰਣੁ ਦੁਹੇਲਾ ਭਇਆ ਖਿਨ ਮਹਿ ਖਸਮੁ ਚਿਤਿ ਨ ਆਇਓ॥"
(ਆਸਾ ਮ: ੫)

ਇਥੇ 'ਤਰਣੁ' ਤੋਂ ਭਾਵ 'ਤਰਨਾ' ਹੈ। ਕਈ ਭੁੱਲ ਕਰ ਕੇ 'ਤਰਣੁ' ਦਾ ਅਰਥ ਇਸਤ੍ਰੀ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਤੁਕ ਵਿਚ ਸ਼ਬਦ 'ਖਸਮੁ' ਆਇਆ ਹੈ। 'ਤਰੁਣ' ਦਾ ਅਰਥ ਜਵਾਨੀ ਹੈ:

"ਤਰੁਣ ਤੇਜੁ ਪਰ ਤ੍ਰਿਅ ਮੁਖ ਜੋਹਹਿ ਸਰੁ ਅਪ ਸਰੁ ਨ ਪਛਾਣਿਆ॥"
(ਸ੍ਰੀ ਰਾਗ ਬੇਣੀ)

ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਛੁੱਟ ਕੁਝ ਹੋਰ ਸ਼ਬਦ ਹੇਠਾਂ ਦਿੰਦੇ ਹਾਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਸਿਹਾਰੀ ਇਸਤ੍ਰੀ-ਲਿੰਗ ਵਾਚਕ ਹੈ:-ਬੇਲਿ ਜਾਂ ਵੇਲਿ, ਦਾਲਿ, ਪਾਲਿ, ਭੀਤਿ, ਕਰਤੂਤਿ, ਦਾਤਿ, ਤਪਤਿ, ਛੋਤਿ, ਮਸੀਤਿ, ਰੁਤਿ, ਹਟਤਾਰਿ (=ਹੜਤਾਲ), ਲਬਧਿ, ਨਦਰਿ, ਖਬਰਿ, ਡੋਰਿ, ਵਾਰਿ ਜਾਂ ਵਾੜਿ (=ਵਾੜੀ), ਛੁਟੜਿ, ਭਸਮੜਿ, ਅਰਦਾਸਿ ਫੁਰਮਾਇਸਿ, ਸਾਬਾਸਿ, ਰਹਰਾਸਿ, ਗਾਸਿ।

(ਅ) ਕਈ ਵੇਰ ਜਦ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣੀ ਪਦ ਇਸਤ੍ਰੀ-ਲਿੰਗ ਵਾਲੇ ਨਾਂਵ ਕਰਕੇ ਵਰਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਤਾਂ ਭੀ ਅੰਤ ਵਿਚ ਸਿਹਾਰੀ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਯਥਾ:-

ਬੇਪੀਰਿ: "ਸੁਨਿ ਅੰਧਲੀ ਲੋਈ ਬੇਪੀਰਿ॥" (ਗੋਂਡ ਕਬੀਰ)

ਕੂੜਿਆਰਿ: "ਪਿਰ ਕਾ ਹੁਕਮੁ ਨ ਜਾਣਈ, ਭਾਈ, ਵਿਣੁ ਨਾਵੈ ਕੂੜਿਆਰਿ॥"
(ਸੋਰਠਿ ਮ: ੩)

ਸੁੰਦਰਿ, ਸੁਜਾਣਿ, ਚਤੁਰਿ:

"ਬਿਨੁ ਕੰਤ ਪਿਆਰੇ ਨਹ ਸੂਖ ਸਾਰੇ ਹਾਰ ਕੰਙਣ ਧ੍ਰਿਗੁ ਬਨਾ॥
ਸੁੰਦਰਿ ਸੁਜਾਣਿ ਚਤੁਰਿ ਬੇਤੀ ਸਾਸ ਬਿਨੁ ਜੈਸੇ ਤਨਾ॥"
(ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੫)

ਚੰਚਲਿ: "ਚੰਚਲਿ ਸੰਗਿ ਨ ਚਾਲਤੀ, ਸਖੀਏ, ਅੰਤਿ ਤਜਿ ਜਾਵਤ ਮਾਇਆ॥"
(ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੫)

ਸੁਘਰਿ, ਨਿਰਗੁਨਿ:

"ਨਹ ਚਤੁਰਿ ਸੁਘਰਿ ਸੁਜਾਨਿ ਬੇਤੀ ਮੋਹਿ ਨਿਰਗੁਨਿ ਗੁਨੁ ਨਹੀ॥"
(ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੫)

Sri Satguru Jagjit Singh Ji Elibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਏਖੋ ਇਹੋ ਸ਼ਬਦ ਜਦੋਂ ਪੁਲਿੰਗ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਤਾਂ ਸਿਹਾਰੀ ਬਿਨਾਂ ਆਉਂਦੇ ਹਨ:-

"ਸੁੰਦਰ ਸੁਘਰ ਸਰੂਪ ਸਿਆਨੇ ਪੰਚਹੁ ਹੀ ਮੋਹਿ ਛਲੀ ਰੇ।।"

(ਆਸਾ ਮ: ੫)

ਪਰਧਾਨਿ: "ਤੂੰ ਸਤਵੰਤੀ ਤੂੰ ਪਰਧਾਨਿ।।" (ਆਸਾ ਮ: ੫)

ਕੁਰੂਪਿ ਸਰੂਪਿ: "ਪਹਿਲੀ ਕੁਰੂਪਿ ਕੁਜਾਤਿ ਕੁਲਖਨੀ ਸਾਹੁਰੈ ਪੇਈਐ ਬੁਰੀ।।
ਅਬ ਕੀ ਸਰੂਪਿ ਸੁਜਾਨਿ ਸੁਲਖਨੀ ਸਹਜੇ ਉਦਰਿ ਧਰੀ।।"

(ਆਸਾ ਕਬੀਰ)

ਸੇਵਕਿ: "ਹਿਰਦੈ ਹਰਿ ਹਰਿ ਨਾਮ ਰਸੁ ਕਵਲਾ ਸੇਵਕਿ ਤਿਸੁ।।"

(ਮ: ੩, ਵਾਰ ਬਿਲਾਵਲੁ)

ਜਿਸ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਹਰੀ ਦਾ ਨਾਮ-ਰਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਲੱਛਮੀ ਉਸ ਦੀ ਸੇਵਕ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

(ੲ) ਅਰਬੀ ਤੋਂ ਆਏ ਨਾਂਵ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਤੇ ਦੀ ਥਾਂ ਤੱਤਾ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਇਸਤ੍ਰੀ-ਲਿੰਗ ਹੋਣ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅੰਤਲੇ ਤੱਤੇ ਨਾਲ ਸਿਹਾਰੀ ਦਿੱਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ:-ਕੁਦਰਤਿ, ਸਿਫਤਿ, ਹਿਕਮਤਿ, ਹੁਜਤਿ, ਮਿਹਰਾਮਤਿ, ਸਰੀਅਤਿ, ਹੁਰਮਤਿ, ਗੈਰਤਿ, ਕਰਮਾਤਿ ਜਾਂ ਕਰਾਮਾਤਿ, ਸਲਾਮਤਿ, ਕੀਮਤਿ, ਮੁਸਕਤਿ, ਮੁਹਲਤਿ, ਨਉਬਤਿ, ਨੀਅਤਿ, ਹੈਰਤਿ, ਸੂਰਤਿ, ਜਰੂਰਤਿ, ਖਿਜਮਤਿ, ਦਉਲਤਿ, ਮਿੰਨਤਿ, ਖਸਲਤਿ, ਨਿਆਮਤਿ, ਸੁਨਤਿ, ਰਈਅਤਿ, ਮਸੂਰਤਿ, ਮੁਹਬਤਿ, ਤਰੀਕਤਿ, ਮਸਲਤਿ, ਮਾਹੀਤਿ, ਉਮਤਿ।

❖❖❖

੨੦.

ਸੰਖਿਆਵਾਚਕ ਅਨਿਸਚਿਤ ਪੜਨਾਵਾਂ ਜਾਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣਾਂ (Indefinite Pronouns or Adjectives) ਦੀ ਬਹੁਵਾਚਕ ਸੰਖਿਆ (Plural) ਦੇ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ ਲਈ ਭੀ ਸਿਹਾਰੀ ਵਰਤੀ ਗਈ ਹੈ:-

ਇਕਿ: ਜਦੋਂ 'ਇਕ' ਬਹੁਵਚਨ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਇਹਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਸਿਹਾਰੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ:

"ਅਸਲੁ ਇਕੁ ਧਾਤੁ ॥" (ਜਪੁ ਜੀ)

ਪਰ ਜਦੋਂ ਇਹ ਬਹੁਵਚਨ ਅਨਿਸਚਿਤ ਪੜਨਾਂਵ ਜਾਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਇਹਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਸਿਹਾਰੀ ਜ਼ਰੂਰ ਹੋਵੇਗੀ:

"ਇਕਿ ਘਰਿ ਆਵਹਿ ਆਪਣੈ, ਇਕਿ ਮਿਲਿ ਮਿਲਿ ਪੁਛਹਿ ਸੁਖ ॥"

(ਆਸਾ ਮ: ੧)

"ਇਕਿ ਦਾਤੇ ਇਕਿ ਭੇਖਾਰੀ ਜੀ ਸਭਿ ਤੇਰੇ ਚੋਜ ਵਿਡਾਣਾ ॥"

(ਆਸਾ ਮ: ੪)

ਇਸ ਨੇਮ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਰੱਖ ਕੇ ਵੇਖੋ ਕਿ

"ਇਕ ਆਪੀਨ੍ਹੈ ਪਤਲੀ ਸਹ ਕੇਰੇ ਬੋਲਾ ॥" (ਸੂਹੀ ਫਰੀਦ)

ਜੋ ਆਮ ਤੌਰ 'ਪਰ ਅਰਥ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਓਹ ਕਿਥੇ ਤੱਕ ਠੀਕ ਹਨ। ਕਈ ਗਿਆਨੀ ਇਸ ਦਾ ਇਉਂ ਅਰਥ ਕਰਦੇ ਹਨ: "ਇਕਨਾ ਨੇ ਆਪ ਪਤ ਲੈ ਲਈ, ਮਾਲਕ ਦੇ ਬਚਨ ਮੰਨ ਕੇ।" ਇਸ ਵਿਚ ਕਈ ਨੇਮ ਭੰਗ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਜੇ 'ਇਕ' ਦਾ ਅਰਥ ਇਕਨਾਂ ਨੇ ਹੁੰਦਾ, ਤਾਂ ਇਹਦੇ ਅੰਤਲੇ ਕੱਕੇ ਨਾਲ ਸਿਹਾਰੀ ਹੁੰਦੀ। ਫਿਰ 'ਪਤਿ' ਜਿਸ ਦਾ ਅਰਥ 'ਇੱਜ਼ਤ' ਹੈ ਸਿਹਾਰੀ ਨਾਲ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਦੇਖੋ ਨੇਮ ੧੮। 'ਲੀ', ਜਿਸ ਦਾ ਅਰਥ 'ਲਈ' ਹੈ, ਉਰਦੂ ਪਦ ਹੈ, ਜੋ ਬਾਬਾ ਫਰੀਦ ਜੀ ਕਦੀ ਨਹੀਂ ਵਰਤ ਸਕਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਤੁਕ ਦੇ ਇਹ ਅਰਥ ਠੀਕ ਨਹੀਂ। ਫਿਰ ਅਰਥ ਠੀਕ ਕਿਹੜੇ ਹੋਏ? ਪੁਰਾਣੀ ਵਲਾਇਤ ਵਾਲੀ ਸਾਖੀ ਵਿਚ ਇਸ ਤੁਕ ਨੂੰ ਵਿਗਾੜ ਕੇ ਇਉਂ ਲਿਖਿਆ ਹੈ: "ਇਕ ਆਪਿ ਧਨ ਪਤਲੀ ਬਿਆ ਸਹ ਕੋ ਬੋਲਾ।" ਇਸ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਾਖੀ ਲਿਖਣ ਵੇਲੇ ਇਸ ਤੁਕ ਦਾ ਕੀ ਅਰਥ ਸਮਝਿਆ ਗਿਆ। ਇਸ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਠੀਕ ਅਰਥ ਇਉਂ ਜਾਪਦੇ ਹਨ ਕਿ: 'ਇੱਕ ਤਾਂ (ਇਸਤ੍ਰੀ ਰੂਪ) ਮਨੁੱਖ ਆਪ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੈ, ਉੱਤੋਂ ਮਾਲਕ ਦੇ ਕਰੜੇ-ਕਰੜੇ ਹੁਕਮ ਚੜ੍ਹਦੇ ਹਨ।' ਭਾਵ ਇਹ ਕਿ ਇੱਕ ਤਾਂ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਜਾਤ ਹੀ ਨਿਤਾਣੀ ਤੇ ਨਿਰਬਲ ਹੈ, ਉੱਤੋਂ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਸਖ਼ਤ ਹੁਕਮ ਚੜ੍ਹੇ ਹੋਏ ਹਨ ਕਿ

"ਬੋਲੀਐ ਸਚੁ ਧਰਮੁ ਝੂਠੁ ਨ ਬੋਲੀਐ ॥" (ਆਸਾ, ਫਰੀਦ)

'ਨਰ ਅਚੇਤ ਪਾਪ ਤੇ ਡਰੁ ਰੇ ॥' (ਗਾਉੜੀ ਮ: ੯)

"ਪਰ ਨਾਰੀ ਕੀ ਸੇਜ ਭੂਲਿ ਸੁਪਨੈ ਹੂੰ ਨ ਜੈਯਹੁ ॥ ੫੧ ॥"

(ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ)

ਹਿਕਿ: "ਬਨਿ ਭੀਆਵਲੈ ਹਿਕੁ ਸਾਥੀ ਲਧਮੁ ।।" (ਮ: ੫, ਵਾਰ ਗੂਜਰੀ)

ਇਥੇ 'ਹਿਕੁ' ਇਕ-ਵਚਨ ਹੈ।

"ਹਿਕ ਦੂੰ ਹਿਕਿ ਚਾੜੇ ਅਨਿਕ ਪਿਆਰੇ, ਨਿਤ ਕਰਦੇ ਭੋਗ ਬਿਲਾਸਾ ।।"
(ਜੈਤਸਰੀ ਮ: ੫)

ਇਥੇ 'ਹਿਕਿ' ਬਹੁ-ਵਚਨ ਕਰਕੇ ਸਿਹਾਰੀ ਨਾਲ ਆਇਆ ਹੈ।

ਏਕਿ: "ਏਕਿ ਨਚਾਵਹਿ ਏਕਿ ਭਵਾਵਹਿ ਇਕਿ ਆਇ ਜਾਇ ਹੋਇ ਧੂਰਾ ।।"
(ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੫)

ਹੋਰਿ: 'ਹੋਰ' ਜਦ ਇਕ-ਵਚਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਇਹਦਾ ਰਾਰਾ ਮੁਕਤਾ ਜਾਂ ਔਂਕੜ ਵਾਲਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ:

"ਧਰਤੀ ਹੋਰੁ ਪਰੈ ਹੋਰੁ ਹੋਰੁ ।।" (ਜਪੁ ਜੀ)

"ਕਰਮਿ ਮਿਲੈ ਤਾ ਪਾਈਐ-ਹੋਰੁ ਹਿਕਮਤਿ ਹੁਕਮੁ ਖੁਆਰੁ ।।"
(ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ)

"ਜੇ ਜੁਗ ਚਾਰੇ ਆਰਜਾ ਹੋਰ ਦਸੂਣੀ ਹੋਇ ।।" (ਜਪੁ ਜੀ)

ਪਰ ਜਦੋਂ ਇਹੋ ਸ਼ਬਦ ਬਹੁ-ਵਚਨ ਹੋ ਕੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਹਦੇ ਰਾਰੇ ਨਾਲ ਸਿਹਾਰੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਯਥਾ: "ਏਤੇ ਕੀਤੇ ਹੋਰਿ ਕਰੇਹਿ ।।" (ਜਪੁ ਜੀ)

"ਹੋਰਿ ਕੇਤੇ ਗਾਵਨਿ ਸੇ ਮੈ ਚਿਤਿ ਨ ਆਵਨਿ... ।।" (ਜਪੁ ਜੀ)

"ਨਾਨਕ ਨਿਰਭਉ ਨਿਰੰਕਾਰੁ, ਹੋਰਿ ਕੇਤੇ ਰਾਮ ਰਵਾਲ ।।"
(ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ)

"ਹਉ ਢਾਢੀ ਕਾ ਨੀਚ ਜਾਤਿ, ਹੋਰਿ ਉਤਮ ਜਾਤਿ ਸਦਾਇਦੇ ।।"
(ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ)

ਅਵਰਿ: "ਕਹੈ ਪ੍ਰਭੁ ਅਵਰੁ, ਅਵਰੁ ਕਿਛੁ ਕੀਜੈ ।।" (ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੪)

ਇਥੇ "ਅਵਰੁ" ਇਕ-ਵਚਨ ਹੈ।

"ਅਵਰਿ ਉਪਾਵ ਸਭਿ ਤਿਆਗਿਆ ਦਾਰੂ ਨਾਮੁ ਲਇਆ ।।"
(ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੫)

"ਜਪੁ ਤਪੁ ਸਭੁ ਕਿਛੁ ਮੰਨਿਐ, ਅਵਰਿ ਕਾਰਾ ਸਭਿ ਬਾਦਿ ।।"
(ਮ: ੨, ਵਾਰ ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੩)

ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਤੁਕਾਂ ਵਿਚ 'ਅਵਰਿ' ਬਹੁ ਵਚਨ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਸਿਹਾਰੀ ਨਾਲ ਆਇਆ ਹੈ।

❖❖❖

੨੧.

ਨਿਸਚੇ-ਵਾਚਕ ਪੜਨਾਂਵ ਜਾਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ (Demonstrative Pronouns or Adjectives) ਇਹੁ, ਏਹੁ, ਓਹੁ ਜਦ ਪੁਲਿੰਗ ਇਕ-ਵਚਨ (Masculine Singular) ਹੋਣ ਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅੰਤਲੇ 'ਹ' ਤਲੇ ਔਂਕੜ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਾਂ ਜਦ ਇਸਤ੍ਰੀ-ਲਿੰਗ (Feminine) ਹੋਣ, ਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਅੰਤਲਾ 'ਹ' ਮੁਕਤਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਜਦ ਇਹ ਬਹੁ-ਵਚਨ (Plural) ਕਰਕੇ ਆਉਣ, ਤਾਂ ਅੰਤਲੇ 'ਹ' ਨਾਲ ਸਿਹਾਰੀ ਲਗਦੀ ਹੈ:-

ਏਹਿ: "ਸਹਸਾ ਇਹੁ ਸੰਸਾਰੁ ਹੈ॥" (ਵਾਰ ਮਾਝ ਮ: ੧)

"ਏਹੁ ਜਗਤੁ ਮਿਟੀ ਕਾ ਪੁਤਲਾ॥" (ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੩)

ਇਥੇ 'ਇਹੁ' ਤੇ 'ਏਹੁ' ਇਕ-ਵਚਨ ਹਨ।

"ਪ੍ਰਭ ਮਿਲਣੈ ਕੀ ਏਹ ਨੀਸਾਣੀ॥" (ਮਾਝ ਮ: ੫)

ਇਥੇ 'ਏਹ' ਇਸਤ੍ਰੀ-ਲਿੰਗ ਇਕ-ਵਚਨ ਹੈ। ਪਰ

"ਜਿਨਿ ਏਹਿ ਲਿਖੇ ਤਿਸੁ ਸਿਰਿ ਨਾਹਿ॥" (ਜਪੁ)

ਵਿਚ 'ਏਹਿ' ਬਹੁ-ਵਚਨ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਅੰਤਲੇ 'ਹ' ਨਾਲ ਸਿਹਾਰੀ ਆਈ ਹੈ।

ਓਹਿ, ਓਇ: "ਨਾਨਕ ਓਹੁ ਪੁਰਖੁ ਕਹੀਐ ਜੀਵਨ ਮੁਕਤਿ॥" (ਸੁਖਮਨੀ)

ਇਥੇ 'ਓਹੁ' ਇਕ-ਵਚਨ ਹੈ।

"ਤੂ ਓਨਾ ਕਾ ਤੇਰੇ ਓਹਿ॥" (ਸ੍ਰੀ ਰਾਗੁ ਮ: ੧)

"ਨਾ ਓਹਿ ਮਰਹਿ ਨ ਠਾਗੇ ਜਾਹਿ॥" (ਜਪੁ)

ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਤੁਕਾਂ ਵਿਚ 'ਓਹਿ' ਬਹੁ-ਵਚਨ ਹੈ।

ਕਈ ਵੇਰ 'ਓਹਿ' ਦੀ ਥਾਂ 'ਓਇ' ਆਉਂਦਾ ਹੈ:-

"ਓਇ ਮਨਮੁਖ ਮੂੜ ਅਗਿਆਨੀ ਕਹੀਅਹਿ॥" (ਟੋਡੀ ਮ: ੪)

❖❖❖

੨੨.

ਜਦ ਕਿਸੇ ਵਾਕ ਵਿਚ ਕਿਰਿਆ ਭੂਤ ਕਾਲ ਵਿਚ ਹੋਵੇ, ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਕਰਤਾ ਉੱਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦੇਣ ਲਈ ਕਰਤਾ ਦੇ ਅੰਤਲੇ ਅੱਖਰ ਨਾਲ ਸਿਹਾਰੀ ਵਰਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਹੋ ਸਿਹਾਰੀ ਖੁਲ੍ਹ ਕੇ ਤੇ ਲੰਮੀ ਹੋ ਕੇ ਲਾਂ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਲਾਂ ਦੇ ਨੇਮ ਹੇਠਾਂ ਕਰਾਂਗੇ।

"ਨਾਮਾ ਸੁਲਤਾਨੇ ਬਾਧਿਲਾ" (ਭੈਰਉ ਨਾਮਦੇਵ)

ਵਿਚ 'ਸੁਲਤਾਨੇ' ਬਰਾਬਰ ਹੈ 'ਸੁਲਤਾਨਿ' ਦੇ, ਜਿਹਦੇ ਅਰਥ ਹਨ 'ਸੁਲਤਾਨ ਨੇ'।

'ਠਾਢਿ ਪਾਈ ਕਰਤਾਰੇ' (ਸੋਰਠਿ ਮ: ੫)

ਵਿਚ 'ਕਰਤਾਰੇ' ਬਰਾਬਰ ਹੈ 'ਕਰਤਾਰਿ' ਦੇ, ਜਿਹਦੇ ਅਰਥ ਹਨ 'ਕਰਤਾਰ ਨੇ'। ਅਜੇ ਤਕ ਲਹਿੰਦੇ ਪੋਠੋਹਾਰ ਅਤੇ ਉਸਮਾਨ-ਖਟੜ ਵਲ ਲੋਕੀਂ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ: ਕਿਸ਼ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਮਾਰਿਆ। ਈਸ਼ਰ ਚੰਦੇ ਆਖਿਆ। ਜੇ ਜ਼ੋਰ ਨਾ ਦੇਣਾ ਚਾਹੁਣ ਤਾਂ ਉਹੋ ਲੋਕ ਆਖਣਗੇ: ਕਿਸ਼ਨ ਮੈਨੂੰ ਮਾਰਿਆ।

ਗੁਰਿ: "ਗੁਰਿ ਹਾਥੁ ਧਰਿਓ ਮੇਰੈ ਮਾਥਾ।।" (ਜੈਤਸਰੀ ਮ: ੪)

ਅਰਥਾਤ, ਮੇਰੇ ਮੱਥੇ 'ਤੇ ਹੱਥ ਗੁਰੂ ਨੇ ਧਰਿਆ।

"ਸੋ ਘਰੁ ਗੁਰਿ ਨਾਨਕ ਕਉ ਦੀਆ।।" (ਗਉੜੀ ਮ: ੫)

ਗੁਰੂ ਨੇ ਨਾਨਕ ਨੂੰ ਦਿੱਤਾ।

ਪਰਮੇਸੁਰਿ: "ਹਾਥ ਦੇਇ ਰਾਖੇ ਪਰਮੇਸੁਰਿ ਸਗਲਾ ਦੁਰਤੁ ਮਿਟਾਇਆ।।" (ਗੂਜਰੀ ਮ: ੫)

ਪ੍ਰਭਿ: "ਸਰਬ ਕਲਿਆਣ ਪ੍ਰਭਿ ਕੀਨੇ।।" (ਸੋਰਠਿ ਮ: ੫)

ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੁਖ-ਸਾਂਦ ਪ੍ਰਭੂ ਨੇ ਕੀਤੀ।

ਪੁਰਖਿ: "ਕਰਤੈ ਪੁਰਖਿ ਤਾਲੁ ਦਿਵਾਇਆ।।" (ਸੋਰਠਿ ਮ: ੫)

ਤਲਾਅ ਕਰਤੇ-ਪੁਰਖੁ ਨੇ ਦਿਵਾਇਆ।

ਗੁਰਿ ਅਮਰਦਾਸਿ: "ਗੁਰਿ ਅਮਰਦਾਸਿ ਕਰਤਾਰੁ ਕੀਅਉ ਵਸਿ...।।" (ਕੀਰਤ, ਸਵੱਯੇ ਮ: ੪)

ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਨੇ ਕਰਤਾਰ ਨੂੰ ਵਸ ਕੀਹਾ।

ਸਤਿਗੁਰਿ: "ਜਿਨ ਕਉ ਸਤਿਗੁਰਿ ਥਾਪਿਆ ਤਿਨ ਮੇਟਿ ਨ ਸਕੈ ਕੋਇ।।" (ਸਿਰੀ ਰਾਗ ਮ: ੧)

ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨੇ ਅਸਥਾਪਨ ਕੀਤਾ ਹੋਵੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਮੇਟ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ।

ਬਾਪਿ: "ਬਾਪਿ ਦਿਲਾਸਾ ਮੇਰੋ ਕੀਨਾ॥ ਸੇਜ ਸੁਖਾਲੀ ਮੁਖਿ ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਦੀਨਾ॥
ਤਿਸੁ ਬਾਪ ਕਉ ਕਿਉ ਮਨਹੁ ਵਿਸਾਰੀ॥" (ਆਸਾ ਕਬੀਰ)
ਪਹਿਲੀ ਤੁਕ ਵਿਚ 'ਬਾਪਿ' ਕਰਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਤੀਜੀ ਵਿਚ ਕਰਮ।

ਪਿਰਿ: "ਪਿਰਿ ਛਡਿਅੜੀ ਸੁਤੀ ਪਿਰ ਕੀ ਸਾਰ ਨ ਜਾਣੀ॥" (ਤੁਖਾਰੀ ਮ: ੧)

ਮੂਰਖਿ: "ਮੂਰਖਿ ਅੰਧੈ ਪਤਿ ਗਵਾਈ॥" (ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ)
ਅੰਨ੍ਹੇ ਮੂਰਖ ਨੇ ਪਤ ਗਵਾ ਲਈ।

ਜਿਨਿ: "ਜਿਨਿ ਹਰਿ ਪਾਇਓ ਤਿਨਹਿ ਛਪਾਇਓ॥" (ਟੋਡੀ ਨਾਮਦੇਵ)
ਜਿਸ ਕਿਸੇ ਨੇ ਹਰੀ ਨੂੰ ਪਾਇਆ, ਉਸ ਨੇ ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਲੁਕਾ-ਕੇ ਰੱਖਿਆ ਹੈ।
"ਜਿਨਿ ਦੀਏ ਤਿਸੁ ਬੁਝੈ ਨ ਬਿਗਾਨਾ॥" (ਸੁਖਮਨੀ)
"ਧਨੁ ਧਨੁ ਸਤਿਗੁਰੁ ਜਿਨਿ ਨਾਮੁ ਦ੍ਰਿੜਾਇਆ॥" (ਜੈਤਸਰੀ ਮ: ੪)
ਇਨ੍ਹਾਂ ਮਿਸਾਲਾਂ ਵਿਚ 'ਜਿਨਿ' ਕਰਤਾ ਹੈ। ਜਿਥੇ ਇਹ ਕਰਤਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਉਥੇ ਇਹਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਸਿਹਾਰੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਯਥਾ:
"ਜਿਨ ਮਨਿ ਪ੍ਰੀਤਿ ਲਗੀ ਹਰਿ ਕੇਰੀ ਤਿਨ ਧੁਰਿ ਭਾਗ ਪੁਰਾਨਾ॥
ਤਿਨ ਹਮ ਚਰਣ ਸਰੇਵਹ ਖਿਨੁ ਖਿਨੁ ਜਿਨ ਹਰਿ ਮੀਠ ਲਗਾਨਾ॥"
(ਜੈਤਸਰੀ ਮ: ੪)

ਤਿਨਿ: "ਜਿਸਕਾ ਸਾ ਤਿਨਿ ਲੀਆ ਮਿਲਾਇ॥" (ਸੁਖਮਨੀ)
ਜਿਥੇ 'ਤਿਨ' ਕਰਤਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਉਥੇ ਇਹਦੇ ਨੰਨੇ ਨਾਲ ਸਿਹਾਰੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ:
"ਕਈ ਕੋਟਿ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਕੇ ਦਾਸ॥ ਤਿਨ ਹੋਵਤ ਆਤਮ ਪਰਗਾਸ॥"
(ਸੁਖਮਨੀ)
"ਪੜਹਿ ਗੁਣਹਿ ਤਿਨ ਚਾਰ ਵੀਚਾਰ॥" (ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ)
ਅਰਥਾਤ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ (ਵੇਦਾਂ) ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਦੇ-ਗੁੜ੍ਹਦੇ ਹਨ, ਤਿਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਕਰਮਾਂ ਦੀ ਵਿਚਾਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਕਿ ਅਮਕਾ ਕਰਮ ਸ਼ੁਭ ਹੈ ਤੇ ਅਮਕਾ ਅਸ਼ੁਭ।

ਜਿਸ 'ਤਿਨਿ' ਦੇ ਅਰਥ 'ਤ੍ਰੈ' ਹਨ, ਉਹਦੇ ਨੰਨੇ ਨਾਲ ਸਦਾ ਸਿਹਾਰੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ:

"ਤਿਨਿ ਚੇਲੇ ਪਰਵਾਣੁ।।" (ਜਪੁ ਜੀ)

"ਥਾਲ ਵਿਚਿ ਤਿੰਨਿ ਵਸਤੂ ਪਈਓ।।" (ਮੁੰਦਾਵਣੀ ਮ: ੫)

ਆਪਿ: "ਜਿਨ ਕਉ ਆਪਿ ਦੇਇ ਵਡਿਆਈ,
ਜਗਤੁ ਭੀ ਆਪੇ ਆਣਿ ਤਿਨ੍ ਕਉ ਪੈਰੀ ਪਾਏ।।"

(ਮ: ੪, ਵਾਰ ਗਉੜੀ)

"ਆਪਿ ਜਪਹੁ ਅਵਰਾ ਨਾਮੁ ਜਪਾਵਹੁ।।" (ਸੁਖਮਨੀ)

"ਆਪਿ ਲੀਏ ਲੜਿ ਲਾਇ।।" (ਆਸਾ ਫਰੀਦ)

ਪਰ ਜਿਥੇ 'ਆਪੁ' ਕਰਤਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਉਥੇ ਇਹਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਸਿਹਾਰੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਜਿਵੇਂ:

"ਗੁਰ ਕਿਰਪਾ ਤੇ ਜਾਣਿਆ ਜਿਥੈ ਤੁਧੁ ਆਪੁ ਬੁਝਾਇਆ।।"

(ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ)

ਅਰਥਾਤ, ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਜਿਸ ਹਾਲਤ ਜਾਂ ਪਦਵੀ ਵਿਚ ਤੈਨੇ ਆਪਣਾ ਆਪੁ ਦਸਿਆ ਹੈ, ਉਸੇ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਉਸ ਨੇ ਗੁਰੂ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਨਾਲ ਤੈਨੂੰ ਜਾਣ ਲਿਆ ਹੈ।

"ਸਭ ਪਵੈ ਪੈਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਕੇਰੀ ਜਿਥੈ ਗੁਰੂ ਆਪ ਰਖਿਆ।।"

(ਰਾਮਕਲੀ ਸੱਦ)

ਸਾਰੇ ਪੈਰੀਂ ਪਏ ਸਤਿਗੁਰੂ (ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ) ਦੇ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਗੁਰੂ (ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ) ਨੇ ਆਪਣਾ ਆਪੁ ਰੱਖਿਆ।

"ਸਤਿਗੁਰਿ ਮਿਲਿਐ ਸਚੁ ਪਾਇਆ, ਜਿਨੀ ਵਿਚਹੁ ਆਪੁ ਗਵਾਇਆ।।"

(ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ)

ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਉਸ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੇ ਮਿਲਣ ਤੋਂ ਸੱਚ ਪਾਇਆ, ਜਿਸ ਨੇ ਉਹਦੇ ਵਿਚੋਂ ਹਉਮੈ ਕੱਢੀ।

"ਨਾਨਕ ਵਡਾ ਆਖੀਐ, ਆਪੇ ਜਾਣੈ ਆਪੁ।।" (ਜਪੁ ਜੀ)

ਨਾਨਕ, ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਆਪੇ ਜਾਣਦਾ ਹੈ, ਸਾਨੂੰ ਤਾਂ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਵੱਡਾ ਹੀ ਆਖੀਏ।

"ਜਬ ਆਪਨ ਆਪੁ ਆਪਿ ਉਰਿ ਧਾਰੈ।।" (ਸੁਖਮਨੀ)

ਇਸ ਤੁਕ ਵਿਚ 'ਆਪਿ' ਕਰਤਾ ਹੈ ਅਤੇ 'ਆਪੁ' ਕਰਮ ਹੈ।

"ਆਪੀਨ੍ਹੈ ਆਪੁ ਸਾਜਿਓ, ਆਪੀਨ੍ਹੈ ਰਚਿਓ ਨਾਉ।।"

(ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ)

ਇਸ ਤੁਕ ਦੇ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਅਰਥ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ। ਕਈ ਲੋਕ ਇਹ ਅਰਥ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਨੇ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਰਚੀ ਅਤੇ ਆਪੇ ਹੀ ਜੀਵਾਂ ਦੇ ਨਾਉਂ ਰਚੇ। ਇਸ ਤੋਂ ਉਪਰੰਤ ਹੋਰ ਕਿਹੜੀ ਚੀਜ਼ ਬਣਾਨ ਗੋਚਰੇ ਰਹਿ ਗਈ ਸੀ, ਜਿਹਦੇ ਲਈ "ਦੁਯੀ ਕੁਦਰਤਿ ਸਾਜੀਐ" ਕਹਿਣਾ ਪਿਆ? ਇਹ ਅਰਥ ਠੀਕ ਨਹੀਂ। ਇਥੇ 'ਆਪੁ' ਕਰਮ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੇ ਅਰਥ ਹਨ 'ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ'। ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਭੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ:

'ਆਪੇ ਆਪੁ ਉਪਾਇ ਕੈ ਆਪੇ ਆਪਣਾ ਨਾਉ ਧਰਾਇਆ।'

(ਵਾਰ ੧੮.੭)

ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਨੂੰ ਦੋਹਾਂ ਰੂਪਾਂ ਵਿਚ ਕਥਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ; ਇਕ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਆਪ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਨਿਰਗੁਣ ਭੀ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਦੂਜਾ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਸਰਗੁਣ ਜਾਂ 'ਨਾਮ' ਰੂਪ ਕਰਕੇ ਸੱਦਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਜਦ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਬਣੀ ਤਾਂ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਨਿਰਗੁਣ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸੀ ਅਤੇ ਜਦ ਉਸ ਨੇ ਰਚਨਾ ਕਰ ਕੇ ਆਪਣਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਸਰਗੁਣ ਰੂਪ ਹੋ ਕੇ ਵਰਤਣ ਲੱਗਾ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਰੂਪਾਂ ਦਾ ਵਿਸਥਾਰ ਸੁਖਮਨੀ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਇਕੀਹਵੀਂ ਅਸ਼ਟਪਦੀ ਵਿਚ ਖੁਲ੍ਹੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਬਾਵਨ ਅੱਖਰੀ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਪਉੜੀ ਵਿਚ ਭੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਉਪਰਲੀ ਤੁਕ ਵਿਚ ਦਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਨਿਰਗੁਣ ਅਤੇ ਸਰਗੁਣ ਦੋਹਾਂ ਰੂਪਾਂ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਆਪ ਤੋਂ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਨੇ ਨਹੀਂ ਬਣਾਇਆ। ਇਹੋ ਭਾਵ ਹੋਰ ਕਈ ਵਾਰਾਂ ਦੇ ਅਰੰਭ ਵਿਚ ਦਿੱਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਯਥਾ:

"ਆਪਣਾ ਆਪੁ ਉਪਾਇਓਨੁ, ਤਦਹੁ ਹੋਰੁ ਨ ਕੋਈ।।
ਮਤਾ ਮਸੂਰਤਿ ਆਪਿ ਕਰੇ, ਜੋ ਕਰੇ ਸੁ ਹੋਈ।।

ਤਦਹੁ ਆਕਾਸੁ ਨ ਪਤਾਲੁ ਹੈ ਨਾ ਤ੍ਰੈ ਲੋਈ।।
ਤਦਹੁ ਆਪੇ ਆਪਿ ਨਿਰੰਕਾਰੁ ਹੈ ਨਾ ਓਪਤਿ ਹੋਈ।।"

(ਗੂਜਰੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੩)

ਇਥੇ ਭੀ ਮਿ: ਮੈਕਾਲਿਫ ਅਤੇ ਕਈ ਹੋਰਨਾਂ ਨੇ "ਆਪਣਾ ਆਪੁ ਉਪਾਇਓਨੁ" ਦੇ ਅਰਥ ਭੁਲ ਕੇ ਇਹ ਕੀਤੇ ਹਨ ਕਿ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਰਚਨਾ ਰਚੀ। ਪਰ ਇਹ ਨਹੀਂ ਵੇਖਿਆ ਕੀ ਤਲਵੀਆਂ ਤੁਕਾਂ ਵਿਚ ਇਹਦੇ ਉਲਟ ਦੱਸਿਆ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਵੇਲੇ ਨਾ ਅਕਾਸ਼ ਸੀ, ਨਾ ਪਤਾਲ ਸੀ, ਬਲਕਿ ਉਤਪਤੀ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਫਿਰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ 'ਆਪਣਾ ਆਪ।।' ਦੇ ਅਰਥ 'ਆਪਣੇ ਆਪਿ' ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ! ਇਥੇ ਅਰਥ ਸਾਫ ਹੈ ਕਿ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਪੈਦਾ ਕੀਤਾ।

ਖੁਦਿ: "ਖੁਦਿ ਖਸਮ ਖਲਕ ਜਹਾਨ ਅਲਹ ਮਿਹਰਵਾਨ ਖੁਦਾਇ।।"

(ਤਿਲੰਗ ਮ: ੫)

❖❖❖

੨੩.

ਕਈ ਵੇਰ ਜਦ ਕਵਿਤਾ ਦੀ ਲੋੜ ਅਨੁਸਾਰ ਲੰਮੀ ਅਵਾਜ਼ ਨੂੰ ਛੋਟੀ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਸਿਹਾਰੀ ਹੋਰਨਾਂ ਲਗਾਂ ਮਾਤ੍ਰਾਂ ਦੀ ਥਾਂ ਭੀ ਵਰਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਬਿਹਾਰੀ ਦੀ ਥਾਂ: ਚਾਲਿਸਿ=ਚਾਲਸੀ, ਉਤਰਸਿ= ਉਤਰਸੀ, ਤੂਟਸਿ= ਤੁਟਸੀ, ਪਕਰਸਿ= ਪਕੜਸੀ, ਹੋਵਗਿ=ਹੋਵੇਗੀ, ਵਜਗਿ=ਵੱਜੇਗੀ, ਆਵਗਿ=ਆਵੇਗੀ, ਬਾਣਿ=ਬਾਣੀ, ਸਭਿ=ਸਭੀ, ਹਸਤਿ=ਹਸਤੀ, ਲੇਖਣਿ=ਲੇਖਣੀ, ਮੇਦਨਿ=ਮੇਦਨੀ, ਬਲਿ=ਬਲੀ, ਭਿ=ਭੀ, ਜਨਨਿ=ਜਨਨੀ, ਰੋਮਾਵਲਿ=ਰੋਮਾਵਲੀ ਮਣਿ=ਮਣੀ, ਦੁਬਲਿ=ਦੂਬਲੀ।

ਚੇਰਿ=ਚੇਰੀ: "ਅਨਿਕ ਮਾਇਆ ਹੈ ਤਾ ਕੀ ਚੇਰਿ।।" (ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੫)

ਪੰਖਿ= ਪੰਖੀ: "ਜੈਸੇ ਤਰਵਰ ਪੰਖਿ ਬਸੇਰਾ।।" (ਸੋਰਠਿ ਰਵਿਦਾਸ)

ਦਰਬਾਰਿ= ਦਰਬਾਰੀ: "ਮੇਟੀ ਜਾਤਿ, ਹੂਏ ਦਰਬਾਰਿ।।" (ਗੋਂਡ ਰਵਿਦਾਸ)

ਸੁਆਮਿ= ਸੁਆਮੀ: "ਮਾਤ ਪਿਤਾ ਸੁਆਮਿ ਸਜਣੁ ਸਭੁ ਜਗਤੁ ਬਾਲ ਗੋਪਾਲਾ।।"

(ਵਡਹੰਸੁ ਮ: ੫)

ਗੋਦਾਵਰਿ= ਗੋਦਾਵਰੀ: "ਗੰਗਾ ਜਉ ਗੋਦਾਵਰਿ ਜਾਈਐ...।।"

(ਰਾਮਕਲੀ ਨਾਮਦੇਵ)

ਬਾਵਲਿ= ਬਾਵਲੀ: "ਬਾਵਲਿ ਹੋਈ ਸੋ ਸਹੁ ਲੋਰਉ।।" (ਸੂਹੀ ਫਰੀਦ)

ਦਾਸਿ=ਦਾਸੀਂ=ਦਾਸਾਂ ਨੇ: "ਹਰਿ ਸੁਖ ਨਿਧਾਨ ਨਾਨਕ ਦਾਸਿ ਪਾਇਆ।।"

(ਧਨਾਸਰੀ ਮ: ੫)

ਸੁਰਿ, ਮੁਨਿ= ਸੁਰੀ, ਮੁਨੀ: "ਆਖਹਿ ਸੁਰਿ ਨਰ ਮੁਨਿ ਜਨ ਸੇਵ।।" (ਜਪੁ ਜੀ)

ਅਰਥਾਤ, ਸੁਰਿ ਨਰ ਅਤੇ ਮੁਨੀ ਜਨ। ਇਥੇ 'ਸੁਰਿ' ਅਤੇ 'ਮੁਨਿ' ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਹਨ ਨਰ ਅਤੇ ਜਨ ਦੇ।

"ਸੁਣਿਐ ਸਿਧ ਪੀਰ ਸੁਰਿ ਨਾਥ।।" (ਜਪੁ ਜੀ)

ਵਿਚ ਕਈ ਸੱਜਣ 'ਸੁਰਿ' ਦਾ ਅਰਥ ਦੇਵਤਾ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਜੋ ਠੀਕ ਨਹੀਂ, ਕਿਉਂਕਿ ਜਿਥੇ 'ਸੁਰ' ਨਾਂਵ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹਦੇ ਅਰਥ ਦੇਵਤਾ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਉਥੇ ਇਹਦੇ ਰਾਰੇ ਨਾਲ ਸਿਹਾਰੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਜਿਵੇਂ-

"ਨਰ ਤੇ ਸੁਰ ਹੋਇ ਜਾਤ ਨਿਮਖ ਮੈ ਸਤਿਗੁਰ ਬੁਧਿ ਸਿਖਲਾਈ।।"

(ਗੋਂਡ ਨਾਮਦੇਵ)

"ਸੁਰ ਪਵਿਤ੍ਰ ਨਰ ਦੇਵ ਪਵਿਤ੍ਰਾ ਖਿਨੁ ਬੋਲਹੁ ਗੁਰਮੁਖਿ ਬਾਣੀ।।"

(ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੫)

ਜੇ 'ਸੁਰਿ' ਦੇ ਅਰਥ ਦੇਵਤਾ ਹੁੰਦੇ ਤਾਂ ਸਿਧ, ਪੀਰ ਅਤੇ ਨਾਥ ਵਾਕਰ ਇਹਦਾ ਅੰਤਲਾ ਅੱਖਰ ਮੁਕਤਾ ਹੁੰਦਾ। ਤੁਕ ਦੇ ਅਰਥ ਇਹ ਹੋਣਗੇ: ਗੁਰੂ ਦੀ ਸਿਖਿਆ ਸੁਣਨ ਨਾਲ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਸਿੱਧਾਂ, ਪੀਰਾਂ ਅਤੇ ਵਡੇ ਨਾਥਾਂ ਸੰਬੰਧੀ ਗਿਆਨ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਲਾਂ ਦੀ ਥਾਂ: ਨੇਰਿ=ਨੇੜੇ: "ਕੋਟਿ ਬਿਘਨ ਨਹੀ ਆਵਹਿ ਨੇਰਿ।।"

(ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੫)

ਚਾਰਿ=ਚਾਰੇ: "ਪੰਡਿਤ ਮੈਲੁ ਨ ਚੁਕਈ ਜੇ ਵੇਦ ਪੜੈ ਜੁਗ ਚਾਰਿ।।"

(ਮ: ੩, ਵਾਰ ਸੋਰਠਿ)

"ਇਹ ਮਾਇਆ ਕੀ ਸੋਭਾ ਚਾਰਿ ਦਿਹਾੜੇ ਜਾਦੀ ਬਿਲਮੁ ਨ ਹੋਇ।।"

(ਆਸਾ ਮ: ੩)

"ਚਚੈ ਚਾਰਿ ਵੇਦ ਜਿਨਿ ਸਾਜੇ ਚਾਰੇ ਖਾਣੀ ਚਾਰਿ ਜੁਗਾ।।"

(ਆਸਾ ਮ: ੧)

ਜਿਥੇ 'ਚਾਰ' ਉੱਤੇ ਜ਼ੋਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਉਥੇ ਲਾਂ ਜਾਂ ਸਿਹਾਰੀ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ:

"ਚਾਰ ਪਦਾਰਥ ਜੇ ਕੋ ਮਾਗੈ।।" (ਸੁਖਮਨੀ)

ਤਲਿ= ਤਲੇ: "ਡੁਬਿ ਮੁਏ ਬਗ ਬਪੁੜੇ ਸਿਰੁ ਤਲਿ ਉਪਰਿ ਪਾਉ।।"

(ਮ: ੩, ਵਾਰ ਵਡਹੰਸ)

ਕਿੰਨਿ=ਕਿੰਨੇ: "ਜਿਮੀ ਪੁਛੈ ਅਸਮਾਨ ਫਰੀਦਾ ਖੇਵਟ ਕਿੰਨਿ ਗਏ।।" (ਆਸਾ)

ਛੋਟੇ ਯਯੇ ਦੀ ਥਾਂ: ਸਾਸਤ੍ਰਗਿ= ਸਾਸਤ੍ਰਗਜ, ਧੰਨਿ=ਧੰਨਜ, ਧੰਨ੍ਹ, ਸਤਿ=ਸਤਜ।

❖❖❖

੨੪. ਬਿਹਾਰੀ (ੀ)

ਬਹੁਵਚਨ ਨਾਵਾਂ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਸੰਬੰਧਕੀ ਅਰਥ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਇਹਦੇ ਨਾਲ ਬਿੰਦੀ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ, ਪ੍ਰੰਤੂ ਅਰਥ ਕਰਨ ਵੇਲੇ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਸਿਖੀਂ=ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ : "ਸਿਖੀ ਸਿਖਿਆ ਗੁਰ ਵੀਚਾਰਿ।।" (ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ)

ਪੁਤ੍ਰੀਂ=ਪੁਤ੍ਰਾਂ ਨੇ: "ਪੁਤ੍ਰੀ ਕਉਲੁ ਨ ਪਾਲਿਓ।।" (ਵਾਰ ਸੱਤਾ)

ਅਖੀਂ= ਅੱਖਾਂ ਨੂੰ: "ਅਖੀ ਸੂਤਕੁ ਵੇਖਣਾ ਪਰ ਤ੍ਰਿਅ ਪਰ ਧਨ ਰੂਪ।।"

ਕੰਨੀਂ= ਕੰਨਾਂ ਨੂੰ: "ਕੰਨੀ ਸੂਤਕੁ ਕੰਨਿ ਪੈ ਲਾਇਤਬਾਰੀ ਖਾਹਿ।।"

(ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ)

ਉਪਾਵੀਂ= ਉਪਾਵਾਂ ਨਾਲ: "ਅਨਿਕ ਉਪਾਵੀ ਰੋਗੁ ਨ ਜਾਇ।।" (ਸੁਖਮਨੀ)

ਨੇਤ੍ਰੀਂ= ਨੇਤ੍ਰਾਂ ਨਾਲ: "ਇਨ੍ਹੀ ਨੇਤ੍ਰੀ ਜਗਤੁ ਨਿਹਾਲਿਆ।।" (ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ)

ਅਖਰੀਂ= ਅੱਖਰਾਂ ਨਾਲ: "ਅਖਰੀ ਲਿਖਣੁ ਬੋਲਣੁ ਬਾਣਿ।।" (ਜਪੁ ਜੀ)

ਥਣੀਂ= ਥਣਾਂ ਕਰਕੇ: "ਸਸੁੜਿ ਸੁਹੀਆ ਕਿਵ ਕਰੀ ਨਿਵਣੁ ਨ ਜਾਇ ਥਣੀ।।"

(ਮਹਲਾ ੧, ਸਲੋਕ ਵਾਰਾਂ ਤੇ ਵਧੀਕ)

ਅਵਤਾਰੀਂ= ਅਵਤਾਰਾਂ ਵਿਚ: "ਕਿਸਨੁ ਸਦਾ ਅਵਤਾਰੀ ਰੂਧਾ...।।"

(ਵਡਹੰਸੁ ਮ: ੩)

❖❖❖

੨੫.

ਉਸ ਕਿਰਿਆ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਜਿਸ ਦੇ ਅਰਥ ਹੋਣ, ਮੈਂ ਕਰਾਂ ਜਾਂ ਕਰਦਾ ਹਾਂ, ਆਦਿਕ—

ਸੋਚੀਂ= ਮੈਂ ਸੋਚਾਂ: "ਜੇ ਸੋਚੀ ਲਖ ਵਾਰ।।" (ਜਪੁ ਜੀ)

ਕਰੀਂ= ਮੈਂ ਕਰਾਂ: "ਕੰਚਨ ਕੇ ਕੋਟ ਦਤੁ ਕਰੀ।।" (ਸ੍ਰੀ ਰਾਗੁ ਮ: ੧)

ਠਗੀਂ= ਮੈਂ ਠੱਗਦਾ ਹਾਂ: "ਹਉ ਠਗਵਾੜਾ ਠਗੀ ਦੇਸੁ।।" (ਸ੍ਰੀ ਰਾਗ ਮ: ੧)

ਟ੍ਰੰਪ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਧੱਕਾ ਕਰ ਕੇ ਇਸ ਤੁਕ ਦੇ ਅਰਥ ਕੀਤੇ ਹਨ ਕਿ ਮੈਂ ਠੱਗਾਂ ਦੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਇਕ ਠੱਗ ਹਾਂ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਉੱਤੇ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਬਦਨਾਮ ਕਰਨ ਦਾ ਦੋਸ਼ ਥੱਪਿਆ ਹੈ। ਮੈਕਾਲਿਫ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਭੀ ਇਸ ਅਰਥ ਨੂੰ ਪਰਵਾਨ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਤੋਲੀਂ= ਮੈਂ ਤੋਲਾਂ: "ਘਟ ਹੀ ਭੀਤਰਿ ਸੋ ਸਹੁ ਤੋਲੀ...।।" (ਸੂਹੀ ਮ: ੧)

❖❖❖

੨੬.

ਸਿਹਾਰੀ ਦੀ ਥਾਂ:-

(ੳ) ਕਦੀ ਕਦੀ ਉਸ ਸਿਹਾਰੀ ਦੇ ਅਰਥ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਨੇਮ ੧੫ (ੳ) ਹੇਠਾਂ ਆਇਆ ਹੈ:-

ਲਹਨੀ=ਲਹਨਿ, ਲੈਂਦੇ: "ਨਾਨਕ ਕਰਮਾਂ ਬਾਹਰੇ ਦਰਿ ਢੋਅ ਨ ਲਹਨੀ ਧਾਵਦੇ।।" (ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ)

ਜਾਣਨੀ= ਜਾਣਨਿ, ਜਾਣਦੇ: "ਮੂਰਖ ਸਚੁ ਨ ਜਾਣਨੀ।।" (ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ)

ਚੇਤਨੀ=ਚੇਤਨਿ, ਚੇਤਦੇ: "ਨਾਨਕ ਨਾਮੁ ਨ ਚੇਤਨੀ ਅਗਿਆਨੀ ਅੰਧੁਲੇ ਅਵਰੇ ਕਰਮ ਕਮਾਹਿ।।" (ਮ: ੩, ਵਾਰ ਸੋਰਠਿ)

ਚਲਨੀ=ਚਲਨਿ=ਚਲਦੇ: "ਸਾਹੇ ਲਿਖੇ ਨ ਚਲਨੀ ਜਿੰਦੂ ਕੂੰ ਸਮਝਾਇ।।" (ਸਲੋਕ ਫਰੀਦ)

(ਅ) **ਸੰਬੰਧਕੀ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ:-**

ਨਦਰੀ=ਨਦਰ ਨਾਲ: "ਨਦਰੀ ਮੋਖੁ ਦੁਆਰੁ।।" (ਜਪੁ ਜੀ)

ਵਿਜੋਗੀ= ਵਿਜੋਗ ਨਾਲ: "ਵਿਜੋਗੀ ਮਿਲਿ ਵਿਛੁੜੇ, ਨਾਨਕ, ਭੀ ਸੰਜੋਗ।।"
(ਮਾਰੂ ਮ: ੧)

ਬੇਬਾਣੀ=ਬੇਬਾਣ ਵਿਚ: "ਰਹੈ ਬੇਬਾਣੀ ਮੜੀ
ਮਸਾਣੀ=ਮਸਾਣ ਵਿਚ: ਮਸਾਣੀ।।"
(ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ)

ਗੁਰ ਪਰਸਾਦੀ= ਗੁਰੂ ਦੇ ਪਰਸਾਦ ਨਾਲ:
"ਕਹੈ ਨਾਨਕੁ ਗੁਰ ਪਰਸਾਦੀ ਸਹਜੁ ਉਪਜੈ...।।" (ਅਨੰਦੁ)

❖❖❖

੨੭. ਔਂਕੜ (ੁ)

ਔਂਕੜ ਇਕ-ਵਚਨ (Singular) ਹੋਣ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਹੈ। ਪੁਲਿੰਗ ਨਾਂਵ ਜਦ ਇਕ-ਵਚਨ ਹੋਵੇ, ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਅੰਤਲੇ ਅੱਖਰ ਤਲੇ ਔਂਕੜ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਂਵ ਦਾ ਜੋ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਹੋਵੇ, ਉਸ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਭੀ ਔਂਕੜ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ-

ਇਹੁ ਸਰੀਰੁ: "ਇਹੁ ਸਰੀਰੁ ਕਰਿ ਡੰਡੀ।।" (ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੩)
ਕਮਲੁ ਨਿਰਾਲਮੁ: "ਜੈਸੇ ਜਲ ਮਹਿ ਕਮਲੁ ਨਿਰਾਲਮੁ।।" (ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ)
ਅਮੁਲੁ ਧਰਮੁ: "ਅਮੁਲੁ ਧਰਮੁ ਅਮੁਲੁ ਦੀਬਾਣੁ।।" (ਜਪੁ)

❖❖❖

੨੮.

ਸਾਧਾਰਣ ਭੂਤ ਕਾਲ ਕਿਰਿਆ (Past Tense) ਜਿਹਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਨੰਨਾ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਜਿਹਦਾ ਕਰਤਾ ਇਕ-ਵਚਨ ਅਨਜ ਪੁਰਖ (Third Person Singular) ਹੋਵੇ, ਉਹਦੇ ਨੰਨੇ ਤਲੇ ਔਂਕੜ ਜ਼ਰੂਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ:-

ਬਖਸਿਅਨੁ, ਉਤਾਰਿਅਨੁ=ਉਸ ਨੇ ਬਖਸ਼ੇ, ਉਸ ਨੇ ਉਤਾਰੇ:
"ਕਉਣ ਕਉਣ ਅਪਰਾਧੀ ਬਖਸਿਅਨੁ, ਪਿਆਰੇ,
ਸਾਚੈ ਸਬਦਿ ਵੀਚਾਰਿ।।
ਭਉਜਲੁ ਪਾਰਿ ਉਤਾਰਿਅਨੁ, ਭਾਈ, ਸਤਿਗੁਰ ਬੇੜੈ ਚਾੜਿ।।"
(ਸੋਰਠਿ ਮਹਲਾ ੩)

ਰਖਿਅਨੁ= ਉਸ ਨੇ ਰੱਖੇ: "ਜੋ ਧੁਰਿ ਰਖਿਅਨੁ ਮੇਲਿ ਮਿਲਾਇ।।"

(ਧਨਾਸਰੀ ਮ: ੩)

ਰਿੜਕਿਓਨੁ=ਉਸ ਨੇ ਰਿੜਕਿਆ:

"ਮਾਧਾਣਾ ਪਰਬਤੁ ਕਰਿ, ਨੇਤ੍ਰਿ ਬਾਸਕੁ, ਸਬਦਿ ਰਿੜਕਿਓਨੁ।।"

(ਵਾਰ ਸੱਤਾ ਬਲਵੰਡ)

ਲਇਅਨੁ, ਲਾਇਓਨੁ:

"ਇਕਿ ਆਪਣੈ ਭਾਣੈ ਕਢਿ ਲਇਅਨੁ ਆਪੇ ਲਇਓਨੁ ਮਿਲਾਇ।।"

(ਸਿਰੀ ਰਾਗੁ ਮ: ੩)

ਨਿਕਾਲਿਅਨੁ= ਉਸ ਨੇ ਨਿਕਾਲੇ:

"ਚਉਦਹ ਰਤਨ ਨਿਕਾਲਿਅਨੁ ਕੀਤੋਨੁ ਚਾਨਾਣੁ।।"

(ਵਾਰ ਸੱਤਾ ਬਲਵੰਡ)

ਇਸ ਔਂਕੜ ਵਾਲੇ ਨੰਨੇ ਅਤੇ ਨੇਮ ੧੫ (ੳ) ਵਿੱਚ ਦੱਸੇ ਸਿਹਾਰੀ ਵਾਲੇ ਨੰਨੇ ਦਾ ਭਿੰਨ-ਭੇਤ ਸਮਝ ਲੈਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

"ਖੋਟੇ ਖਰੇ ਸਭਿ ਪਰਖੀਅਨਿ ਤਿਤੁ ਸਚੇ ਕੈ ਦਰਬਾਰਾ ਰਾਮ।।
ਖੋਟੇ ਦਰਗਹ ਸੁਟੀਅਨਿ ਊਭੇ ਕਰਨਿ ਪੁਕਾਰਾ ਰਾਮ।।"

(ਵਡਹੰਸੁ ਮ: ੩)

ਇਥੇ 'ਪਰਖੀਅਨਿ' ਦੇ ਅਰਥ 'ਪਰਖੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ' ਹੈ। ਜੇ ਇਸ ਦੇ ਅਰਥ 'ਉਸ ਨੇ ਪਰਖੇ' ਹੁੰਦੇ, ਤਾਂ ਇਹ ਸ਼ਬਦ 'ਪਰਖਿਅਨੁ' ਹੁੰਦਾ, ਅਰਥਾਤ, ਇਹਦੇ ਖੱਖੇ ਨਾਲ ਸਿਹਾਰੀ ਅਤੇ ਨੰਨੇ ਨਾਲ ਔਂਕੜ ਹੁੰਦਾ।

❖❖❖

੨੯.

ਕਈ ਵੇਰ ਪ੍ਰਤੱਖ ਅਨੁਮਤਜਾਰਥ ਲਕਾਰ (Imperative Mood) ਵਾਲੇ ਕਿਰਿਆ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਔਂਕੜ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ:-

ਦੇਹੁ: "ਆਵਹੁ ਮਿਲਹੁ ਸਹੇਲੀਹੋ ਮੈ ਪਿਰੁ ਦੇਹੁ ਮਿਲਾਇ।।"

(ਸਿਰੀ ਰਾਗੁ ਮ: ੩)

ਚਲੁ: "ਮੁੰਧੇ ਤੂ ਚਲੁ ਗੁਰ ਕੈ ਭਾਇ।।" (ਸਿਰੀ ਰਾਗੁ ਮ: ੩)

ਪਰੁ: "ਤਿਸ ਕੀ ਸਰਨੀ ਪਰੁ ਮਨਾ।।" (ਸਿਰੀ ਰਾਗੁ ਮ: ੫)

❖❖❖

੩੦.

ਮੂਲਿਕ ਔਂਕੜ: ਕਈ ਅਜੇਹੇ ਸ਼ਬਦ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਔਂਕੜ ਮੂਲਿਕ ਅੰਗ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ।

(ੳ) ਕਿਤੁ, ਸਭਤੁ, ਬਿਨੁ, ਬਹੁਤੁ, ਇਕਤੁ, ਬਿੰਦੁ ਆਦਿਕ।

(ਅ) ਕਈ ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ ਨਾਂਵ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅੰਤ ਨਾ ਨੇਮ ੨ ਵਾਲਾ ਮੁਕਤਾ ਅਤੇ ਨਾ ਨੇਮ ੧੯ ਵਾਲੀ ਸਿਹਾਰੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਸਗੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅੰਤ ਮੂਲਿਕ ਔਂਕੜ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਕਿਸੇ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਲਹਿੰਦਾ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਜਿਵੇਂ-

ਧਾਤੁ: "ਧਾਤੁ ਮਿਲੈ ਫੁਨਿ ਧਾਤੁ ਕਉ...॥" (ਸਿਰੀ ਰਾਗੁ ਮ: ੧)

ਬਿਖੁ: "ਬਿਖੁ ਕੀ ਕਾਰ ਕਮਾਵਣੀ ਬਿਖੁ ਹੀ ਮਾਹਿ ਸਮਾਹਿ॥" (ਸਿਰੀ ਰਾਗੁ ਮ: ੩)

ਰਤੁ: "ਵਿਚਿ ਰਾਖੈ ਰਸਨਾ ਮਾਸ ਰਤੁ ਕੇਰੀ॥" (ਗਉੜੀ ਮ: ੪)

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਲੁ, ਮਸੁ, ਵਸਤੁ, ਵਥੁ, ਰੇਣੁ, ਧੇਨੁ, ਕਲਤੁ ਆਦਿਕ ਇਸਤ੍ਰੀ-ਲਿੰਗ ਨਾਂਵ ਔਂਕੜ ਨਾਲ ਆਉਂਦੇ ਹਨ।

❖❖❖

੩੧.

ਜਦੋਂ ਕਿਸੇ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ 'ਹ' ਸ੍ਵਰ ਕਰਕੇ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਔਂਕੜ ਉਸ 'ਹ' ਨਾਲ ਮਿਲਕੇ ਹੋੜੇ ਦੀ ਥਾਂ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਯਥਾ-

ਪਰਬੋਧਹੁ=ਪਰਬੋਧੋ, ਜਾਗਹੁ=ਜਾਗੋ, ਕਰਿਅਹੁ= ਕਰਿਓ, ਸਦਿਅਹੁ=ਸਦਿਓ, ਕਹਹੁ= ਕਹੋ, ਪਿਆਰਿਹੁ=ਪਿਆਰਿਓ, ਅੰਦਰਹੁ= ਅੰਦਰੋਂ, ਵਿਚਹੁ= ਵਿਚੋਂ, ਭੰਡਹੁ=ਭੰਡੋਂ, ਕਪਾਹਹੁ=ਕਪਾਹੋਂ, ਅਗਹੁ=ਅੱਗੋਂ, ਸੰਤਹੁ=ਸੰਤੋ।

❖❖❖

੩੨. ਦੁਲੈਂਕੜੇ (=)

ਕਿਸੇ ਨਾਂਵ ਨਾਲ ਜਦ ਉਸ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਸੰਬੰਧਕੀ ਪਦ ਵਰਤਿਆ ਜਾਣਾ ਹੋਵੇ। ਹੁਣ ਤੱਕ ਪੋਠੋਹਾਰ ਵਿਚ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਖੰਡੂ ਨੇ ਖਿਡਾਵਣੇ, ਰੇਤੂ ਨੇ ਫੱਕੇ, ਮਾਊ ਕੀ ਆਖ।

ਵਸਤੂ: "ਵਸਤੁ ਅੰਦਰਿ ਵਸਤੁ ਸਮਾਵੈ।।" (ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ)

ਜਿੰਦੂ: "ਸਾਹੇ ਲਿਖੇ ਨ ਚਲਨੀ ਜਿੰਦੂ ਕੂੰ ਸਮਝਾਇ।।" (ਸਲੋਕ ਫਰੀਦ)

ਖਾਕੂ: "ਫਰੀਦਾ ਖਾਕੁ ਨ ਨਿੰਦੀਐ ਖਾਕੂ ਜੇਡੁ ਨ ਕੋਇ।।" (ਸਲੋਕ ਫਰੀਦ)

"ਓਹੁ ਖਿਨ ਮਹਿ ਰੁਲਤਾ ਖਾਕੂ ਨਾਲਿ।।" (ਗੋਂਡ ਮ: ੫)

ਸਸੂ: "ਸਸੂ ਤੇ ਪਿਰਿ ਕੀਨੀ ਵਾਖਿ।।" (ਆਸਾ ਮ: ੫)

ਪੀਊ: "ਪੀਊ ਦਾਦੇ ਜੇਵਿਹਾ ਪੋਤਾ ਪਰਵਾਣੁ।।" (ਵਾਰ ਸਤਾ)

❖❖❖

੩੩.

ਸੰਬੰਧਕੀ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ:-

ਖੇਹੂ=ਖੇਹਿ=ਖੇਹ ਵਿਚ: "ਖੇਹੂ ਖੇਹ ਰਲਾਈਐ।।" (ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਮ: ੧)

❖❖❖

੩੪.

ਕਈ ਵੇਰ ਦੁਲੈਂਕੜੇ ਹੋੜੇ ਦੀ ਥਾਂ ਵਰਤੇ ਗਏ ਹਨ। ਇਹ ਮੁਹਾਵਰਾ ਹੁਣ ਤਕ ਪੋਠੋਹਾਰ ਵਿਚ ਮੌਜੂਦ ਹੈ:-

ਅਸਲੂ-ਅਸਲੋਂ, ਜਿਦੂ=ਜਿਦੋਂ: "ਜਿਦੂ ਕਿਛੁ ਗੁਝਾ ਨ ਹੋਇ।।" (ਵਾਰ ਗਉੜੀ ਮ: ੪)

ਤਿਦੂ: "ਮਾਸ ਨ ਤਿਦੂ ਖਾਹਿ।।" (ਸਲੋਕ ਫਰੀਦ)

ਕੂ=ਕੋ: "ਫਰੀਦਾ ਮੈ ਜਾਨਿਆ ਦੁਖੁ ਮੁਝ ਕੂ...।।" (ਸਲੋਕ ਫਰੀਦ)

❖❖❖

੩੫. ਲਾਂ (ੇ)

ਸਿਹਾਰੀ ਦੀ ਥਾਂ ਕਈ ਵੇਰ ਲਾਂ ਵਰਤੀ ਗਈ ਹੈ:-

ਪੜੇ=ਪੜਿ: "ਕਬਿਤ ਪੜੇ ਪੜਿ ਕਬਿਤਾ ਮੂਏ।।" (ਸੋਰਠਿ ਕਬੀਰ)

ਮੁਹੇ= ਮੁਹਿ: "ਮੁਹੇ ਮੁਹਿ ਚੋਟਾ ਖਾਇ।।" (ਸਿਰੀ ਰਾਗੁ ਮ: ੧)

ਕੂੜੇ= ਕੂੜਿ=ਕੂੜ ਵਿਚ: "ਅਸੰਖ ਕੂੜਿਆਰ ਕੂੜੇ ਫਿਰਾਹਿ।।" (ਜਪੁ ਜੀ)

ਦਰੇ=ਦਰਿ: "ਹਰਿ ਦਰੇ ਹਰਿ ਦਰਿ ਸੋਹਨਿ ਤੇਰੇ ਭਗਤ ਪਿਆਰੇ ਰਾਮ।।" (ਆਸਾ ਮ: ੫)

ਸੰਸਾਰੇ= ਸੰਸਾਰਿ: "ਸੰਤੋਖੁ ਭਇਆ ਸੰਸਾਰੇ।।" (ਸੋਰਠਿ ਮ: ੫)

ਸੰਗੇ= ਸੰਗਿ: "ਪੇਖਤ ਸੁਨਤ ਸਦਾ ਹੈ ਸੰਗੇ, ਮੈ ਮੂਰਖ ਜਾਨਿਆ ਦੂਰੀ ਰੇ।।" (ਸੋਰਠਿ ਮ: ੫)

ਸਾਥੇ= ਸਾਥਿ= "ਨਾਨਕ ਪ੍ਰਭੁ ਮੇਰੈ ਸਾਥੇ।।" (ਸੋਰਠਿ ਮ: ੫)

ਧੁਰੇ=ਧੁਰਿ: "ਸੋਈ ਵਰਤੈ ਜਗਿ ਜਿ ਕੀਆ ਤੁਧੁ ਧੁਰੇ।।" (ਮ: ੫, ਵਾਰ ਗੂਜਰੀ)

ਉਪਰੇ= ਉਪਰਿ: "ਮੁਖੁ ਤਲੈ ਪੈਰੁ ਉਪਰੇ ਵਸੰਦੋ ਕੁਹਥੜੈ ਥਾਇ।।" (ਵਾਰ ਜੈਤਸਰੀ ਮ: ੫)

ਬ੍ਰਹਮੰਡੇ, ਪਿੰਡੇ=ਬ੍ਰਹਮੰਡਿ, ਪਿੰਡਿ: "ਜੋ ਬ੍ਰਹਮੰਡੇ ਸੋਈ ਪਿੰਡੇ, ਜੋ ਖੋਜੈ ਸੋ ਪਾਵੈ।।" (ਧਨਾਸਰੀ ਪੀਪਾ)

ਕੁੰਭੇ= ਕੁੰਭਿ: "ਕੁੰਭੇ ਬਧਾ ਜਲੁ ਰਹੈ।।" (ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ)

ਅੰਤੇ= ਅੰਤਿ:

"ਅੰਤੇ ਸਤਿਗੁਰੁ ਬੋਲਿਆ ਮੈ ਪਿਛੈ ਕੀਰਤਨੁ ਕਰਿਅਹੁ ਨਿਰਬਾਣੁ ਜੀਉ।।" (ਸਦੁ ਸੁੰਦਰ)

੩੬. ਦੁਲਾਈਆਂ (ੈ)

ਕਈ ਵੇਰ ਇਹ ਲਗ ਸਥਾਨਵਾਚਕ ਸੰਬੰਧਕੀ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਵਰਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਇਹ ਨਰੋਲ ਪੰਜਾਬੀ ਮੁਹਾਵਰਾ ਹੈ ਅਤੇ ਪੋਠੋਹਾਰ ਵਿਚ ਹੁਣ ਤੱਕ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਕੋਠੇ ਚੜ੍ਹਿਆ ਹੈ, ਜਾਂ ਢੋਕੈ ਗਿਆ ਹੈ।

ਦੂਜੈ=ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਜਾਂ ਨੂੰ: "ਸਭੋ ਸੂਤਕੁ ਭਰਮੁ ਹੈ ਦੂਜੈ ਲਗੈ ਜਾਇ।।"

(ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ)

ਰਿਦੈ= ਰਿਦੇ ਵਿਚ: "ਸਚੁ ਤਾ ਪਰੁ ਜਾਣੀਐ ਜਾ ਰਿਦੈ ਸਚਾ ਹੋਇ।।"

(ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ)

ਮੰਦੈ= ਮੰਦ ਵਿਚ: "ਓਨੀ ਮੰਦੈ ਪੈਰੁ ਨ ਰਖਿਓ...।।"

(ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ)

ਰੈਣੜੀਐ= ਰੈਨ ਵਿਚ: "ਭਿੰਨੀ ਰੈਨੜੀਐ ਚਾਮਕਨਿ ਤਾਰੇ।।" (ਆਸਾ ਮ: ੫)

ਜੰਘੀਐ= ਜੰਘਾਂ ਨਾਲ: "ਫਰੀਦਾ ਇਨੀ ਨਿਕੀ ਜੰਘੀਐ ਥਲ ਡੂੰਗਰ ਭਵਿਓਮ੍ਹਿ।।"

(ਸਲੋਕ)

ਕਹਣੈ= ਕਹਣ ਨਾਲ: "ਕਹਣੈ ਕਥਨਿ ਨ ਭੀਜੈ ਗੋਬਿੰਦੁ।।" (ਸੋਰਠਿ ਮ: ੫)

ਸੂਐ= ਸੂਏ ਉੱਤੇ: "ਸੂਐ ਚਾੜਿ ਭਵਾਈਅਹਿ ਜੰਤ।।" (ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ)

ਨਾਰਾਇਣੈ= ਨਾਰਾਇਣ ਪਾਸਿ: "ਰੰਗ ਸਭੇ ਨਾਰਾਇਣੈ ਜੇਤੇ ਮਨਿ ਭਾਵੰਨਿ।।"

(ਬਾਰਹ ਮਾਹਾ ਮਾਝ ਮ: ੫)

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਚਉਕੈ, ਮਥੈ, ਪੇੜੈ, ਸੰਜੈ, ਲੇਖੈ, ਤ੍ਰੂਤੈ, ਤਿਥੈ, ਪਿਛੈ, ਅਗੈ, ਤਲੈ, ਘੋੜੜੈ, ਗੰਠੜੀਐ, ਸੁਖੈ, ਰਾਮਦਾਸੈ, ਆਦਿਕ।

❖❖❖

੩੭.

ਕਿਸੇ ਨਾਂਵ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ, ਜਿਹਦੇ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਕੀ ਪਦ ਵਰਤਿਆ ਜਾਣਾ ਹੋਵੇ:-

ਘਰੈ: "ਘਰੈ ਅੰਦਰਿ ਸਭੁ ਵਥੁ ਹੈ...।।" (ਆਸਾ ਮ: ੩)

ਨਾਵੈ: "ਸਭ ਨਾਵੈ ਨੋ ਲੋਚਦੀ।।" (ਆਸਾ ਮ: ੩)

"ਹਉਮੈ ਨਾਵੈ ਨਾਲਿ ਵਿਰੋਧੁ ਹੈ।।" (ਵਡਹੰਸੁ ਮ: ੩)

❖❖❖

੩੮.

ਜਦ ਕਿਸੇ ਨਾਂਵ ਨਾਲ ਉੱਤੇ ਦੱਸੇ ਗੁਣਾਂ ਵਾਲੀ ਸਿਹਾਰੀ (ਜਾਂ ਦੁਲਾਈਆਂ) ਲੱਗੀ ਹੋਵੇ, ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਲਾਂ ਦੀ ਥਾਂ ਦੁਲਾਈਆਂ ਆਵਣਗੀਆਂ।

ਅੰਧੈ: "ਮੂਰਖਿ ਅੰਧੈ ਪਤਿ ਗਵਾਈ।।" (ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ)

ਪੂਰੈ: "ਗੁਰਿ ਪੂਰੈ ਮਿਹਰਵਾਨਿ ਭਰਮੁ ਭਉ ਮਾਰਿਆ।।"
(ਮ: ੪, ਵਾਰ ਬਿਲਾਵਲ)

"ਸਤਿਗੁਰਿ ਪੂਰੈ ਸੇਵਿਐ ਦੂਖਾ ਕਾ ਹੋਇ ਨਾਸੁ।।"
(ਵਾਰ ਗਉੜੀ ਮ: ੫)

ਭੀੜੈ: "ਰਾਹਿ ਭੀੜੈ ਅਗੈ ਜਾਵਣਾ।।" (ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ)

ਭੀਹਾਵਲੈ: "ਬਨਿ ਭੀਹਾਵਲੈ ਹਿਕੁ ਸਾਥੀ ਲਧਮੁ ਦੁਖ ਹਰਤਾ ਹਰਿ ਨਾਮਾ।।"
(ਮ: ੫, ਵਾਰ ਗੂਜਰੀ)

ਸਬਾਇਐ: "ਫਰੀਦਾ ਮੈ ਜਾਨਿਆ ਦੁਖੁ ਮੁਝ ਕੂ ਦੁਖੁ ਸਬਾਇਐ ਜਗਿ।।"
(ਸਲੋਕ ਫਰੀਦ)

ਮੇਰੈ: "ਭਲਕੇ ਉਠਿ ਪਰਾਹੁਣਾ ਮੇਰੈ ਘਰਿ ਆਵਉ।।" (ਮ: ੫, ਵਾਰ ਗਉੜੀ)

ਤੇਰੈ: "ਭਗਤ ਤੇਰੈ ਮਨਿ ਭਾਵਦੇ....।।" (ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ)
ਭਗਤ ਲੋਕ ਤੇਰੇ ਮਨ ਨੂੰ ਭਾਂਵਦੇ ਹਨ। ਇਹਦਾ ਇਹ ਅਰਥ ਨਹੀਂ ਕਿ ਤੇਰੇ ਭਗਤ ਮਨ ਨੂੰ ਭਾਉਂਦੇ ਹਨ।
"ਤੇਰੈ ਭਰੋਸੈ, ਪਿਆਰੇ, ਮੈ ਲਾਡ ਲਡਾਇਆ।।" (ਸਿਰੀ ਰਾਗੁ ਮ: ੫)

ਪਰਾਇਐ: "ਫਰੀਦਾ ਬਾਰਿ ਪਰਾਇਐ ਬੈਸਣਾ ਸਾਈ ਮੁਝੈ ਨ ਦੇਹਿ।।"
(ਸਲੋਕ ਫਰੀਦ)

ਕਚੈ: "ਫਰੀਦਾ ਕਚੈ ਭਾਂਡੈ ਰਖੀਐ ਕਿਚਰੁ ਤਾਈ ਨੀਰੁ।।" (ਸਲੋਕ ਫਰੀਦ)

ਪਹਿਲੈ: "ਪਹਿਲੈ ਪਹਿਰੈ ਫੁਲੜਾ...।।" (ਸਲੋਕ ਫਰੀਦ)

❖❖❖

੩੯.

ਕਿਰਿਆ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਕਾਰਣਿਕ ਅਰਥਾਂ ਨਾਲ। ਜਿਵੇਂ:
ਸੁਣਿਐ=ਸੁਣਨ ਕਰਕੇ: ਖਾਧੈ=ਖਾਣ ਤੋਂ। ਇਸ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਸਿਹਾਰੀ ਦੇ ਨੇਮ ੧੪ ਹੇਠਾਂ ਆ ਚੁੱਕਾ ਹੈ।

❖❖❖

੪੦. ਕਨੌੜਾ (ੌ)

ਕਨੌੜਾ ਕਈ ਥਾਂਈਂ ਸਥਾਨ-ਵਾਚਕ ਸੰਬੰਧਕੀ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਅਰਥ ਕਰਦਿਆਂ ਇਹਦੇ ਨਾਲ ਬਿੰਦੀ ਲਾ ਲਈਦੀ ਹੈ। ਯਥਾ:-
ਆਪੌਂ=ਆਪ ਥੋਂ: "ਨਾਨਕ ਜੇ ਕੋ ਆਪੌ ਜਾਣੈ ਅਗੈ ਗਇਆ ਨ ਸੋਹੈ।।"

(ਜਪੁ ਜੀ)

ਹੇ ਨਾਨਕ ! ਜੇ ਕੋਈ ਮਨੁੱਖ ਕੋਈ ਕਾਰਜ ਆਪਣੇ ਤੋਂ ਹੋਇਆ ਜਾਣੇ, ਤਾਂ ਉਹ ਅਗਲੀ ਦਰਗਾਹ ਜਾ ਕੇ ਚੰਗਾ ਨਹੀਂ ਲੱਗੇਗਾ।
ਮੁਹੌਂ= ਮੂੰਹ ਤੋਂ: "ਮੁਹੌ ਕਿ ਬੋਲਣੁ ਬੋਲੀਐ ਜਿਤੁ ਸੁਣਿ ਧਰੇ ਪਿਆਰੁ।।"

(ਜਪੁ ਜੀ)

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ "ਇਕ ਦੂ ਜੀਭੌ ਲਖ ਹੋਹਿ..।।" (ਜਪੁ ਜੀ) ਦਾ ਹਾਲ ਹੈ।

– ਇਤਿ –

❖❖❖

Sri Satguru Jagjit Singh Ji Elibrary NamdhariElibrary@gmail.com

Sri Satguru Jagjit Singh Ji Elibrary NamdhariElibrary@gmail.com